

Міністерство внутрішніх справ України
Харківський національний університет внутрішніх справ
Факультет права та масових комунікацій
Соціологічна асоціація України

**Девіантна поведінка:
соціологічний,
психологічний
та юридичний аспекти**

Матеріали науково-практичної конференції
(Харків, 10 квітня 2015 р.)

ББК 60.550.8.+88.47.+67.61

*Друкується відповідно до розпорядження ректора
Харківського національного університету внутрішніх справ
№17 від 19 лютого 2015 р.*

Д 311 **Девіантна** поведінка: соціологічний, психологічний та юридичний аспекти: матеріали наук.-практ.конф. (Харків, 10 квіт. 2015 р.) / МВС України, Харк.нац.ун-т внутр.справ,Ф-т права та масових комунікацій, Кафедра соціології та психології; Соціологічна асоціація України.- Х.:ХНУВС, 2015.- 166 с.

Збірка містить тези виступів учасників науково – практичної конференції за трьома основними напрямками, які є предметом дискусії науковців:

- 1) теорія девіантної поведінки;
- 2) дослідження різновидів та форм девіантної поведінки;
- 3) соціальна робота з девіантами та профілактика девіантної поведінки.

ББК 60.550.8.+88.47.+67.61

Матеріали друкуються мовою оригіналу та викладені в авторській редакції з незначними коректорськими правками.

ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ДЕВІАНТОЛОГІЇ

УДК 316.642

Сергій Миколайович ГУСАРОВ

доктор юридичних наук, професор,

ректор Харківського національного університету внутрішніх справ

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА: СОЦІОЛОГІЧНИЙ, ПСИХОЛОГІЧНИЙ, ЮРИДИЧНИЙ АСПЕКТИ

Девіантна поведінка тлумачиться як поведінка, яка не відповідає існуючим у суспільстві нормам, правилам, ролям. За думкою А.Коена, девіантною є поведінка, яка відрізняється від інституціалізованих очікувань, тобто тих очікувань, що приймаються та признаються законними усередині соціальної системи [1]. Сучасна девіантологія як сфера наукового пізнання, що ставить на меті інтеграцію знання стосовно різних типів й форм соціальних відхилень, є порівняно молодого науковою галуззю. За своїм предметом вона має комплексний, міждисциплінарний характер, охоплює широкий спектр проблем: юридичних, психологічних, соціологічних, економічних та ін. Дотепер не чітко визначено її науковий статус, але безперечним є те, що вона сполучає і юридичні, і соціологічні, і психологічні, і педагогічні, і медико-біологічні аспекти, які з різних боків вивчають феномен відхиляючої поведінки. Поведінка людини – явище найвищої складності, оскільки на нього впливає безліч факторів, а саме, соціально-економічні умови, ситуаційні обставини, фактори спадковості. Погодимося з думкою Ю.А.Клейберга, який зазначив, що у поведінці людини система зовнішніх обставин відбивається в системі внутрішніх, отже у девіантному поведінці проявляється єдність об'єктивних та суб'єктивних факторів [2, с.12].

Найбільш масовою і найнебезпечнішою формою соціальних відхилень, залишається злочинність. Особливу тривогу викликає жіноча злочинність, оскільки показник злочинності серед жінок традиційно вважається своєрідним індикатором здоров'я суспільного життя. Зі злочинами щільно пов'язані й інші види девіацій, особливо ті, які кримінологи називають «фоновими» явищами: пияцтво, алкоголізм, наркоманія, проституція, жебрацтво. Між злочинністю й «фоновими» явищами є виражена кореляційна залежність, вона давно відома усім кримінологам і практикам правоохоронної системи, соціальним працівникам, психологам. Сьогодні стали поширюватися нові форми залежностей, до яких, в першу чергу, належать ігроманія, мультимедійні адикції, інтернет-залежність. Виникає парадоксальна ситуація: людина XXI століття стала набагато

вільнішою в економічному, політичному, духовному аспектах, але одночасно наші сучасники потрапляють у тенета різних залежностей, що спотворюють особистість і можуть підштовхнути людину до кримінальних діянь.

Суспільство не може спокійно обходити ці явища, певна реакція завжди супроводжувала девіантну поведінку. Суспільна реакція на девіації має певну історичну еволюцію. На «початку часів», якщо так можна визначити стародавнє суспільство, практикувалося жорстоке фізичне придушення девіацій. Вони пояснювалися зв'язком з дияволом, підступом нечистої сили, а це вимагало негайного очищення загубленої душі, що робилося нерідко шляхом знищення плоті. Отже, смертна кара, тортури були звичайними санкціями. Загальна тенденція, яка історично співпадає з епохою модерна й постмодерна, полягає в тому, що покарання за девіантні вчинки пом'якшуються, відбувається декриміналізація тих чи інших діянь, а санкції якщо і залишаються, то мають характер певної громадської думки, морального осуду або позиції церковних кіл, які, наприклад, можуть засуджувати адюльтер, аборти чи гомосексуалізм. Це аж ніяк не означає, що зникає проблема девіантної поведінки. Наведемо приклад еволюції ставлення суспільства щодо суїциду. У деяких давніх народів (германці, зулуси) самогубство розглядалося як один із способів умерти з почуттям власної гідності. В античному світі людина, що віддавала перевагу смерті над рабством, ганьбю, безглуздими стражданнями не зазнавала осуду. На теренах України ще два століття тому самогубство розглядалося одночасно і як гріх, і як злочин. Винних карали у кримінальному порядку, самогубцям відмовляли у похованні на звичайних кладовищах, а на вулицях міст можна було побачити жахливі з точки зору сучасника картини, коли тіло суїцидента прив'язували до коня і волокли дорогою, аби залякати тих, хто захоче повторити згубний досвід у майбутньому. Нажаль, статистика самогубств у наші дні не покращилася. Втім, суїцидальна поведінка людини не розглядається як нормальна дія, але нікому вже не спадає на думку визначати суїцидента як злочинця. Останній розглядається, скоріше, як людина, що потребує екстреної психологічної допомоги або госпіталізації в спеціальні відділення, де працюють психіатри, що спеціалізуються в галузі суїцидології. Гуманізація суспільства на місце безжалісного судді, тюремщика або ката поставила лікарів та медичних працівників, психологів, конфліктологів, соціальні працівників, педагогів, утім правоохоронцям вистачає роботи. Візьмемо, наприклад, болючу проблему наркоманії. Наркотики відомі людству вже декілька тисяч років. Їх застосовували в різних культурах під час релігійних обрядів, для змінювання стану свідомості, з метою знеболювання. До початку ХХ сторіччя не існувало заборони на виготовлення та вживання наркотиків. Наркоманія стала розповсюдженим явищем у минулому столітті. Вже не викликає сумніву, що

масове вживання наркотиків наносить шкоду і суспільству, і споживачу наркотичних речовин. Незаконний обіг наркотичних речовин, наркодилери, виробники наркотичних препаратів є і завжди залишаються об'єктом кримінальної репресії. Але в Україні мешкають чверть мільйона (за певними підрахунками) наркозалежних осіб, які становлять, передусім, об'єкт для медиків, психологів, психіатрів, соціальних працівників. Власне, чому люди вживають наркотичні речовини, а потім перетворюються на інвалідів? Правоохоронці не ставлять ці питання і, власне, не мають відповіді на них. Тут починається сфера наукових теорій, гіпотез, ідей та припущень. Адже є кілька завдань, що об'єднують девіантологів незалежно від дисциплінарної приналежності. Дослідники мусять, по-перше, з'ясувати причини (фактори), які породжують соціальні відхилення та всебічно дослідити їх, а, по-друге, мають висловити експертну думку щодо шляхів профілактики небезпечних форм девіацій.

Профілактика є головним практичним виходом наукових праць, присвячених девіантній поведінці. Ніхто не може спростувати стару істину, що хвороби краще попереджати, ніж лікувати. Але в масштабах держави доволі важко змінити загальну інерцію, коли фінансуються правоохоронні органи, репресивні заходи, тюрми, але обмежено виділяються кошти на профілактичні заходи. Мабуть, це не є випадковим, вдається взяти інерція старих часів, домінує доволі спірна думка, що острах покарання (так звана загальна превенція) є кращою профілактикою негативного явища. З іншого боку, чи є чіткі і переконливі знання й практичні заходи, розроблені нашими вченими або практиками, під які можна відкривати фінансування?

Так чи інакше, вже час розірвати це коло, і почати робити реальні кроки. Від вчених вимагаються не тільки окремі рекомендації щодо того, як зупинити поширення тих чи інших соціально-негативних явищ, але суспільство вправі очікувати створення масштабних профілактичних технологій, розробку програм локального, місцевого або регіонального рівнів, які б можна було покласти в основу адміністративних рішень, наповнити коштами і впроваджувати у життя на постійній основі.

Список літератури

1. Коэн А. Исследование проблем социальной дезорганизации и отклоняющегося поведения / А. Коэн / Социология сегодня. – М.: Прогресс, 1965. – С. 519-550.
2. Клейберг Ю.А. Девиантное поведение: уч. пос./ Ю.А.Клейберг. – М.:НОУ ВПО, 2008. - 304с.

Одержано 20.03.2015

Ігор Петрович РУЩЕНКО

доктор соціологічних наук, професор,

професор кафедри соціології та психології

факультету права та масових комунікацій ХНУВС

ВІЙНА І ДЕВІАЦІЯ

Російсько-українська війна відкриває новий ракурс погляду на девіантну поведінку. З одного боку, кожна війна породжує низку відомих девіацій та специфічних злочинів, з іншого – війни мають конкретно-історичні відмінності, що детермінують появу особливих або відносно нових відхилень.

До загальновідомих негативних проявів під час воєнних дій ми відносимо:

- сплеск загальнокримінальної злочинності на тлі насичення суспільства зброєю, поширення бандитизму, специфічні форми дрібного шахрайства, які пов'язані з появою вимушених переселенців, збором коштів та пожертв;
- мародерство в зоні воєнних дій як з боку військових, так і цивільних осіб;
- військові злочини, що пов'язані з дезертирством, зрадою, невиконанням наказів командирів, пияцтвом та порушенням військових статутів під час несення служби на театрі воєнних дій;
- ухилення від мобілізації, а також посадові злочини, що пов'язані із незаконним звільненням осіб від призову на військову службу;
- тилова «білокомірцева» злочинність, пов'язана з розкраданням «військових» фінансових потоків, що мають бюджетне джерело.

Особливий характер російсько-української війни витікає зі стратегії та тактики, обраної агресором. В.Путін планував фактичне знищення сучасної України як суб'єкта міжнародного права шляхом розчленування країни на кілька територій з подальшим їх приєднанням до Російської Федерації та інших сусідніх країн; заснування на руїнах квазідержавних утворень. Стратегія імперського реваншу доповнювалася тактичними засобами з арсеналу гібридної війни. До цього часу гібридні війни були прерогативою, скоріше, більш слабкої сторони, яка намагається застосовувати так звані нелінійні, асиметричні, неконвенційні засоби військової і позавійськової боротьби. Прикладом такої тактики до початку російсько-української війни вважалися дії Хезболла у Другій Ліванській війні (2006 р.).

Вперше в історії ядерна держава, яка має другий у світі військовий потенціал, обрала схему так званої нетринітарної війни та використала тактику гібридних дій. Зокрема, держава-агресор не оголосила про початок війни, вона офіційно заперечує участь у вторгненні власних збройних сил, на території

противника формується «армія вторгнення», яка сполучає іррегулярні незаконні збройні формування і військові тактичні групи агресора, що маскуються під «ополченців». Але справжньою «родзинкою» і ноу-хау з боку агресора було використання так званої «м'якої сили» в містах Півдня та Сходу України у формі підривних соціальних технологій. Для цього потрібні були кримінальні натовпи, специфічна соціальна активність девіантного характеру.

За своєю структурою російсько-українська гібридна війна має наступні фази:

А. Тривала підготовча фаза. Аналіз історичних подій та висновки експертів дозволяють зробити припущення, що фактична підготовка починається у 2003 р., тобто відразу по завершенню активної фази Другої чеченської війни. Підготовка здійснюється нетрадиційним шляхом: формується «п'ята колона», ведеться «робота» з правлячою елітою та місцевими елітами (передусім АРК Крим та вісім областей Півдня та Сходу України), розробляється ідеологема війни та розкручується психологічна, інформаційна обробка як власного населення, так і громадян країни-жертви; нарешті, готуються сценарії підриву країни зсередини, проектується підривні соціальні технології.

Б. «День Д» – момент, коли починаються активні дії із захоплення та анексування територій противника.

В. Фаза «м'якої сили» – захоплення влади в регіонах країни ставлениками агресора під вивіскою громадянських протестів або «парареволюції», відбувається запуск підривних соціальних технологій.

Г. «Гаряча» фаза – збройне протистояння, відкриті військові дії з використанням тактики «*comround war*». Основні збройні сили розташовуються вдовж кордону, а військові дії ведуть загони «армії вторгнення» під прапорами самопроголошених республік. Більш розлогий аналіз структури міститься у нашій монографії «Російсько-українська війна: погляд соціолога» [1].

Для реалізації тактики гібридної війни агресору потрібні були народні маси, що мали б виконати за нього брудну роботу і забезпечити швидку окупацію. Розрахунок був на «хиткі соціальні сегменти» всередині України та підсилення ззовні «політичними туристами» і «зеленими чоловічками». Очевидно, протестний потенціал перебільшувався, і вважалося, що на Сході та Півдні, принаймні, мільйон осіб готові до активних дій на користь агресора. В дійсності порядки чисел були зовсім іншими, справжньої масовості ніде не спостерігалося, але агресор мав на руках певні козирі: а) раптовість, підступність, брутальність дій, б) цілеспрямованість та наявність готових сценаріїв, в) тимчасовий параліч центральної влади і фактична зрада місцевих еліт – формальних і фактичних хазяїв територій. «М'яка сила» засновувалася на

припущенні, що в регіонах України присутні так звані іреденти, які готові перейти у підданство імперії. Термін «іредентизм» є більш точним порівняно з поняттям «сепаратизм», оскільки означає прагнення не до відділення та самостійності, а виражає бажання приєднатися до сусідньої держави.

В Криму і на Донбасі настрої іредентизму доволі інтенсивно культивувалися не перший рік, за цим стояли Російська Федерація, яка готувалася до імперського реваншу, і місцеві продажні еліти. Фактично послідовно випестувалася особлива форма девіації. Вона базувалася на кризах громадянськості та ідентичності певних кіл місцевих жителів. Як наслідок – людина перестає усвідомлювати себе громадянином, що має певні зобов'язання перед державою. В кращому випадку – це споживацька позиція: намагання отримати соціальне забезпечення, державні преференції, мати доступ до соціальних ресурсів, але не нести відповідальності за власні дії. Іредентизму сприяли різні обставини, і, можливо, основну масу населення, яка потрапила у тенета подібних настроїв, можна розглядати як жертву великої політичної гри. Але девіація іредентизму відіграла свою негативну роль, вона відповідала планам агресора, полегшила захоплення територій, повалення законної влади, сприяла самопроголошенню «республік» та проведенню незаконних референдумів. Отже, Україна зіткнулася з небезпечною формою девіантної поведінки. Остання в кінці-кінців принесла війну у ті регіони, де активно діяли іреденти.

Як змінилися настрої населення за рік війни? На наш погляд, відбулися дві речі. **По-перше**, настрої іредентизму суттєво зменшилися на українських землях, що зазнали агресії та тимчасової окупації в Луганській та Донецькій областях. Про це свідчать дані опитування населення цих територій, яке було здійснено під нашим керівництвом в межах програми діяльності харківської громадської організації «Майдан – Моніторинг» (впродовж лютого – березня 2015 р. опитано 1200 осіб в 10 населених пунктах). Отримані дані показують абсолютне домінування настроїв на користь єдиної України. Окремо нас цікавила думка етнічних росіян, на яких власне і була розрахована технологія «руська весна». У вибірку потрапило близько 240 осіб, які себе ідентифікували як етнічні росіяни. Їх думка певним чином відрізняється від загалу у бік сепаратизму (іредентизму), але загальна тенденція зберігається (див. табл. 1)

Розподіл відповідей на питання : «Яким Ви бачити політичне майбутнє Донбасу?» (у %)

Альтернативи відповідей	Дані по всьому масиву опитаних	Дані по групі етнічних росіян
Як було і раніше – у складі єдиної України	59,0	42,6
У складі єдиної України, але з розширеними правами	28,1	29,8
Як федеративне утворення у складі України	5,7	10,2
Як республіку з обов'язковим укладанням договору з Україною	2,3	3,4
Припускаю вихід із складу України	4,9	14,0

По-друге, відбувається певна трансформація громадської думки і на тимчасово окупованих територіях. Соціологічні опитування тут не проводяться або мають не достовірний характер. Проте інформація з різних джерел говорить про те, що ейфорія від іредентизму випаровується, у т.ч. і у Криму. Наростає відчуття того, що прості люди стали об'єктом маніпулювання і відбулася зрада їх інтересів.

Висновки:

- Сепаратизм та іредентизм є соціально-небезпечними різновидами девіантної поведінки, агресор заздалегідь поширює відповідні настрої, використовуючи засоби пропаганди. Осіб з настроями іредентизму агресор використовує як «м'яку силу» для захоплення влади у містах, проголошення незаконних «республік» на перших етапах гібридної війни, що завершується окупацією де-факто.
- На сьогодні Донбас з соціально-психологічного боку розпався на два простори. На українських територіях відбувся злам громадської думки на користь української політичної нації, сепаратизм та іредентизм якщо і не зникли як соціальні феномени, то значно поступаються інтеграційним настроям. На окупованих територіях громадська думка перебуває у невизначеному стані, її розвиток буде залежати від подальших перспектив миру та війни.

Список літератури

1. Рущенко І.П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога: монографія / І.П. Рущенко. – Харків: ФОП Павленко О.Г., 2015. – 268 с.

Одержано 17.03.2015

ЛУГАНСЬКИЙ СИНДРОМ ЯК МАСОВА АНОМІЧНА РЕАКЦІЯ НА РОЗГОРТАННЯ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Події, які розгортаються в Україні з кінця 2013 р. (Майдан, а потім російсько-українська війна на Донбасі), дозволяють краще зрозуміти сучасне суспільство і небезпеки, які криються в його розвитку. В цьому сенсі досвід України має всесвітнє значення.

Одним з українських уроків полягає в тому, що війни з сучасного світового порядку денного не виключено. Емоційно з цим важко примиритися. Соціологи іронізували і іронізують над О. Контом, який вважав, що індустріальне суспільство ліквідує передумови війни [1, с. 97]. Разом з тим кожна нова генерація соціологів плекала надії, що остання війна була насправді останньою. Глобалізаційні процеси посилили ці сподівання. В теорії глобалізації навіть стверджувалося, що нарешті поняття «людство» і «суспільство» стали тотожними [2]. Надійним обмежувачем воєн здавався також екологічний імператив. Згідно з ним, людство опинилося в такій ситуації, яка потребує єдності дій стосовно повернення рівноваги у відносинах з біосферою. Якщо цього не досягти, то ми гарантовано загинемо усі разом. Крім того, людина зараз у виробничій діяльності використовує настільки небезпечні природні процеси, що воєнні руйнування стануть спусковим гачком для екологічної катастрофи світового масштабу [3].

Українськи досвід показав, що в сучасному світі на напівпериферії світової капіталістичної системи сформувалися сили, які за будь-яку ціну прагнуть зламати нинішній світовий порядок. Їх не зупиняє і перспектива екологічного самогубства людства. У всякому випадку правлячий клас Росії не зупинило те, що в Україні 4 діючі атомні електростанції з 15-ма енергоблоками і закрита, але небезпечна, Чорнобильська АЕС.

Можна отже сказати, що війни не зникають, а змінюють свою форму. Ця обставина відобразилося і в розповсюдженні терміну «гібридна війна». В цьому типі воєн не меншу, а, можливо, навіть більшу роль в порівнянні з безпосередніми воєнними діями відіграють підривні соціальні технології [4]. Але розгортання технології гібридної війни в Донбасі мало і неочікувані ефекти.

Одним з них став «луганський синдром» [5]. Відомо, що в медицині синдромом називають сукупність симптомів зі спільним патогенезом. При

певній метафоричності такі терміни цілком припустимі і в соціології. Луганським синдромом я запропонував назвати аномічну переорієнтація значних мас населення регіону на агресора з метою пошуку безпеки.

Зрозуміло, що запропонована назва містить алюзію на «стокгольмський синдром» [6]. Останнє поняття хоч і не включене в жодний перелік психічних захворювань, але надзвичайно популярне. Його застосовують до все нових і нових ситуацій. Автором словосполучення називають криміналіста Нельса Бейєрота, який по свіжим слідам аналізував парадоксальну ситуацію з захопленням заручників в кінці серпня 1973 р. в стокгольмському «Kreditbanken». Парадоксальність виявилася в тому, що заручники почали відчувати емоційний зв'язок з терористами, навіть захищали їх, а боялися поліцейських. Зараз психологи кваліфікують стокгольмський синдром як різновид синдрому ідентифікації з агресором, описаного А. Фрейд ще 1936 р. [7].

Луганський синдром, на мою думку, є, по-перше, значно масштабнішим явищем, описуючи динаміку не малих, а великих соціальних груп. По-друге, він не є суто психологічним явищем. Більш того, його психологічна складова стає зрозумілою в соціологічному контексті.

Сама ідея луганського синдрому формувалася в процесі безпосереднього спостереження за процесом захоплення проросійськими кримінально-терористичними угрупованнями влади в Луганську. В березні – травні вже можна було віддиференціювати дві групи явищ. Перші стосувалися створення і використання «кримінальних натопів» [4, с. 30]. Це було передбачено технологією гібридної війни, і відповідні мережі активістів готувалися заздалегідь. Другі виникали спонтанно. Вони були результатом когнітивного дисонансу, який сформувався не в індивідуальних свідомостях, а в масовій свідомості регіональної спільноти. Стереотипи і фобії, які накопичувалися десятками років, штовхнули людей в пошуках екзистенційної безпеки в бік агресора. Це знайшло вияв в достатньо масовій явці мешканців міст Донбасу на так званій «референдум» 11 травня 2014 р.

Додатковий емпіричний матеріал був отриманий під час масштабного опитування, яке проводилося в рамках проекту «Життєві світи Сходу і Заходу України». Перед представленням деяких результатів опитування наведу його характеристики.

- › Опитування проводилося в травні – липні 2014 р.
- › В Донецькій області було опитано 457 чол., в Луганській області – 291, у Львівській області – 454 чол., в Івано-Франківській області – 277.
- › Точки опитування:

- в **Донецькій області**: Донецьк (найкрупніше місто), Артемівськ (велике місто), Торез, Сніжне (середні міста), Дебальцеве (мале місто) та села Донецької області;
- в **Луганській області**: Луганськ (крупне місто), Красний Луч (велике місто), Свердловськ, Первомайськ (середні міста), Кіровськ, Старобільськ (малі міста) та села Луганської області;
- у **Львівській області**: Львів (найкрупніше місто), Дрогобич (середнє місто), Самбір (мале) та села Львівської області;
- в **Івано-Франківській області**: Івано-Франківськ (велике місто), Калуш, Коломия (середні), Болахів, Яремче (малі) та села Івано-Франківської області.

› Інтерв'ю проводили студенти-соціологи, які навчаються за спеціальністю «Соціологія» в Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка, Донецькому державному університеті управління, Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника, студенти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, Національного університету «Львівська політехніка»¹.

Опитування дозволило зафіксувати збій громадянського почуття в регіональній спільноті Донбасу. Це чітко видно з розподілу відповідей на запитання про самоідентифікації. Представлю отримані дані в таблиці 1, порівнюючи Донбас і Галичину.

Таблиця 1.

Без яких з перерахованих характеристик буде неможливим Ваше уявлення про себе? % до тих, хто відповів

№	Характеристики	Донбас		Галичина	
		Частота	% до тих, хто відповів	Частота	% до тих, хто відповів
1.	Самостійна, суверенна, неповторна особистість	390	62,6%	377	62,4%
2.	Член сім'ї	350	56,2%	323	53,5%
3.	Член кола друзів	190	30,5%	135	22,4%
4.	Член певного трудового (навчального) колективу	151	24,2%	95	15,7%
5.	Людина, пов'язана з певним колом діловими зв'язками	80	12,8%	61	10,1%

¹ Дослідження проводилося за підтримки Канадського інституту Українознавчих студій Університету Альберти (Canadian Institute of Ukrainian Studies. University of Alberta)

6.	Людина певної професії	150	24,1%	127	21,0%
7.	Людина з певною освітою	163	26,2%	122	20,2%
8.	Людина певних політичних переконань	128	20,5%	119	19,7%
9.	Мешканець певного населеного пункту	98	15,7%	79	13,1%
10.	Мешканець регіону	223	35,8%	166	27,5%
11.	Громадянин України	175	28,1%	300	49,7%

Правда, потрібно відмітити, що ідентитет «громадянин України» в Луганську завжди характеризувався меншою опуклістю, ніж в Галичині. До того ж ця опуклість значно змінювалася в залежності від ситуації в міжрегіональних відносинах і від справ в державі загалом. Наведу дані по Луганську за декілька років: 2001 р. – 30%; 2004р. – 36%; 2005 р. – 31%; 2007 р. – 37%; 2008 р. – 47%; 2009 р. – 38%; 2010 р. – 29%; 2012 р. – 36% [8, с. 62]. 2014 р. він досяг мінімуму.

Збій громадянського почуття виявився і в появі значної групи мешканців Донбасу, які почали висловлюватися за фактичний вихід регіону з складу України. Відповідний розподіл відповідей про бажаний територіальний устрій країни в таблиці 2.

Таблиця 2.

**Який територіальний устрій, на Вашу думку, повинна мати Україна?
(% від опитаних)**

№	Варіант відповіді	Донбас n=848	Галичина n=731
1.	Федеративний (суб'єкти з власними повноваженнями на місцях)	37,4%	22,2%
2.	Унітарний (суб'єкти, підпорядковані центральній владі)	18,2%	60,0%
3.	Поділ України на нові самостійні державні утворення (наприклад, Луганська народна республіка, Донецька народна республіка, ЗУНР)	23,4%	0,8%
4.	Інше	2,4%	2,0%
5.	Важко відповісти	18,3%	14,3%
6.	Відповіді немає	0,3%	0,8%
	Разом	100,0%	100,0%

Значну частину мешканців Донбасу налякали події на Майдані, які вони сприймали як заколот з метою державного перевороту. Це видно з даних таблиці 3.

Таблиця 3.

Як би Ви охарактеризували події: (% до тих, хто відповів)

№	Характеристики	Майдан. Взимку 2013 – 2014 гг.		Донбас. Весна 2014 г.	
		Донбас n=674	Галичина n=626	Донбас n=678	Галичина n=576
1.	Національна революція	22,6	59,9	7,5	9,4
2.	Боротьба однієї частини правлячого класу проти іншої (мільйонерів проти мільярдерів), в яку було втягнуто частину народу	40,8	10,4	20,2	22,4
3.	Повстання народу, яке було підтримане національною буржуазією	39,2	18,7	34,4	6,6
4.	Боротьба Сходу та Заходу України	8,6	7,0	32,0	28,3
5.	Боротьба між правлячими групами в Україні, підтримана зовнішніми силами, і в яку була залучена частина народу	33,4	11,2	21,4	24,0
6.	Боротьба за національну незалежність	9,3	53,2	15,8	10,9
7.	Боротьба за людські права	12,3	55,6	27,0	8,3
8.	Боротьба за соціальну справедливість	11,9	41,4	21,2	5,2
9.	Духовне очищення	5,9	13,6	8,1	2,4
10.	Руйнування держави	32,6	3,8	18,4	51,0
11.	Силове захоплення влади	40,2	–	12,5	–
12.	Зовнішня агресія	16,6	2,1	11,7	47,2
13.	Кримінальне повстання	12,9	2,1	11,9	28,1
14.	Бажання уникнути фашизму	4,3	7,7	33,3	3,8
15.	Бажання правильних зовнішньополітичних відносин	8,8	17,1	14,0	4,7
16.	Бажання приєднатися до іншої державної структури	6,4	3,7	30,1	30,4
	Інше (що саме)	1,6	0,6	2,4	0,3
	Разом	307,4	308,0	322,0	283,2

Когнітивний дисонанс знаходить вияв і в зовнішньополітичних орієнтаціях мешканців Донбасу, що видно з даних таблиці 4.

Таблиця 4.

Розподіл відповідей на запитання «Якими повинні бути зовнішньополітичні орієнтації України?» (% від опитаних)

№	Варіант відповіді	Донбас n=848	Галичина n=731
1.	Прагнути до вступу в Європейський союз	5,5%	40,9%
2.	Прагнути вступити в НАТО	0,4%	3,1%
3.	Розвивати співробітництво в рамках СНД, перетворивши його у міцне міждержавне об'єднання	17,6%	1,1%
4.	Створити міждержавний союз України, Росії і Білорусі	28,3%	0,2%
5.	Відновити СРСР	10,3%	0,5%
6.	Україна повинна розвиватися як нейтральна позаблокова країна, яка у зовнішній політиці орієнтується на власні інтереси	25,0%	10,8%
7.	Важко відповісти	9,8%	3,1%
8.	Інше	1,4%	0,6%
9.	Прагнути до вступу в Європейський союз і в НАТО	1,1%	39,7%
10.	Відповіді немає	0,6%	0,2%
	Разом	100,0%	100,0%

Суттєву роль в формуванні луганського синдрому відіграли також негативні міжрегіональні стереотипи. Так, в Донбасі 63,4% респондентів вважали, що їх регіон має бути моделлю для розвитку всієї України, а от стосовно Галичини так думали лише 13,6% опитаних донбасівців. В Галичині свій регіон розглядали як зразковий для України 79,2% опитаних, а про Донбас такої думки були лише 9,2%. В Донбасі 65,4% опитаних вважали Галичину агресивним регіоном, який прагне нав'язати свою волю всій Україні, в Галичині такої думки про Донбас були 78,8% респондентів. В Донбасі свій регіон розглядали як такий, що змушений захищати свою специфіку, 77,2% опитаних, а 67,5% галичан точно так міркували про свій регіон. Правда, варто відмітити, що 53% донбаських респондентів вбачали, що саме в їх регіоні значного розповсюдження набув сепаратизм. Про Галичину таке думали лише 14,2% опитаних в Донбасі. Серед опитаних галичан 85% пов'язували Донбас з сепаратизмом. Про Галичину дотримувалися такої думки лише 4,9% респондентів. 57% опитаних мешканців Донбасу погоджувалися, що для галичан притаманні державницькі настрої. Про свій регіон такої ж думки були 14,2% з їх числа. В Галичині 86,7% респондентів вважали свій регіон державницьким. Стосовно Донбасу таку характеристику вважали правомірною лише 5,2%.

Висновки. Луганський синдром є ситуативним явищем. Зараз на територіях, які залишилися в складі України він зникає. На територіях,

підконтрольних проросійським бойовикам він розвивається. Підтримання цього синдрому є однією зі складових гібридної війни, яку веде Росія проти України. Але у цього синдрому були і внутрішні передумови: внутрішня слабкість громадянської ідентичності в Донбасі, негативні гетеростереотипи між полярними регіонами країни, різне бачення в регіонах перспектив внутрішнього і зовнішнього розвитку країни. Загальним тлом для виникнення луганського синдрому стало величезне майнове розшарування в країні, відчуття соціальної несправедливості. Все це було використано російською стороною для застосування населення у війні проти України.

Список літератури

1. Арон Р. Етапи розвитку соціологічної думки / Реймон Арон / Пер. з фр. Григорія Філіпчука. – К.: Юніверс, 2004. – 688 с.
2. Кононов И. Ф. Глобализация и изменение представлений об обществе / Илья Кононов [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ostrovok.lg.ua/knigohranilishhe/nauka/kononov-i-f-globalizaciya-i-izmenenie-predstavleniy-ob-obshchestve> [Звернення 24.03.2015р.].
3. Яницкий О. Н. Современные войны: социально-экологическое измерение /Олег Яницкий [Электронный ресурс] - Режим доступу: <http://www.isras.ru/publ.html?id=3153> [Звернення 03.11.2014р.].
4. Руценко І. П. Війна і соціологія / Ігор Руценко // Оборонний вісник. – 2014. - №7. – С. 28 – 32.
5. Кононов И. «Луганский синдром» и пути его преодоления / Илья Кононов [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.ostro.org/lugansk/politics/articles/450779/> [Звернення 21.07.2014р.].
6. Stockholm Syndrome [Electronic resource] – Mode of access: <http://medical-dictionary.thefreedictionary.com/Stockholm+syndrome> (s.a.).
7. Фрейд А. Психология Я и защитные механизмы. Примеры двух типов защиты. Идентификация с агрессором / Анна Фрейд [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://polbu.ru/freid_psychology/ch09_i.html [Звернення 24.03.2015р.].
8. Хобта С. В. Ідентичність як фактор формування електоральних установок (на прикладі виборів в Луганську до Верховної ради 2012 р.) / Світлана Хобта // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки. - №11 (270). – Червень 2013 р. – Частина 1. – С. 58 – 76.

Одержано 23.03.2015

Василий Иванович ПОКЛАД

*кандидат философских наук, доцент кафедры
социальных и гуманитарных дисциплин*

*Луганского государственного университета
внутренних дел имени Э. А. Дидоренко (Украина)*

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ СЕПАРАТИЗМА НА ЛУГАНЩИНЕ

В общественном мнении «континентальной» Украины по поводу событий в Донбассе преобладает мнение о преобладании их инспирированности извне, со стороны правящей элиты Российской Федерации. Немалая доля истины в этом, конечно, присутствует. Особенно очевидным представляется влияние российских телеканалов. Массовое сознание – совокупность мнений, оценок, настроений, эмоций, обусловленных наличной ситуацией в городе, регионе и государстве. В период обострения социальных противоречий на первый план выходит эмоциональная составляющая общественного мнения, которая во многом зависит от информационных воздействий. И чем интенсивнее СМИ транслируют эмоциональную окраску и интерпретации фактов, тем более очевидной становится поляризация общественного мнения, разделения на «своих» и «чужих», когда те, кто прежде считались «своими» становятся «чужими», и наоборот.

Но сводить все к объяснительным моделям внешнего влияния вряд ли можно считать достаточно корректным. В регионе в целом, в городе Луганске долгое время формировались собственные социально-психологические предпосылки нынешней ситуации, имеющие объективный характер.

Особенно влиятельными, по моему мнению, оказались такие феномены регионального массового сознания и образа жизни, как *советский фундаментализм* и *внеправовые хозяйственные практики*.

Опросы, проведенные в Луганске сотрудниками лаборатории социологических и криминологических исследований Луганского государственного университета внутренних дел имени Э.А. Дидоренко (с 1996 года), позволили выделить достаточно устойчивые ценностные позиции в общественном мнении жителей города Луганска:

1. Просоветская (пророссийская) ориентация (государственный патернализм, социальная защита) – 30-40%% респондентов.
2. Прозападная ориентация (демократия, личная свобода и предприимчивость) – 10-15%% респондентов.

3. Интегрализм (соединение элементов 1-й и 2-й позиций, проукраинская ориентация) – 35-55%
4. Неопределившиеся – 5-10%.

Последние годы государственная идеология в Российской Федерации соединяет в себе как элементы традиционного имперского мышления, так и атрибутику советского образа жизни, что усиливает привлекательность этой модели для массового сознания россиян. И не только для жителей России, как показывают исследования, проведенные в Луганске.

Во время четырех опросов (2009-2013 гг.) респондентам предлагалось сделать выбор из нескольких позиций, отражающих основные внешнеполитические векторы развития. Ответы на вопрос о предпочитаемом будущем Украины распределились следующим образом:

Таблица 1.

Какое будущее Украины кажется Вам наиболее предпочтительным?

Ответы	Декабрь 2009	Октябрь 2011	Октябрь 2013	Апрель 2014
В составе союза России и Беларуси	66%	62%	46%	52%
В составе Европейского сообщества	8%	16%	23%	9%
Самостоятельность и внеблоковость	20%	14%	18%	30%
Другие варианты	1%	1%	1%	2%
Затруднились ответить	5%	7%	12%	7%

В 2009 – 2013 годах наметилась тенденция постепенного уменьшения числа сторонников союза с Россией и Беларусью с одновременным увеличением количества приверженцев европейской ориентации. И даже данные апрельского опроса 2014 года, когда Луганск фактически контролировался вооруженными сепаратистами, показывают, что радикального изменения ценностных ориентаций не произошло. Количество сторонников союза с Россией и Беларусью за полгода увеличилось всего на 6% и не достигло уровня «довоенного» 2009 года. На 14% уменьшилось число сторонников евроинтеграции. Это – реакция на Майдан, который усилиями российских и части местных пропагандистов был интерпретирован как «победа националистов».

Немного подробнее об апрельском опросе 2014 года. Вероятно, это был последний массовый опрос в городе. Позже делать это было просто опасно для жизни интервьюеров. Да и в конце апреля в Луганске уже спокойно не было. В

захваченном здании СБУ находились сотни вооруженных боевиков. Предвидеть, что ожидает интервьюеров на маршрутах, было невозможно. К счастью, обошлось без жертв.

С 24 по 30 апреля 2014 года в городе Луганске было опрошено 710 респондентов в возрасте от 18 лет и старше. Тип выборки – многоступенчатая, вероятностная, районированная выборка с использованием маршрутного метода и квот на последней ступени отбора респондентов. Опрос проводился методами стандартизированного интервью и анкетирования. В связи с провозглашенным боевиками «референдумом» было необходимо выяснить отношение луганчан к главной сепаратистской идее. Ответы на вопрос об отношении к идее вхождения Луганской области в состав Российской Федерации распределились следующим образом:

Таблица 2.

Как Вы относитесь к идее вхождения Луганской области в состав Российской Федерации?

Ответы	<i>Апрель 2013</i>
Положительно	41%
Скорее положительно, чем отрицательно	19%
Скорее отрицательно, чем положительно	13%
Отрицательно	21%
Затрудняюсь ответить	6%

Почти две трети луганчан, принявших участие в опросе, высказали лояльное отношение к призыву сепаратистов. Весьма показательное распределение ответов среди отдельных групп респондентов. Наиболее высокий уровень поддержки «ухода из Украины» был зафиксирован у представителей таких социально-демографических групп населения:

Таблица 3.

Отношение к идее вхождения Луганской области в состав Российской Федерации среди отдельных категорий респондентов.

Категории респондентов	Сумма ответов «положительно» и «скорее положительно, чем отрицательно»	Сумма ответов «скорее отрицательно, чем положительно» и «отрицательно»
Руководители предприятий и организаций	74%	22%

Сторонники регионов	Партии	74%	23%
Сторонники КПУ		71%	26%
Лица с плохим материальным положением		68%	27%
Среднее образование		65%	39%
Русскоязычные		64%	30%
Пенсионеры		63%	32%
СРЕДНЕЕ ЗНАЧЕНИЕ ПО ЛУГАНСКУ		60%	34%

Мы видим среди наиболее явных сторонников сепаратизма во-первых, представителей местной элиты и ориентированных на них групп населения (руководители предприятий, сторонники Партии регионов), во-вторых, респондентов с ностальгическими просоветскими настроениями (сторонники КПУ, пенсионеры) и, в-третьих, представителей низкостатусных социальных групп (лица с плохим материальным положением и средним образованием). Интересно отметить, что русскоязычность оказалась менее значимым фактором по сравнению с другими статусами респондентов.

Усиление пророссийских (просоветских) ориентаций с традиционных 30-40%% до 50 и более процентов (особенно по вопросу о вхождении Луганской области в состав Российской Федерации произошло вследствие интенсификации соответствующих информационно-эмоциональных влияний, что психологически усиливает позицию доминирующей точки зрения, вызывает стремление на подсознательном уровне присоединиться к «сильному» большинству для избегания социально-психологического дискомфорта. Сработал феномен негативной мобилизации - механизм интеграции населения на основе процессов роста диффузного массового раздражения, страха, ненависти, сопровождаемых чувствами общности на основе появления «врага», при перспективах нежелательного развития событий, чреватого утратой привычного образа жизни, престижа, авторитета, дохода, статуса, девальвацией групповых ценностей и т. д. [см.: 1].

В конце 80-х годов прошлого века мы с коллегами из социологической лаборатории Ворошиловградского педагогического института (ныне – Луганский национальный университет имени Т. Шевченко) проводили первые исследования общественного мнения в области. И как-то заметили, что распределение ответов луганчан на наиболее острые вопросы того времени (будущее СССР, переход к рынку, многопартийность и т.д.) почти всегда совпадало с данными общесоюзных исследований, которые тогда проводил

ВЦИОМ. Мнение «среднего» луганчанина было идентичным мнению «среднего советского человека».

Вспоминается также опрос 1996 года, проведенный в Луганске социологической лабораторией Луганского института внутренних дел. Тогда в Российской Федерации проходила президентская избирательная кампания, отличавшаяся особым напряжением («Голосуй, а то проиграешь!»; Ельцин, Зюганов, Лебедь). Респондентам был предложен вопрос «За кого бы Вы проголосовали, если бы участвовали в выборах Президента России?». Распределение голосов луганчан за каждого (!) из кандидатов за месяц до дня голосования было практически таким же (в пределах ошибки выборки), как и в данных Центральной избирательной комиссии об итогах выборов по всей России. Из «среднесоветских» луганчане трансформировались в «среднероссийских»... Впрочем, в это время сама Россия по преимуществу оставалась советской. Как минимум – в базовых характеристиках массового сознания.

После распада СССР прошло более двадцати лет. Но, как пишет С. Карамурза, «советский человек никуда от нас не делся». Он просто «ушел в катакомбы». Более того, в тяжелых условиях советский человек становится «более советским», чем в благополучное время. Культурное ядро нашего общества выдержало удар перестройки и реформы» [2, 33].

Луганщина долгое время продолжала оставаться своеобразным заповедником советского фундаментализма. Структура массового сознания населения Луганской области, помимо воздействия общих для всей Украины факторов переходного состояния общества, складывалась под воздействием некоторых специфических региональных особенностей. Главная из них - утрата регионом прежнего высокого (престижного) статуса в составе СССР, подкрепленного как материальными ресурсами (в частности, снабжение населения), так и идеологически (родина стахановского движения, Краснодон, К. Ворошилов). Многие луганчане до сих пор вспоминают, как по выходным наблюдались массовые «колбасные» рейды из соседней Ростовской области, в которой ситуация с продуктами питания была гораздо хуже.

Поэтому общеукраинское снижение уровня жизни населения в Луганской области психологически воспринимается более болезненно. В независимой Украине область из всесоюзного пролетарского авангарда в одночасье превратилась в аутсайдера (как по экономическим причинам, так и с точки зрения этнокультурных особенностей) [см.: 3]. В Донбассе «постепенно выстраивается специфическая модель региональной идентичности, имеющая ярко выраженную мировоззренческую составляющую, полемическую относительно украинской государственности» [4, 41].

Провозглашенный Украиной переход к европейским стандартам хозяйствования усложняет функционирование исторически сложившейся в области системы экономических отношений, делает большинство предприятий региона неконкурентноспособными, что влечет за собой массовую безработицу и усиление социальной напряженности. Все это способствует формированию в массовом сознании негативного отношения к экономическим инновациям вообще. «Лучше синица в руках» (сохранение статус-кво), «чем журавль в небе» (инновационная модернизация экономики). И как только курс на евроинтеграцию стал более очевидным, зерна контрагитации упали на благодатную почву. Особенно с учетом того, что никакой внятной альтернативы мрачным (по мнению оппонентов нынешней власти) перспективам региона в общем-то предложено и не было.

Достаточно высок в регионе уровень вовлеченности населения во внеправовые (теневые, криминальные и полукриминальные, коррупционные) отношения. Данная ситуация имеет свою предысторию, связанную с освоением региона и его промышленным развитием. «Из числа ныне здравствующих жителей Луганской области в некоторых возрастных группах минимум каждый шестой привлекался к уголовной ответственности» [5, 191]. А бывший начальник областного УМВД В. Гуславский несколько лет назад вообще сделал заявление о том, что в Луганской области «на 2,5 миллиона населения – полмиллиона ранее судимых» [см.: 6]. Следствием всего этого была традиционная для региона «терпимость значительной части населения к асоциальным проявлениям» [5, 193].

В контексте соединения советского фундаментализма и внеправовых традиций показательным является тот факт, что первые в регионе бандитские «бригады» начала 90-х годов, отличавшиеся особой дерзостью и жестокостью, состояли из жителей Краснодона и Стаханова – городов-символов советского периода (представители этих же городов фигурировали и в качестве основных участников захвата здания СБУ в апреле 2014 года).

Луганская область имеет самую длинную в Украине протяженность государственной границы с Россией (776 км). Границы не обустроенной, слабо защищенной, не маркированной. Автор однажды в середине 90-х годов был свидетелем того, как сотрудники украинской ГАИ вымогали взятку с российского водителя, устроив «засаду» ...на российской же территории (кстати, недалеко от известного Изварино). А слабая граница – простор для контрабанды.

Разворовывание бюджетных дотаций угольной отрасли, незаконная добыча угля (пресловутые «копанки»), нелегальное транспортное обслуживание, производство, торговля и т.д. – во всех этих видах деятельности

были прямо или косвенно задействованы сотни тысяч жителей области. К этому следует добавить немалое количество трудовых мигрантов, многие из которых работают в России на условиях теневого найма.

С учетом вышесказанного, события на Востоке можно интерпретировать еще и как криминальную контрреволюцию. Как ответ Донбасса на антикриминальную революцию в Киеве. Провозглашенные Майданом лозунги были восприняты как покушение на привычный порядок. Пусть полукриминальный, теневой, но стабильный и достаточно комфортный. Его обрушение предвещало очень серьезные неудобства. И не только для теневых хозяев региона. Отсюда протест против евроинтеграции, против идей и лозунгов Майдана. Но, поскольку явное выражение симпатий к криминальному порядку в регионе неприлично, в ход пошли маскировочные тезисы о федерализации, о присоединении к России, скрывающие нежелание что-либо менять в своей жизни.

Исходя из вышеизложенного, основными направлениями социальной политики по преодолению сепаратизма в массовом сознании луганчан должны стать, во-первых, десоветизация культурно-информационного пространства (здесь важным является не огульное отрицание советско-российского информационного контента, а дифференцированное отношение к различным его элементам) и, во-вторых, декриминализация трудовых практик через проведение радикальных модернизационных мероприятий в экономике.

Список литературы

1. Гудков Л. Негативная идентичность. Статьи 1997–2002 гг. М.: Новое литературное обозрение, «ВЦИОМ — А», 2004.
2. Кара-Мурза С.Г. Аномия в России: причины и проявления. - М.: Научный эксперт, 2013.
3. Поклад В.И. Контуры электорального поля г. Луганска // Соціологічні дослідження. Збірник наук. праць Східноукраїнського національного університету. - Вип. 1. - Луганськ, 2001.
4. Коржов Г. Региональная идентичность Донбасса: генезис и тенденции развития в условиях общественной трансформации // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2006. - № 4.
5. Криминология: приглашение к дискуссии: Монография /Авт. колл.: А.В.Баляба, Э.В.Виленская, Э.А.Дидоренко, Б.Г.Розовский. - Луганск, 2000.
6. Сафонов Е. Столица преступности – Хулиганск // <http://focus.ua/society/42805>.

Одержано 15.03.2015

УДК 316:343.9

Микола Миколайович ЧАПЛИК

кандидат історичних наук,

доцент кафедри соціології управління

Донецького державного університету управління (м. Маріуполь)

СПІВВІДНОШЕННЯ МІЖ СОЦІАЛЬНОЮ НОРМОЮ ТА ДЕВІАЦІЄЮ В УМОВАХ ВІЙНИ (НА ПРИКЛАДІ ВІЙНИ НА СХОДІ УКРАЇНИ)

Норми та девіації у всі часи вважалися мінливими поняттями та змінювалися із плином часу. У мирні часи ці зміни були обумовлені політичними, економічними, культурними та іншими передумовами та здійснювалися як еволюційним, так і революційним шляхом. Під час війн межа між нормою та девіацією у суспільній свідомості стиралася значно швидшими темпами. Тому ми спробуємо розглянути співвідношення між соціальною нормою та девіацією на прикладі війни, яка триває на сході України.

Найбільш яскраво подібне співвідношення відчувають мешканці Донеччини та Луганщини, які опинилися в зоні конфлікту (особливо на тимчасово окупованій території), та змушені робити переоцінку власних уявлень щодо соціальних норм та девіацій. Парадоксальність війни на сході України полягає в тому, що населення Донбасу не має чіткого уявлення хто свої, а хто – чужі у цій війні, яка отримала назву гібридної. У випадку попередніх війн населення окупованої території умовно поділялося на три категорії – колаборантів, які підтримували окупацію, патріотів, які протистояли окупантам та людей, які не мали чіткої позиції з приводу окупації та яких можна назвати жертвами війни. У випадку із тимчасово окупованою територією Донбасу виникає ситуація, коли більшість його населення не знає хто ворог, а хто – друг, і вони ні на чийй стороні та просто хочуть одного – щоб все це швидше скінчилося. При цьому вони не надто переймаються, яким чином все це повинно скінчитися. Звичайно, що у всі часи у подібних ситуаціях (чи то війн, чи то внутрішніх громадянських конфліктів) були люди з такою ж життєвою установкою і їм було байдуже: чи переможуть умовно кажучи «білі», чи «червоні». Звідси ж і витікає розмите сприйняття населенням Донеччини та Луганщини понять «норма» та «девіація» в оцінках ситуації, що склалася.

Наведемо простий приклад – дії пенсіонера, який голосував на псевдореферендумі 11 травня 2014 року, приймав участь у захопленні адміністративних будівель та блокуванні колон українських військових навесні того ж року, є не лише девіацією, а й містять ознаки кримінального злочину. При цьому цей пенсіонер може спокійно їздити на українську територію та отримувати українську пенсію. Більш того, є такі особи, які на даний момент

воюють у складі «ополчення ДНР-ЛНР» і одночасно отримують пенсію чи соціальну допомогу від держави, проти якої вони воюють.

Наведемо інший приклад. Більшість населення окупованої частини Донбасу (та й всієї Донецької та Луганської областей в принципі) вкрай негативно сприйняло введення пропускового режиму в зоні проведення АТО. Процес отримання необхідних документів міг супроводжуватися непрозорістю та бюрократизмом, коли більше місяця доводилося очікувати оформлення перепустки або коли підготовлений пакет документів повертали, не пояснюючи який папірець неправильно заповнений. Люди, які опинилися під обстрілами та в нелюдських умовах, стали залежними від військового на блокпосту, який виконує розпорядження держави та не випускає населення із зони смертельної небезпеки чи не впускає вантаж із продовольством на окуповану територію без певних документів. Додамо до цього стару українську проблему – корупцію, коли виїзд/в'їзд в зоні АТО оцінюється певним грошовим еквівалентом. Мабуть рішення про введення перепусток у зоні АТО приймалося вузьким колом осіб без ретельного обмірковування того, як воно буде втілюватися на практиці.

З іншого боку, чи багато мешканців Донбасу замислюються над тим, а що було б, коли всієї цієї недосконалої системи блокпостів та перепусток не існувало? Адже без її запровадження бойовики «ДНР-ЛНР» спокійно ходили б вулицями не лише Маріуполя чи Костянтинівки, а й Харкова, Одеси та навіть Києва. Думаємо, ні у кого не виникає ілюзій, що було б, коли цілі автобуси з людьми із зброєю курсували містами і селами нашої країни і щоб ці озброєні люди вчиняли б з тими, хто підтримує Україну, навіть якщо ця підтримка виявлялася б у звичайному прапорці на власному автомобілі. Ми можемо лише уявляти масштаби розповсюдження терору та хаосу, які б захлиснули країну.

Безумовною соціальною нормою є патріотизм, який між іншим проявляється й у обов'язку чоловіків захищати свою Батьківщину. При цьому під Батьківщиною розуміється не правлячий уряд, який як і всі уряди, є тимчасовим, а рідна земля та країна. Ще тридцять років тому відмова служити в армії була неможливою з точки зору соціальних норм. Чоловіка, який не служив в армії, навіть уникали особи протилежної статі. Тобто це була абсолютна девіація. Зараз, навпаки, той, хто ухиляється від мобілізації, знаходить тисячі причин для виправдання своєї поведінки і, що саме парадоксальне – підтримку оточуючих.

Отже, уявлення про соціальні норми мешканцями Донбасу більш співвідносяться із поняттям соціального егоїзму в умовах аномії та під тиском зовнішніх (переважно інформаційно-пропагандистських) чинників. Адже будь-яка соціальна норма передбачає не лише обмеження та заборону на девіантні

дії, а й жертву заради спільноти, яка є вищою за індивіда – суспільства, держави тощо.

При цьому у тій ситуації, в якій опинилося населення окупованого Донбасу, ми не беремо до уваги такі «типові» для будь-якої війни види девіацій, як мародерство або участь у незаконних збройних формуваннях чи заняття проституцією, з метою прокормити власну сім'ю тощо.

Водночас відсутність у більшості населення Донбасу чіткої життєвої позиції з приводу війни та відмова від жертв заради власної держави у підсумку все одно не вберігає їх від жахів самої війни. Тому мешканці окупованих районів діють виходячи із пріоритету власних життєвих цінностей – у якості вищої цінності вони ставлять на перше місце власне життя та життя своїх рідних, власне здоров'я та здоров'я рідних, матеріальні цінності, які в них є тощо.

Отже, під час будь-якої війни межа між соціальною нормою та злочином стирається завдяки потраплянню людини у складну життєву ситуацію. Людина в такій ситуації виходить із необхідності задоволення самих необхідних вітальних потреб. Водночас під час війни на Донбасі чітко простежується роль пропаганди у формуванні уявлення що таке соціальна норма, а що – девіація. У випадку гібридної війни, в якій інформаційна складова відіграє чи не вирішальну роль, соціальні норми та девіації змінюються місцями практично на очах.

Більш того, інформаційно-пропагандистський чинник гібридної війни фактично призводить до підміни понять соціальної норми та девіації. Звичайно, що пропаганда відігравала важливу роль і у попередніх війнах – особливо яскраво її значення можна спостерігати на прикладі Другої Світової війни або Холодної війни. Так що ми можемо собі лише уявляти, щоб б було, якби у розпорядженні Гітлера був одночасно доступ до світового інформаційного простору та такі засоби масової інформації як телебачення та Інтернет.

Отже, проблема співвідношення соціальних норм та девіацій в умовах війни є багатогранною та водночас новою для вітчизняної науки. При цьому, це стосується не лише соціології, і й інших наукових дисциплін гуманітарного спрямування.

Одержано 25.03.2015

ПРО ДЕЯКІ МЕХАНІЗМИ ЛОЯЛЬНОСТІ ДО ТЕРОРИЗМУ

Чи є поведінка бойовиків, так званих, ЛНР і ДНР відхиленням від норми? Для більшості російських громадян терор і бандитизм сепаратистів на Південному Сході України – це справа, гідна поваги й шани. Принаймні, їх не обурюють відеокадри, на яких бандити відверто знущаються над полоненими, телефонують родичам убитих воїнів, щоб дужче роз'ятрити рану в серці. Їх не бентежить брехня (девіація для будь-якого культурного середовища) президента. Девіантна поведінка відносна, оскільки порівнюється тільки з культурними нормами даної групи. Але тут ми маємо справу з порушенням універсальних моральних норм, що регулюють відносини в будь-якому суспільстві. Обман жертви, тортури та вбивства, цілком прийнятні для членів злочинного угруповання, але не повинні прийматися більшістю суспільства. Однак, за даними опитування в лютому 2015 року, 52% росіян підтримують участь російських громадян у війні на Донбасі [1].

Пояснювати лояльність цих громадян до терористичних організацій ДНР та ЛНР тільки впливом телевізійної пропаганди буде неправильно. Лояльність до проросійських терористів, до Путіна та його оточення нагадує стокгольмський синдром, коли заручники, починають виправдовувати дії своїх загарбників, ототожнювати себе з ними та їхніми цілями, вважаючи свою жертву необхідною для досягнення цих цілей. Виникнення синдрому пов'язане зі спрацьовуванням механізму психологічного захисту, який Ганна Фрейд назвала «ідентифікація з агресором» [2].

У багатонаціональній Росії склалася специфічна ментальна риса, яка у розвинених країнах сприймається як девіація. Мова йде про традицію пояснювати свої негаразди підступністю ворогів. Зараз головними ворогами стали ті, хто думає інакше. Наприклад, українці, литовці, поляки чи американці. Ворогами, націонал-зрадниками також стала та малочисельна частина населення, що має іншу думку. За підсумками останніх опитувань діяльність президента Росії Володимира Путіна схвалюють 86% росіян [3].

Причиною тому стали страх (боягузтво) і фрустрованість населення РФ. У дефіциті виявилися громадянська мужність і почуття власної гідності. Негативна енергія, яку породжує фрустрація, не обов'язково спрямовується на перешкоду, яка заважає досягти мети. Страх покарання або засудження за агресію, спрямовану безпосередньо на першопричину фрустрації, може

зумовити перенесення агресивного удару на іншу мішень або навіть на себе самого [4].

Чи завжди можна безпосередньо впливати на чиновника, суддю, міліціонера чи роботодавця без будь-яких наслідків? У підсумку агресія переноситься на інші об'єкти. Поступово перенесення агресії стає звичним психологічним захистом для більшості людей. Суспільство стає зарядженим на агресію. Потрібно тільки вказати на об'єкт, який «винен» в їхніх негараздах. Цим досить успішно займається російські телевізійні канали.

Факторів, які перешкоджають пересічним громадянам досягати своїх цілей, в російському суспільстві більше ніж достатньо: тотальна корупція; зростання рівня безробіття; соціальна незахищеність і зубожіння населення. Додатковою сприятливою основою для розвитку агресії є масовий алкоголізм, неповноцінність психічної сфери, невротизація особистості.

У випадку із суспільством РФ у частині виправдання девіантних дій урядової верхівки та державної влади спрацьовує зазначений механізм «ідентифікації з агресором» і, так званий, механізм «перенесення агресії». При цьому як жертву агресії державної влади ми розглядаємо і народ України, і народ Росії. Тільки більшість українського суспільства вбило в собі раба, чітко ідентифікувало джерело своїх бід і направило свою агресивну енергію на колишнього президента і його спільників в ході революції гідності. Залишаючись рабами, громадяни РФ, свою агресію переносять з винуватців на ті об'єкти, на які вкаже пропаганда.

Соціальну базу, так званих, ДНР і ЛНР складають, ті хто так і залишився рабом і боїться визнати ворогами своїх рабовласників. Нездатність або небажання цих людей адаптуватися до змін у суспільстві, вказує на їхню невдалу соціалізацію та інтеграцію в українське суспільство. Умови для успішної соціалізації молоді Південного Сходу України та ресоціалізації людей середнього віку з часів незалежності були не досить несприятливими.

На культурну інтеграцію цих регіонів негативно впливали проблеми російської мови, які штучно роздувалися регіоналами. Неподільна влада олігархів і партії регіонів у Донецькій і Луганській областях створила передумови для зубожіння, маргіналізації та криміналізації населення. Це призвело до тотальної дисфункції практично всіх соціальних інститутів, стагнації соціальної сфери. Найнижчі показники рівня людського розвитку, складовими якого є рівень освіти, охорони здоров'я, ринку праці, демографічного розвитку, матеріального добробуту та умов проживання населення, з кінця 90-х років стабільно мали Луганська та Донецька області [5].

Ці антирекорди погіршували генетичний фонд регіонів, стимулювали розвиток соціальних патологій: алкоголізму; наркоманії; психічних

захворювань. Маргіналізація, яка почалася з розриву економічних і соціальних зв'язків, закінчилася розривом зв'язків духовних, зниженням рівня соціальних очікувань і соціальних потреб, примітивізацією духовного життя і побуту. Фрустрованість і побоювання визнати, що джерело їхніх бід - місцеві олігархи та їхній президент Янукович, змусили здійснити перенесення агресії на інших - тих, хто є прихильником культурних традицій України. У підсумку сформувалася строката група соціальних аутсайдерів, яка слабо інтегрована в загальну ментальність України, має установку некритично сприймати міф російської пропаганди про «руський мир», мріє отримувати російські пенсії та зарплату, боротися з «Київської хунтою».

Це, принаймні, дві, нечисленні категорії:

- агресивна меншість (мотивовані на зміну соціального статусу, самовираження, збагачення будь-яким шляхом);
- пасивні патерналисти (готові на будь-які моделі поведінки в обмін на задоволення примітивних потреб та отримання відчуття подібності успішності).

Вони прагнули отримати бажане (добробут, влада, соціальний статус тощо), не маючи на те законних засобів, можливостей, особистісних досягнень і здібностей. Перші беруть активну участь у терористичних формуваннях, з мовчазного дозволу других. Є припущення, що чисельність агресивно діючої групи значно зменшилась через фізичне знищення в ході ведення АТО. Пасивній категорії прихильників ідеї «Новоросії» доводиться заспокоювати свою совість, творчо застосовуючи механізми «ідентифікації з агресором» щодо етносів РФ.

Список літератури

1. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://news.liga.net/news/politics/5235396-kazhdyy_chetvertyy_rossiyanin_odobryaet_vtorzhenie_v_ukrainu_opros.htm
2. Фрейд А. Психология "Я" и защитные механизмы. Москва. Педагогика-Пресс, 1993. - 144 с.
3. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.gazeta.ru/social/news/2015/02/26/n_6960225.shtml
4. Майерс Д. Изучаем социальную психологию. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2000. – 512с.
5. Зыбарева О.В., Шинкарук О.В. Тенденции экономической преступности в регионах украины как формы проявления девиантной социализации [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://economic-journal.net/2013/10/056/>

Одержано 13.03.2015

ОСНОВНІ СОЦІАЛЬНО - ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕРОРИСТІВ

Терор (лат. terror- страх, жах) - направлений на «залякування».

Тероризм - це залякування людей через насильство. Насильство здійснюється в самих різних формах: це фізичне, політичне, соціальне, економічне, інформаційне і т.д. насильство. Тероризм є особливим деструктивним різновидом людської діяльності. Як будь-яка діяльність має структуру (діяльність - дія - операції), якій відповідають три види спонукаючих стимулів (мотив - мета - умови) .

Серед основних мотивів терористичної діяльності виділяють:

- меркантильні мотиви;
- ідеологічні мотиви;
- мотиви перетворення, активної зміни світу;
- мотив влади над людьми;
- мотиви інтересу і привабливості тероризму, як особливій діяльності;
- «товариська» мотивація;
- мотив самореалізації [2].

Особливе місце займає поняття сенсоутворення тобто потреба відчутти, що буття людини має особливий сенс, що виходить далеко за рамки сірої, убогої і безнадійної повсякденності (тому, чим гірше економічна, соціальна і політична ситуація, тим вірогідніше виникнення світосприймання терористичного типа). В силу вищевикладеного терорист практично не піддається раціональному переконанню. Йому практично невідомий страх і розкаяння в учиненому. Спроба змалювати терориста як психічно хворого, по суті, невірна і нікуди не веде.

Не дивлячись на багаточисельні дослідження, що проводяться зарубіжними і вітчизняними фахівцями, терористи не потрапляють в особливу діагностико-психіатрическую категорію. Велика частка порівняльних досліджень не виявила ніякої явної психічної ненормальності терористів. Проте продовжуються спроби виявити специфічну особову схильність у людей, що встають на шлях тероризму.

Справжня причина - сильна потреба у включеності, належності до групи і посиленні відчуття самоідентичності. Зазвичай членами терористичних організацій стають вихідці з неповних сімей, люди, які по тих або інших причинах зазнавали труднощі в рамках існуючих суспільних структур,

втрапили роботу або взагалі її не мали. Відчуття відчуження, що виникає в подібних ситуаціях, примушує людину приєднатися до групи, яка здається йому настільки ж антисоціальною, як і він сам.

Спільною рисою терористів є, таким чином, сильна потреба у включеності в групу подібних людей, пов'язана з проблемами самоідентичності. Для особи терориста характерне те, що весь світ замикається на своїй групі, своїй організації, на цілях своєї діяльності. Тому організація накладає жорсткі вимоги до індивідуальності людини, обмежуючи свободу його вибору [1].

Зрозуміло, що терористом не стають відразу. Перш ніж стати терористом, людина проходить через апатію і інші форми соціальної дезадаптації. Спроба змодельовати процес становлення терориста здійснена Е. Шоу. Визнаючи обмеження і недоліки своєї моделі, автор, проте, чітко позначає чотири чинника, які приводять людину до тероризму.

Такими чинниками є:

- 1) рання соціалізація (дуже рано приймає норми суспільства);
- 2) нарцисичні порушення;
- 3) конфліктні ситуації, особливо конфронтація з поліцією;
- 4) особисті зв'язки з членами терористичних організацій.

Е. Шоу прийшов до висновку, що терористами стають вихідці з груп ризику, які з дитинства мали проблеми з самооцінкою. Ідентифікація з терористичною групою забезпечує таким людям соціальну роль, хоча і негативну. Порвати з групою для терориста майже неможливо - це рівнозначно втраті самоідентичності психологічному самогубству. Терорист має настільки низьку самооцінку, що для нього відмовитися від заново знайденої самоідентифікації практично неможливо.

Таким чином, зовсім не авторитарні люди стають членами жорстко авторитарних груп. Включаючись в таку групу, вони знаходять захист від страху перед авторитаризмом. При цьому будь-який напад на групу сприймається ними як напад на себе особисто. Відповідно, будь-яка акція ззовні значно збільшує групову згуртованість.

У абсолютній більшості випадків терористи - це молоді люди у віці близько 20 років, плюс-мінус п'ять років, що отримали виховання в патріархальній і вельми релігійній культурі [4]. У їх свідомості зазвичай присутні стійкі уявлення про історичну травму своєї нації і потужні емоційні зв'язки з останньою. Типові соціальні відчуття - скорбота і горе, у поєднанні з ущемленою національною гордістю. Найчастіше для терористів характерні особливі (багато в чому - спотворені і мифологізовані) уявлення про

«історичного кривдника» і потреба в його покаранні і відплаті, які задаються стійкими патернами поведінки і оцінок, активно культивованими в соціумі.

Для багатьох терористів, особливо молодих, група виконує роль колективного отця, що забезпечує своїм дітям притулок і захист. Потреба в ідентичності вельми сильна у тих, хто через свою маргінальну в тій або іншій формі був відчужений від середи, терпів невдачі в трудовій діяльності, при здобуванні освіти, в особистому житті або в інших сферах. Оскільки такий терорист відданий групі, групові норми і цілі ідеалізуються, стаючи загальними і обов'язковими, а все інше відмінюється. Звідси нетерпимість до будь-якого інакомислення, відсутність коливань і сумнівів, ворожість до тим, хто дотримується інших поглядів, і готовність подавити таких людей за будь-яку ціну.

Особистість терориста характеризується поєднанням істеричних і експлозивних рис, високим рівнем нейротизма і фрустрированістю, що приводить до прориву бар'єра соціальної адаптації.

Психологічні типи терористів певною мірою (хоча і не абсолютно) відповідають чотирьом відомим класичним типам темпераменту. Специфіка терористичної діяльності накладає свій відбиток на класичні типи, присутніх в нормі, тому і «сангвінік», і «флегматик», і тим більше «меланхолік» значно більш енергетичні, ніж середньостатистичний представник даного типа: по рівню енергетики вони наближаються до «холерика», вважаються найбільш темпераментними. Диференційний аналіз показав, що серед учасників терористичних організацій і терористичних дій 46% холериків, 32% сангвініків, 12% меланхоліків і 10% флегматиків [2]. Таким чином, психопатологічний компонент особистості терориста найчастіше пов'язаний з відчуттям реального або уявного збитку, понесеного терористом, дефіциту чогось необхідного, потрібного для особистості. Як правило, логіка і мислення терористів носять плутаний і суперечливий характер. У емоційному плані виділяються два крайні типи терористів: «холодний», практично беземоційний варіант і варіант емоційно лабільний, схильний до сильних проявів емоцій не пов'язаних з терором, коли знімається зазвичай суворий контроль над емоціями. У більшості терористів виявляють розлади особистості з високим рівнем непрямой агресії. При цьому механізм реалізації терористичного акту, як правило, включає афектогенну мотивацію, психопатичну самоактуалізацію і розвивається по схемі:

- втрата зв'язків з суспільством - опозиція суспільству - переживання суспільного тиску;
- фрустрація - бажання лідерства «на зло ворогам» - помста суспільству за відторгнення.

Список літератури:

1. Антонян Ю.М. Терроризм. Криминологическое и уголовно- правовое исследование / Ю.М. Антонян .-М.:Щит-М, 1998.
2. Ольшанский Д.В. Психология террора / Д.В. Ольшанский. – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2002.
3. Осипова А.А. Справочник психолога по работе в кризисных ситуациях / А.А.Осипова. Ростов-н/Д.: Феникс, 2005.
4. Решетников М.М. Психологический портрет террориста // Доклад на форуме «Психология и психология терроризма» / М.М. Решетников. – Санкт-Перербург, 23-25 мая 2004.

Одержано 13.03.2015

УДК 316.6

Микола Миколайович САППА

*доктор соціологічних наук, професор кафедри соціології і психології
факультету права та масових комунікацій ХНУВС*

ТРУДОГОЛІЗМ ЯК ОБ'ЄКТ ДЕВІАНТОЛОГІЇ

Феномен захопленості роботою як позитивного робочого стану, що характеризується енергійністю, ентузіазмом та поглиненістю у діяльність, був описаний в огляді [1]. Низка закордонних досліджень, що були представлені в огляді – більше ніж 40 статей, провадилися у рамках проекту «Особистісні ресурси в системі трудової мотивації». Кількарічний проект ставив за мету пошук необхідних трудових мотивацій до праці для створення у працівників корпорацій стану захопленості роботою, що мусило призвести до посилення ефективності їх праці.

Практично вся історія індустріального суспільства свідчить про намагання використати на виробництві «людський фактор» як ресурс підвищення продуктивності роботи. Так вже на початку ХХ ст. почали формуватися соціальні технології, спрямовані на безпосередньо виробляючого працівника (такі як “фордизм”, “людські відносини” і т.п.). причиною створювання яких стало вичерпання можливостей технічного підвищення ефективності праці. Пізніше одержали розвиток технології, орієнтовані на зміни структури організацій та на керівні елементи організацій. Зараз більшість соціальних технологій, орієнтованих на людину у виробництві, об'єднані поняттям “менеджмент”. З виробництвом також пов'язані соціальні технології, що орієнтовані не тільки на працівника, а на людину, що споживає, і на

суспільство в цілому. Таким соціальним технологіям притаманна орієнтованість найчастіше на зміну свідомості індивіда для підтримки зростання виробництва та його продуктивності.

Довгий час захопленість роботою була суспільно ухваленою рисою людини, бо вважалася соціально продуктивною - таке ставлення характеризувалося висловами типа: «ось з кого треба брати приклад», «він (вона) багато працює і багатого досягне». Однак в останні десятиліття все частіше й частіше з'являються повідомлення про те, що надмірна захопленість роботою та професією, що стає звичкою, небезпечна для здоров'я людини, вона призводить до надмірної втоми і перевтоми, порушення режиму сну і підвищує ризик професійних помилок робітника. Таку надмірну працьовитість почали називати трудовоголізмом. Цей термін (з англ. workaholic) ввійшов у науковий вжиток після публікації у 1971 г. книги американського психолога У. Оутса «Сповідь трудовоголіка», і трактується зараз тільки в аддиктивному аспекті. Так, наприклад, у Японії, якої належить «першість» у поширенні трудовоголізму, з'явився навіть окремий термін – "karoshi", тобто, смерть через перевтомлення на роботі. Міністерство праці Японії ще у 1990 р. проголосило, що трудовоголізм, або надмірне захоплення роботою, може призвести до ряду серйозних захворювань: інфаркту, серцевої недостатності, інсульту і навіть передчасної смерті. Після цього в Японії відкрили безліч центрів психологічної допомоги для трудовоголіків. В США також створена спеціальна програма у дванадцять кроків для допомоги анонімним трудовоголікам.

Серед інших країн з проблемами трудовоголізму стикаються у Перу, Великій Британії, Пакистану, Південній Кореї, Швейцарії, Австралії. Фахівці також зазначають, що в сучасній Росії трудовоголізм є дуже поширеним явищем. На їхню думку, найчастіше він вражає комп'ютерників-програмістів, далі йдуть бізнесмени та підприємці, третє місце займають юристи, економісти та бухгалтери, на четвертому - лікарі. В Україні за даними опитування Дослідницького центру Міжнародного кадрового порталу HeadHunter у 2013 р. трудовоголіків серед топ-менеджерів було 43%, а серед власників бізнесу вже 58%. Як правило, в компаніях чим вища посада, тим частіше доводиться працювати по 9, 10 і більше годин на день. Так, на роботі доводиться затримуватися 83% лінійних фахівців, 88% менеджерів середньої ланки і 93% топ-менеджерів і власників бізнесу. Переробки також норма для фрілансерів - працюють понаднормово близько 95% з них [2].

Це показує, що трудовоголізм став сталим явищем нашого життя. Природним є виникнення питання: чи сприяє надмірна захопленість працею розвитку сучасного суспільства? Виходячи з цього метою роботи є розглянути трудовоголізм з девіантологічних позицій.

З юридичного боку трудоголізм не вважається шкідливим і, з погляду діючих законів, трудоголіки не порушують будь яких прав, норм та постанов. Однак, відомо з преси, що в Японії вже готується до впровадження Закон, який забов'язить роботодавців примусово відправляти робітників у відпустки, навіть якщо вони цього й не прохають [3], а в країнах Євросоюзу трудове законодавство жорстко обмежує тривалість робочого тижня. З іншого боку, на відміну від цього, російське законодавство заохочує розвиток трудоголізму, шляхом прийняття відповідних норм. «Це встановлення ненормованого робочого дня і залучення до роботи за сумісництвом, залучення працівників до понаднормових робіт, заміна відпустки грошовою компенсацією. Причиною поширення «трудоголізму» може бути й те, що багато працівників суміщають свою основну посаду з іншою» [4]. Багато що із зазначеного практикується і в Україні.

В свою чергу психологи відносять трудоголізм до надцінних психологічних захоплень, які є однією з найбільш поширених форм поведінки, що відхиляється. При надцінному захопленні всі характеристики звичайного захоплення посилюються до гротеску, об'єкт захоплення або діяльність стають визначальним вектором поведінки людини, витісняючи на другий план або повністю блокуючи будь-яку іншу діяльність. Ознаки надцінних захоплень психологічного рівня: глибока і довготривала зосередженість на об'єкті захоплення; пристрасне емоційно насичене ставлення до об'єкта захоплення; втрата відчуття контролю за часом, який відводиться на це; ігнорування будь-якої іншої діяльності або захоплення; поява відчуття дискомфорту при втраті можливостей реалізувати своє захоплення. Так *трудоголізм* передбачає втечу людини від реальності у сферу діяльності і досягнень, при цьому захопленням стає робота, яка для людини-трудоголіка є самоціллю, а не способом досягнення чого-небудь. Трудоголік отримує задоволення від самого процесу діяльності, а не від її результату, хоча результат також важливий для продовження даного виду роботи. Трудоголік зосереджений на діяльності, що цікавить його, практично постійно, він не здатний відвернутися від думок про роботу навіть на відпочинку або при навмисній зміні діяльності. Трудоголізм є такою ж формою саморуйнування, як й інші психологічні залежності, наприклад, алкоголізм. Він веде до перевтоми, нестачі сил на інші заняття, звуженню кола інтересів.[5].

Таким чином, трудоголізм як будь яка психічна залежність, безпосередньо зачіпає психо-соціальне благополуччя людини. Трудоголік руйнує або деформує свої зв'язки та відносини із оточуючим соціальним оточенням, порушуючи тим самим сталий соціальний порядок, сталі норми поведінки в суспільстві. Робота для трудоголіка стоїть на головному місці в

житті, залишаючи через те все інше: особисте життя, родину, громадську діяльність, розваги. Соціальні проблеми, що виникають через те, що трудоголік не надає достатньої уваги «позаробочим» справам і спілкуванню з близькими, шкодять не тільки йому особисто, але й іншим людям.

Слід також вказати ще на один аспект, пов'язаний з її зміною ставлення до трудоголізму в часі. Як відомо, в індустріальному суспільстві високо цінуються прилади, верстати та устрої, які працюють якісно, довго і навіть здатні самовдосконалюватися. Такою частиною індустріального механізму були і робітники підприємств та установ. Тому довгий час в індустріальному суспільстві заохочували надмірне захоплення роботою, а до його адитивного аспекту ставилися досить поблажливо. Однак з переходом до постіндустріальної фази суспільного розвитку (в різних країнах він здійснюється з різною швидкістю) трудоголізм остаточно стає поза нормою життя. Людина в такому суспільстві вже не розглядається як «людина економічна» - акцент зміщується на соціальні та гуманітарні проблеми суспільства, на самореалізацію індивіда в різних соціальних сферах, на його всебічний розвиток. В таких умовах трудоголізм безперечно класифікується як відхилення від соціальної норми.

Список літератури

1. Мандрикова Е.Ю. Увлечённость работой: обзор современных зарубежных исследований / Е.Ю. Мандрикова // Психология в вузе. – 2012. - № 6. – С.53-64.
2. Трудоголізм залежить від місця сидіння // Високий замок. – 2013. – 20 листопада.
3. В Японии хотят принять закон, призванный бороться со смертностью трудоголиков // Судебно-юридическая газета. – 2015. - 6 февраля.
4. Соловьева С. В. Законодательное поощрение "трудоголизма" в России / С. В. Соловьева // Вестник Нижнегородского университета им. Н. И. Лобачевского. - 2013. - № 4. - С. 299 – 303.
5. Зінченко С.М. Медична психологія. Розділ — Девіантна поведінка: навч. посіб. / С.М. Зінченко. — К.: КІСКЗ, 2006. — 108 с.

Одержано 20.03.2015

ЗЛОЧИН ЯК ВАРІАНТ ДЕВІАЦІЇ: ТЕОРІЇ ПОХОДЖЕННЯ

Дослідження поведінки, що відхиляється, є одним з найбільш захоплюючих завдань психології. Тому що типів порушень правил так само багато, як багато соціальних норм і цінностей. Крім того, норми різних культур, а також субкультур навіть в межах одного суспільства істотно розрізняються. Тому те, що є нормальним для одного співтовариства, може бути відхиленням в іншому. Девіацію (відхилення) зазвичай визначають як невідповідність наявній нормі або набору норм, прийнятих значною частиною людей в групі або суспільстві. В жодному суспільстві неможливо провести лінію і просто розділити всіх на тих, хто відхиляється від норм, і тих, хто їм слідує. Закони - це норми, які визначаються владою в якості принципів, яких повинні дотримуватися громадяни. Де є закони, там завжди знайдуться і злочини, оскільки злочин можна визначити як будь-який спосіб поведінки, що порушує закон.

Жодна із сучасних теорій не дає вичерпного пояснення злочину, не кажучи вже про відхилення. Перші спроби пояснення злочинів та інших форм девіації в основному носили біологічний характер. Французький антрополог Брока стверджував, що в будові черепа і мозку злочинців він бачить особливості, що відрізняють їх від законослухняного населення. Італійський криміналіст Чезаре Ломброзо, який працював у 70-х роках дев'ятнадцятого століття, прийшов до висновку, що деякі люди народжуються зі злочинними нахилами, і вони відносяться до більш примітивного людського типу [1]. На його думку, злочинні типи можуть бути визначені за формою черепа. Він не заперечував впливу соціального досвіду на розвиток кримінальної поведінки, але його основна ідея полягала в тому, що більшість злочинців біологічно є дегенеративними або дефективними.

Вільям А. Шелдон у 1940-х роках. виділив три фізичних типи людини; один з яких, на його думку, є прямо пов'язаним зі схильністю до правопорушень. М'язистий, активний тип (мезоморф), за припущенням Шелдона, з більшою ймовірністю може стати злочинцем, ніж людина субтильної статури (ектоморф) або більш повної комплекції (ендоморф). Пізніше робилися спроби пов'язати кримінальні схильності з певним набором хромосом в генетичному коді [2]. Висувалися припущення, що серед злочинців, особливо винних у тяжких злочинах, непропорційно високою є частка людей з

додаткової Y-хромосоною. У ряді досліджень, проведених у в'язницях посиленого режиму, був отриманий результат, який показував, що таке відхилення мав один із сотні ув'язнених, у порівнянні з однією людиною на тисячу для звичайного населення. Проте подальші дослідження в цьому напрямку виявилися суперечливими. Незабаром у дослідників з'явилася здогадка, що неспроможність пошуку пояснюється малим розміром вибірок. Дослідження на більш великих масивах населення показали, що чоловіки з набором ХХУ не більше схильні до вчинення насильницьких актів, ніж з ХУ [3].

Психологічні теорії злочину, так само, як і біологічні, пов'язують злочинні схильності з певним типом особистості. Ідеї З. Фрейда певним чином вплинули на психологічні тлумачення злочину, хоча сам Фрейд практично нічого в галузі кримінології не писав. Пізніші автори спиралися на його ідеї, припускаючи, що в невеликій частини людей розвивається "аморальна", або психопатична особистість. За Фрейдом, більшість наших моральних якостей походять із самообмежень, яким ми навчаємося в ранньому дитинстві протягом едипової фази розвитку. Внаслідок особливого характеру взаємин з батьками у деяких дітей не виробляються подібні самообмеження, і, відповідно, відсутнє основне почуття моральності. Психопатів можна описати як замкнутих на собі людей, що знаходять задоволення в насильстві як такому.

Психологічні теорії злочину, що виводяться з вчення Фрейда або інших психологічних концепцій, в кращому випадку можуть пояснити лише деякі аспекти злочинів. Існує багато різних видів злочинів, і допущення, що ті, хто їх робить, мають специфічні подібні психологічні характеристики, здається неправдоподібним.

Одним з найбільш важливих аспектів соціологічного підходу є підкреслення взаємозв'язку конформності і відхилень в різних соціальних контекстах. У сучасних суспільствах існує безліч субкультур, і поведінка, що вважається нормою в одній субкультурі, може розцінюватися як відхилення в іншій. Наприклад, на члена молодіжної банди може надаватися сильний тиск з тим, щоб він "показав себе" викравши автомобіль. Крім того, в суспільстві є сильні відмінності між багатими і бідними, і ці відмінності надзвичайно сильно впливають на можливості різних груп. Не дивно, що такі злочини, як кишенькові крадіжки або крадіжки зі зломом, здійснюються в основному людьми з найбідніших верств населення. Інші види злочинів - розтрата або ухилення від сплати податків - за визначенням вчиняються людьми, що мають достатній добробут [4].

Едвін Х. Сазерленд пов'язував злочин з тим, що він назвав диференційованою асоціацією [5]. Ідея диференційованої асоціації дуже проста.

У суспільстві, що містить безліч субкультур, деякі соціальні спільноти заохочують протизаконні дії, а інші - ні. Індивід стає правопорушником або злочинцем, поєднуючи себе з тими людьми, які є носіями кримінальних норм. За Сазерлендом, кримінальна поведінка засвоюється переважно в первинних групах - зокрема, в групах однолітків. Ця теорія абсолютно відмінна від точки зору, що злочинці і всі інші різняться своїми психологічними особливостями. Вона вважає кримінальні види діяльності засвоєними так само, як засвоюються і законслухняні, причому спрямовані вони на одні й ті ж потреби та цінності. Злодії намагаються "робити гроші", як і люди, зайняті звичайною діяльністю, але обирають для цього протизаконні засоби [6] ..

Роберт К. Мертон, що пов'язував злочинність з іншими типами відхилень, також виходить з визнання нормальності злочинця [7]. Мертон виходив з концепції аномії (anomie (англ.) - моральний розклад, падіння моралі), запропонованої вперше Емілем Дюркгеймом, і створив теорію девіацій, що отримала загальне визнання. Дюркгейм розвивав поняття аномії у зв'язку з тезою, що в сучасних суспільствах традиційні стандарти і норми руйнуються, не будучи замінені новими. Аномія виникає, коли в певних областях соціального життя немає ясних стандартів поведінки. За цих обставин, на думку Дюркгейма, люди відчують тривоги, страх перед невизначеністю, тому аномія може стати одним із соціальних факторів, що впливають на схильність до самогубства.

Мертон модифікував поняття аномії для позначення напруженості, що виникає в поведінці індивіда в ситуації, коли прийняті норми вступають у конфлікт із соціальною реальністю. Мертон виділив п'ять можливих реакцій на напругу, що виникає у зв'язку з невідповідністю між соціальними цінностями та обмеженістю засобів їх досягнення. "Конформісти" дотримуються загальноприйнятих цінностей і встановлених засобів їх реалізації, при цьому не має значення, домоглися вони успіху чи ні. У цю категорію потрапляє більшість населення. "Інноватори" - ті, хто продовжує дотримуватися соціально прийнятих цінностей, але використовують коло-законні або незаконні засоби для їх досягнення. Даний тип реакції характерний для злочинців, які досягли добробуту за допомогою протизаконних дій. "Ритуалізм" властивий тим, хто продовжує слідувати прийнятим стандартам, хоча відчуття сенсу цінностей, що направляли їх дії, вже втрачено. Правила виконуються заради них самих, без мети, якби мимо волі. Ритуалісти, як правило, люди, які присвятили себе важкій і нецікавій роботі, без перспектив і з незначною винагородою. "Ретріатисти" - ті, хто відкидає світогляд суперництва, тим самим не приймаючи ані домінуючих цінностей, ані санкціонованих засобів їх досягнення; як приклад можна привести членів незалежних релігійних комун. І, нарешті, "бунтарі"

відкидають існуючі нормативні цінності та активно бажають затвердити нові цінності і перетворити соціальну систему.

Одним з найважливіших підходів для розуміння того, як відбуваються злочини, є теорія стигматизації (або наклеювання ярликів, таврування) - хоча цей термін сам по собі означає групу пов'язаних між собою ідей, а не єдиний підхід. Прихильники теорії стигматизації інтерпретують відхилення не як якийсь набір характеристик індивіда чи групи, а як процес взаємодії між людьми з відхиленнями і людьми без відхилень. Відповідно до цієї точки зору, щоб зрозуміти природу відхилення, потрібно зрозуміти, перш за все, чому на деяких людей навішують ярлик ті, хто представляє сили закону і порядку, або ті, хто може нав'язувати свої моральні установки іншим, і виступають основним джерелом ярликів. Ярлики застосовуються, щоб сформулювати категорії відхилення, і, таким чином, висловлюють структуру влади в суспільстві. Правила, за допомогою яких визначаються відхилення, і умови, коли ці правила застосовуються, встановлюються багатими для бідних, чоловіками для жінок, старшими для молодших, етнічною більшістю для представників меншин. Теорія стигматизації є важливою, оскільки виходить з допущення, що жодна дія не є споконвічно злочинною.

Ні в одній зі згаданих теорій девіантної поведінки немає місця тлумаченню кримінальної поведінки як навмисної і обдуманого дії. Але люди, які вчиняють злочинні дії, неважливо, регулярно або спорадично, діють так з певною метою, нерідко усвідомлюючи, чим вони ризикують.

Останнім часом робилися спроби застосувати при аналізі кримінальних актів інтерпретацію раціонального вибору [8]. Суть підходу полягає в тому, що люди самі обирають злочинні дії, а не примушуються до цього зовнішніми впливами. Вони просто вважають, що є ситуації, в яких варто піти на ризик. Люди з "кримінальної ментальністю" - ті, хто, незважаючи на ризик бути спійманими, бачать переваги, які можуть бути отримані в ситуації порушення закону. Дослідження показують, що значна частина злочинних дій є "ситуаційними" рішеннями. З'являється певна можливість, яка занадто гарна, щоб упускати її. Злочинців - "професіоналів" не так вже й багато; більшість злодіїв - "дилетанти", що доповнюють доходи з інших джерел участю в крадіжках і пограбуваннях, якщо випадає така можливість. Ситуативність злочинів проти власності показує, наскільки близькі кримінальні дії до нормальних повсякденних рішень. Рішення взяти що-небудь в магазині, коли ніхто не бачить, не надто відрізняється від рішення купити товар, що випадково потрапив на очі - фактично, людина може зробити і те, й інше під час одного походу за покупками.

Список літератури

1. *Lombroso Cesare*. Crime: Its Causes and Remedies. Boston, 1911.
2. *Cowen P.* An XYY Man // *British Journal of Psychiatry*, 135. 1979.
3. *Mednick S. A.* et al. Biology and violence. In. *Martin E. Wolfgang* and *N. A. Wiener* (eds). *Criminal Violence*. London, 1982.
4. *Box Steven*. Power. Crime and Mystification. London, 1983.
5. *Sutherland Edwin H.* Principles of Criminology. Chicago, 1949.
6. *Gibbons Don*. The Criminological Enterprise: Theories and Perspectives. Englewood Cliffs, 1979.
7. *Merton Robert K.* Social Theory and Social Structure. Glencoe, 1957.
8. *Cornish D. B.* and *Clarke R. V.* The Reasoning Criminal: Rational Choice Penpeetives on Offending. New York, 1986

Одержано 19.03.2015

УДК 316.4.05

Ігор Михайлович ДУБРОВСЬКИЙ

кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та психології факультету права та масових комунікацій ХНУВС

УКРАЇНСЬКЕ ВОЛОНТЕРСТВО ЯК МОБІЛІЗАЦІЙНИЙ РЕСУРС СУСПІЛЬСТВА

Події, що відбуваються в Україні від початку Майдану, актуалізують питання стосовно політиці національної безпеки. Узагальнено її можна визначити як такий стан *суспільства і держави*, в якому забезпечуються сприятливі умови для досягнення національних інтересів (за наявності або у передбаченні дестабілізуючих чинників) тобто загроз. Відповідно, безпосереднє відношення до цього має проблематика колективної дії або участі громадськості у формуванні та реалізації цієї політики.

Це обумовлює потребу осмислення процесів громадської самоорганізації. І йдеться не тільки про її реальні та потенційні можливості, але й про загрози, які вона може являти собою.

Так, Ш. Берман зауважує на тому, що громадянська активність, яку прийнято вважати чинником зміцнення демократії, може стати також причиною небезпечних тенденцій суспільного розвитку, призводити до деструкцій соціальної системи [1, с. 167]. Адже поза громадянським суспільством (у його первинному, змістовному сенсі, як *civil society*) залишаються релігійно-фундаменталістські секти, кланово-етнічні, клієнтельні та кримінальні структури мафіозного типу. Ці форми активності можуть використовуватись як

інструмент провокацій, або як політичний інструмент уряду чи сторонньої сили («фальшиві» недержавні організації). Вони, кожна зі свого боку, відігравали не останню роль у девальвації самих ідей громадянського суспільства та колективної дії. Нажаль, їх вплив відчутний й сьогодні.

Противагою цьому руйнівному впливу є зростання громадянської активності з конструктивним вектором, спрямованої на співучасть у формуванні та реалізації політики національної безпеки. Сьогодні цей процес зазнає значних впливів з боку різних інституцій громадянського суспільства. І це стосується не лише інституціалізованих неурядових організацій, а й нових соціальних рухів, неформалізованих громадських ініціатив.

Терміном «нові соціальні рухи» (*new social movements – NSM*) зазвичай називають різноманітні масові рухи, для яких характерні відступ від традиційних методів організації, а також упровадження нових форм соціальних відносин, культурних цінностей та ідентичностей. На думку М. Хорварда, вони являють собою певну комбінацію спонтанної мобілізації та незакріпленої організації [2, с. 55].

Принципами організації нових соціальних рухів є самоорганізація, автономія (як протидія бюрократизації), ротація (спрямована проти концентрації влади, «накопичення посад в одних руках»), надпартійність (велике значення NSM надають цьому принципу в умовах зростаючої недовіри громадян до правлячих партій, їх бюрократизації), консенсус, ненасильство. Ці принципи можна вважати мобілізаційними за своїм змістом і спрямуванням, що підтверджує сам досвід організації позитивних масових рухів.

Найпоширеним з NSM є добровольча допомога, яка може приймати різні форми: від традиційних видів взаємодопомоги до спільних зусиль тисяч людей, спрямованих на подолання наслідків стихійного лиха, врегулювання конфліктних ситуацій, викорінювання бідності і так далі.

Волонтерство – поняття таке ж давнє, як і поняття «соціум». У суспільстві завжди знаходилися люди, для яких способом самореалізації, самоудосконалення, зв'язку і спілкування з іншими людьми була праця на благо інших, на благо тієї спільноти, в якій цій людині довелося народитися і жити. В різних країнах добровольчий рух має глибоке самобутнє коріння і традиції.

Дуже цікава і новітня історія цього явища. Після Великої французької революції 1792 року армія найманців перестала існувати. Але досить скоро Франції знадобилися військові, оскільки до меж держави підійшли австрійські війська. Чоловіки почали добровільно записуватися в ряди захисників Вітчизни. Саме тоді слово «volontaire» увійшло до ужитку. Селян, робочих і ремісників, що за власним бажанням вступили в армію, почали називати волонтерами. Доречі, подібна практика збору армії була впродовж багатьох

років характерна для багатьох європейських країн, зокрема Іспанії, Італії, Великобританії і Австро-Угорщини. І лише у другій половині XIX століття подібний спосіб збору армії втратив свою актуальність.

Офіційною ж датою заснування міжнародного волонтерського руху прийнято вважати 20 грудня 1920 року. Відразу після Першої світової війни у Франції був здійснений перший добровольчий проект за участю англійців, шведів, французів, австрійців та німців. Солдати нещодавно ворогуючих армій зібралися, щоб спільними зусиллями відновити зруйноване селище поблизу Вердена. Тоді вони виступили під гаслом: «Краще працювати разом, ніж воювати один проти одного». Багато хто з цих людей згодом прийняли участь у рухах Опору нацизму. Наслідком цієї безпрецедентної події стало заснування однієї з найстаріших сьогодні міжнародної волонтерської організації – Service Civil International, яка послужила прикладом для створення великої кількості інших по всьому світу. Сьогодні по всьому світу налічуються сотні тисяч рухів волонтерів, як невеликих регіональних, так і великих, таких, що мають професійний міжнародний статус, працюють під егідою ООН і ЮНЕСКО.

Розвиток руху, поширення його задач (так, у 60-ті роки минулого століття виникають десятки волонтерських програм з миротворчою місією подружити Східну і Західну Європи, з 80-х років XX століття поширюються екологічні та гендерні проекти, з початку XXI століття розвиваються напрями допомоги жертвам локальних конфліктів) призвели до усвідомлення його загальної конструктивної місії. Найбільш крупними міжнародними організаціями є Армія порятунку, Червоний Хрест, Волонтери ООН, International Association for Volunteer Effort (Міжнародна асоціація добровольчих зусиль), в яку входить більше 90 країн світу.

Відтак, у 1990 році на XI Всесвітній конференції волонтерського руху була прийнята загальна декларація добровольчості, що проголосила волонтерство *фундаментом громадянського суспільства*. Ця його роль особливо відчувається у гостро кризових станах суспільства та держави як способу його організації.

Безліч визначень поняття «криза» можуть бути зведені до одного – це граничний стан, за яким слідує або загибель системи, або її посилення та «оздоровлення». Це, свого роду, суспільний вибір – руйнація чи конструювання. Криза, в якій ми опинились, має край складний характер. Можна оперувати поняттями «політична криза», «економічна криза», «системна криза», «криза ідентичності» і так далі, але все це – прояви якості суспільного розвитку. Можна шукати причини у недбалому чи відверто кримінальному управлінні, покладати відповідальність на уряд. І це вірно, але

тільки з одного боку. Відповідальність за це несе перш за все суспільство, громадяни.

Що обирає українське суспільство? Загострення кризових явищ та війна, яка проявляє якість суспільної системи, підштовхнули нас до особливого типу суспільного розвитку – мобілізаційного. Його основу складає доцільна діяльність людей, спрямована на якісне перетворення усіх сторін життя соціуму. Він є одним зі способів адаптації до кризи і використовується перш за все в тих ситуаціях, коли необхідна швидка реакція системи на умови, що загрожують її існуванню.

Найяскравішим проявом мобілізації став швидкий, переважно спонтанний розвиток волонтерської діяльності, яка охоплює усе ширші «зони кризи» – від військової, до політичної. Добровольці стають не тільки невід’ємним елементом управлінської системи, реальним партнером влади, але й демонструють до того непригаманні вітчизняному волонтерству якості. Передусім – це потужний ресурс, здатний мобілізувати нещодавно аморфну «громадськість» на свідомі, конструктивні колективні дії в різних сферах національної безпеки.

Список літератури

1. Политические институты на рубеже тысячелетий. – Дубна: ООО «Фенікс», 2001. – 480 с.
2. Ховард Марк М. Слабость гражданского общества в посткоммунистической Европе / Марк М. Ховард. – М.: Аспект Пресс, 2009. – 191 с.273/

Одержано 25.03.2015

УДК 159.9

Ольга Павлівна ЛОБКО

старший психолог відділення кадрового забезпечення

Сумського училища професійної підготовки працівників міліції

СОЦІОЛОГІЧНІ, ПСИХОЛОГІЧНІ, ЮРИДИЧНІ АСПЕКТИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Під девіантною поведінкою в соціології розуміють дії та вчинки людей, соціальних груп, що суперечать соціальним нормам чи визнаним шаблонам і стандартам поведінки. Таким чином, сутність девіантної поведінки полягає в недотриманні вимог соціальної норми, у виборі варіанту поведінки в тій чи іншій ситуації, що призводить до порушення ступеня взаємодії особистості й

суспільства, групи й суспільства. В основі відхилень часто лежить конфлікт цінностей, інтересів, розходження потреб, деформація способів їх задоволення, помилки у вихованні, життєві негаразди, прорахунки тощо.

Визначаючи сутність девіантної поведінки, необхідно зазначити, що вона поділяється на два типи. До першого типу відносять, як правило, таку поведінку, що набирає суспільно несприятливих, навіть дуже небезпечних форм (наприклад, злочинність), внаслідок чого суспільство змушене застосовувати відповідні санкції. Соціальні наслідки цього типу девіантної поведінки полягають у підриві громадського порядку, нівелюванні й розпаді особистості, зниженні якості роботи й рівня суспільних стандартів, наростанні соціальної апатії тощо. Рушійною силою цього типу девіантної поведінки є деформовані потреби і цінності, що спонукають особистість або соціальну групу діяти всупереч вимогам суспільства. Причинами такої поведінки можуть бути також дефекти правової й моральної свідомості людей, які часто пов'язані навіть із особливостями їхньої емоційно-вольової сфери, настроєм, сподіваннями.

Другий тип девіантної поведінки пов'язаний із процесом розвитку суспільства, застарінням його соціальних норм, критеріїв та стандартів, які необхідно змінювати, оскільки вони гальмують процеси суспільного розвитку. Масштаби поширення різноманітних форм девіантної поведінки цього типу рухливі. Наприклад, вони можуть значно зростати в періоди соціальних змін, реформ, революційних перетворень, коли відбувається руйнування стереотипів і застарілих норм поведінки.

У цих випадках далеко не кожна форма соціального відхилення (девіації) заслуговує лише негативної оцінки. Вона часто містить у собі вказівку щодо необхідності зміни «непрацюючих» норм та оновлення застарілих цінностей. Таким чином, цей тип соціальних відхилень має відповідний прогресивний зміст, певні суспільні зміни.

Якщо соціальну норму взяти за еталон вчинку, то відхилення від нього може відбуватися в різних напрямках. Вчинок може не відповідати соціальній нормі за об'єктивними чи суб'єктивними ознаками: за цілями та мотивами; за прямими чи побічними результатами; він може бути новаторським чи консервативним, корисним чи шкідливим, випадковим чи типовим тощо. В цілому відхилення від соціальної норми - поняття більш складне й багатопланове, ніж поняття правопорушення, що обмежене ознаками об'єкта, суб'єкта, об'єктивної та суб'єктивної сторони і, як правило, стосується конкретного вчинку.

При відхиленні від соціальної норми йдеться про різноманітні форми поведінки (діяльності), що за різними параметрами не вкладаються в чинні

стандарти. Окрім того, соціальні норми стосуються не лише індивідуальних, але й групових та міжгрупових форм взаємодії, за рахунок чого масштаби соціальних відхилень суттєво зростають.

Розгорнуте соціологічне пояснення девіації вперше дав Е.Дюркгейм. Він запропонував теорію аномалії (аномії), яка розкрила значення соціальних і культурних факторів. За Е.Дюркгеймом основною причиною девіації є аномалія, буквально - "відсутність регуляції". Аномалія - стан дезорганізації суспільства, коли цінності, норми, соціальні зв'язки або відсутність, або стають нестійкими. Все, що порушує стабільність, призводить до неоднорідності, нестійкості соціальних зв'язків, порушення колективної свідомості (криза, зміщення соціальних груп, міграція і т.п.), породжує порушення суспільного порядку, дезорганізує людей, і в результаті з'являються різні види девіацій. Е.Дюркгейм вважав девіацію такою ж природною, як і конформізм. Більш того, відхилення від норми має не лише негативний а й позитивний початок. Девіація підтверджує роль норм, цінностей, дає більш повне уявлення про багатобічність норм. Реакція суспільства, соціальних груп на девіантну поведінку уточнює межі соціальних норм, закріплює і забезпечує соціальну єдність. І, нарешті, девіація впливає на соціальні зміни, розкриває альтернативу існуючому.

У суспільстві існують окремі групи, норми яких відрізняються від норм інших. Це обумовлено тим, що інтереси групи не відповідають нормам більшості. Учасник такої групи засвоює її норми і, таким чином, стає нонконформістом з точки зору широких мас (шарів) суспільства.

З точки зору культурологічних пояснень, девіація має місце, коли індивід ідентифікує себе з субкультурою, норми якої є протиріччям нормам домінуючої культури. Але виникає питання чому лише деякі люди засвоюють цінності "девіантної" субкультури, коли інші виступають проти неї? Одні науковці вважають, що злочинності навчаються, тобто засвоюють девіантну поведінку в процесі спілкування зі злочинцями. Якщо більшість друзів і рідних тої чи іншої людини займаються злочинною діяльністю, існує імовірність, що і вона також стане на шлях злочинності.

Кримінальна девіація є результатом частого спілкування з носіями злочинних норм. Більш того, соціологи детально описали фактори, поєднання яких сприяє кримінальній поведінці. Вони підкреслили, що важливу роль грають не контакти, зв'язки з такими організаціями, а постійне спілкування.

Більшість людей іноді порушують деякі прийняті в суспільстві норми і правила поведінки (підліток може курити маріхуану, адміністратор дописувати цифри до чийогось рахунку і т.ін.). Оточуючі спочатку дивляться на це крізь пальці, або роблять вигляд, що не помічають, а людина, що "трохи" порушує

правило, скоріш за все не вважає себе девіантом. К.Лемерт називає цей тип поведінки первинної девіації. Але, коли про це дізнаються інші, то ситуацію можна назвати вторинною девіацією: на людину ставлять клеймо девіанта, оточуючі починають ставитись до неї саме як до девіанта і поступово сама людина починає почувати себе такою; поводитьсь відповідно до ролі. Людина, що скоїла первинне відхилення продовжує жити без особливих змін, займає той же статус, виконує ті ж ролі. Але ситуація різко змінюється, коли індивід отримує ярлик девіанта. Багато соціальних зв'язків одразу переривається, престиж і статус подають, можлива навіть ізоляція від соціальної групи. Така людина може бути відстороненим від улюбленого заняття, професії. Іншими словами, вторичні відхилення можуть змінити багато чого в житті людини, у її відносинах з оточуючими. Починають застосовуватись більш жорсткі способи і засоби соціального контролю.

Конфліктологічний підхід, представниками якого можна назвати Р.Квіні та А.Трук, надає значення єству самого суспільства і його законодавчої системи (девіанти частіше всього бунтівники, тобто виступають проти певних подій, устроїв держави). Причинами девіантної поведінки можна вважати суперечності соціально-економічного і політичного розвитку, з одного боку і індивідуальну соціально-психологічну адаптацію з кризою духовності, з іншого. Тобто, згідно конфліктологами, створення законів і підвладність людей їм є лише частиною конфліктів, що відбуваються в суспільстві між різними групами. Так, коли виникає конфлікт між владою і деякими категоріями громадян, влада зазвичай, обирає варіант примусу щодо людей.

Протягом багатьох років девіація і девіантна поведінка вивчалась різними вченими, психологами, педагогами. На основі цих досліджень та теорій було сформовано основи та причини девіації. Але єдиної точки зору поки що не існує.

Девіантність визначається відповідністю і невідповідністю вчинків соціальним очікуванням. Одна людина може мати відхилення в соціальній поведінці, інша - в структурі власної психіки, третя одночасно і в тому і в іншому. Можна спостерігати особистісну дезорганізацію і групові відхилення в поведінці людей. Особистісна (індивідуальне відхилення) дезорганізація виникає тоді, коли окремий індивід відштовхує норми своєї субкультури. Та, не дивлячись на це, відхилення в загальноприйнятих нормах поведінки може мати не лише негативний характер, але і позитивний. Воно може виступати як бажання особистості досягти чогось більшого, як прагнення до самоповаги, до нового самоствердження в соціально корисних видах діяльності. Це може бути героїзм, альтруїзм, самопожертва, працездатність, найвищий ступінь вірності, важливе відкриття, дослідження, винахід.

В суспільстві, що нормально розвивається, приблизно 10-12% населення можна віднести до негативної девіації, і приблизно стільки ж на позитивну. Останні, не більше 70% населення - складають люди без відхилень у поведінці.

Вивчення девіантної поведінки людини як об'єкта правових дослідів дає можливість більш повно вивчити злочини, у тому числі й такі, що скоюються у стані сп'яніння.

Ця поведінка викликає необхідність юридичної відповідальності безпосередньо за скоєні злочини, виводить цю необхідність із самого злочину, визнає суб'єктивну сторону злочину необхідним елементом складу злочину, що закріплено у вітчизняній правовій науці. «Наказание, карающее преступника, — есть также право, положенное в самом преступнике, то есть в его налично существующей воле, в его поступке», — писав ще Гегель.

Наявність «безцільних» злочинів свідчить про необхідність юридичної відповідальності і за скоєння злочинів із формальним складом, коли відповідальність настає за саме діяння незалежно від того, чи настали небезпечні наслідки. Ця позиція сприйнята українською наукою кримінального права, зокрема. М. І. Бажанов дає визначення такому злочину: «Это такие преступления, для объективной стороны которых закон требует установления лишь деяния (действия или бездействия). Последствия в этих преступлениях хотя и могут наступать, но лежат за пределами состава, не включаются в состав как признак преступления».

Подібні висновки дозволяють юридичній науці конструктивніше підходити до дослідження суб'єктивної сторони злочину, питань про підстави юридичної відповідальності, профілактики злочинності.

Девіація як вид відхилення від універсальних правових принципів поведінки означає неможливість чи небажання людини існувати в системі загально визнаних суспільних і правових цінностей, а отже, наявність переважно суб'єктивних орієнтирів у поведінці людини. Суб'єктивне ставлення свідчить про зневагу до зовнішніх норм, під якими слід розуміти різноманітні норми, створені не самим суб'єктом. Девіантна поведінка є небезпечною як для держави в цілому (невизнання існуючого законодавства), так і для окремої людини (невизнання особистості як рівноправного суб'єкта). І головною перешкодою для такої поведінки є юридична відповідальність.

Норми юридичної відповідальності надають людині можливість, по-перше, побачити найбільш важливі і цінні для суспільства і держави суспільні відносини, які вони охороняють, по-друге, показують невідворотність самої відповідальності як результату протиправної поведінки. Ці аспекти відповідальності повинні проявляти її профілактичний аспект більшою мірою ніж інші. Внутрішній світ людини обумовлює профілактичні заходи, які мають

більший вплив на суспільну думку, що повинен враховувати законодавець та юристи-практики. Відповідей на запитання: чим керується людина при порушенні правових норм і що потрібно зробити, аби нівелювати внутрішні чинники порушення права, можуть дати чимало наук, серед яких юридична психологія, філософія права та один з її розділів — антропологія права.

Юридична відповідальність фактично є реакцією суспільства та держави на девіантну поведінку, яка в правовій призмі є протиправною.

Із цього можна дійти висновку: сама людина своєю поведінкою формує майбутній характер норм юридичної відповідальності.

Список літератури:

1. Андреева Г.М. Социальная психология: Учебник для высших учебных заведений. - М.: Акспект Пресс, 2004. - 365 с.
2. Бенько Л. Нормативна і девіантна поведінка особистості в умовах соціалізації / Л. Бенько // Соціальна психологія. - №3 (29). - 2004. - С.14-17.
3. Вакуленко О.В. Взаємозв'язок здорового способу життя та процесу соціалізації особистості / О.В. Вакуленко // Український соціум. - 2003. - № 1(2). - С.123-128.
4. Васильев В.Л. Юридическая психология. - СПб.: Питер, 2002. -640 с.
5. Гишинский Я.И. Социология девиантного поведения как специальная социологическая теория / Я.И. Гишинский // СоцИс. -1991. - №4. - С.74-75.
6. Грись А. “Я-образ” як психологічний чинник соціальної дезадаптації особистості / А. Грись // Соціальна психологія - №3 (29). - 2004. - С. 22-25.
9. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія. - К., 2003. - 448 с.
10. Пилягина Г. Я. Аутоагрессия: биологическая целесообразность или психологический выбор? / Г.Я. Пилягина // Таврический журнал психиатрии. - 1999. - Т. 3. - № 3. - С. 24-27.
11. Сулицький В. Ресоціалізація засуджених / В. Сулицький // Аспект. - 2002. - №2. - С. 10-11.
12. Гегель Г. В. Ф. Философия права / Г. В. Ф. Гегель; вступ. ст. В. С. Нерсесянц; пер. с нем. Б. Г. Сталпнер, М. И. Левина. — Москва: Мысль, 1990. — 524 с.
13. Бажанов М. И. Уголовное право Украины: Общая часть / М. И. Бажанов. — Донецк: Пороги, 1992. — 144 с.

Одержано 17.03.2015

**ФОРМУВАННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЗИЦІЇ МАЙБУТНІХ
ПРАВООХОРОНЦІВ
В УКРАЇНІ ТА ЗА КОРДОНОМ**

Проблема корупції надзвичайно актуальна в сучасному українському суспільстві, про що свідчать численні публікації в науковій літературі та періодичній пресі, виступи представників громадськості, обговорення у ЗМІ. У світовому рейтингу корупції Україна займає 132 позицію з 197 можливих. Про це свідчать дані некомерційної ділової асоціації TRACE International, яка разом з американським аналітичним центром Rand Corporation представила новий індекс за оцінкою корупційних ризиків.

Різноманітність причин виникнення і поширення корупції в правоохоронних органах, а також необхідність розробки ефективних заходів її профілактики, актуалізує питання про професійну виховну роботу з майбутніми правоохоронцями.

На думку психологів та педагогів, саме моральні якості, що виступають потужним бар'єром для вчинення дій корупційного характеру, зумовлюють антикорупційну позицію особистості в цілому. У зв'язку з цим доречно припустити, що розвиток і розширення спектра моральних якостей особистості детермінує розвиток її антикорупційної позиції. Верифікація цього припущення актуалізує вивчення особливостей формування антикорупційної позиції курсантів освітніх установ МВС України. У ході нашого дослідження ми вивчили найбільш вдалий закордонний досвід формування антикорупційної позиції у майбутніх поліцейських, це дозволяє говорити про те, що в багатьох зарубіжних країнах проблемі профілактики корупції в поліції приділяється достатньо серйозна увага, а сама профілактична робота носить системний і глибокий характер. При цьому необхідно зазначити, що у вітчизняних та зарубіжних освітніх установах, завдання формування антикорупційної позиції курсантів цілеспрямовано не ставиться. Однак, це завдання в деяких випадках успішно вирішується опосередковано, наприклад, у ході розробки та впровадженні етичних стандартів діяльності співробітника поліції.

Мета кадрової політики поліції зарубіжних країн - рекрутування та відбір на службу гідних кандидатів, які відповідають не тільки моральним, а й спеціальним вимогам, що володіють компетенціями необхідними для виконання ними поліцейських функцій.

Так, в США основний упор в подоланні поліцейської корупції робиться на її профілактику. По-перше, в якості організаційного бар'єру проти проникнення в державні органи США морально нечистоплотних і некомпетентних людей проводяться спеціальні перевірки. Щодо осіб, які призначаються на керівні посади, перевірка проводиться силами ФБР. Вона починається із запитів в облікові служби ФБР і поліції (включаючи дактилоскопічні досьє), по телексом і факсимільним каналам зв'язку розсилаються запити до територіальних органів ФБР за місцем народження, проживання, навчання і роботи кандидата. Встановлюється, чи не значиться він у реєстраційних обліках кредитних організацій. Якщо кандидат проходив військову службу, то запитується і військовий архів.

При проведенні спеціальної перевірки особлива увага приділяється вивченню: матеріального становища кандидата, стану психічного здоров'я, негативних моментів у способі життя (гомосексуалізм, конфлікти тощо), всі контакти з представниками іноземних держав, а також участь в організаціях, членство в яких обмежена статтю, расою, переконаннями тощо. Кандидати на службу піддаються також поліграфному обстеженню.

Найбільш важливим компонентом концепції, спрямованої на створення, розвиток і впровадження етичних стандартів, є підготовка молодих співробітників поліцейських відомств США. Ця підготовка передбачає всебічне вивчення проблеми корупції. Курс на запобігання корупції в навчальних закладах поліції включає історичні та соціальні аспекти проблеми корупції в поліції, а також практичні заняття, формування відповідальності перед співробітниками поліцейського підрозділу, вивчення Кодексу професійної етики та переліку неприпустимих видів діяльності в поліції [1, с. 12-16].

При цьому на відміну від України, правова наука США розмежовує поняття «підготовка поліцейського» і «освіта поліцейського». Під підготовкою (первісної підготовкою) розуміється отримання офіцером поліції теоретичних і практичних знань з професії «поліцейський» у сертифікованій поліцейській академії штату, після закінчення якої поліцейський може приступати до виконання своїх професійних обов'язків. Первісна підготовка є обов'язковою для всіх офіцерів поліції. Під освітою поліцейського (вищою або середньою спеціальною) розуміється навчання в цивільному вузі (після навчання в поліцейській академії) з отриманням диплома по будь-якій спеціальності: кримінальне правосуддя, бухгалтерія, економіка, комп'ютерні технології тощо. При цьому громадянин може отримати середню спеціальну або вищу освіту, а потім вступити до органів поліції, але він все одно буде направлений на навчання в поліцейську академію. На відміну від України, в США відсутні спеціальні середні або вищі поліцейські навчальні заклади, тому офіцер поліції

для здобуття вищої освіти звертається до послуг цивільних навчальних закладів [2, с. 37].

З метою попередження та припинення корупції в системі державної служби Франції у 60-і роки ХХ в. було прийнято рішення зобов'язати всіх обраних державних службовців та кадри суспільної служби, функції яких схильні до ризику корупції (оскільки від них залежить прийняття рішень), повідомляти про своє майно і доходи в незалежні інстанції. Крім цього, створені правові та організаційні засади, що забезпечують широку гласність декларацій про доходи та майно високопоставлених працівників державного апарату [6, с. 67].

У Литві, згідно ст. 10 «Закону про запобігання корупції», з метою виховання в особистості моральності і громадянськості, у всіх рівнях і типах установ здійснюється антикорупційне виховання громадськості. У вищих навчальних закладах вводяться спеціальні антикорупційні курси як самостійні предмети або як складова частина кримінології або інших наук [5, с. 92].

Досвід Німеччини показує, що зростання корупції в суміжних з Німеччиною державах і предметний розгляд фактів корупції всередині країни зумовили прийняття у 1997 році Закону «Про боротьбу з корупцією». Відповідно до вищезгаданого закону, адміністрація державних органів Німеччини зобов'язана вести регулярний моніторинг ситуації, виявляти найбільш вразливі в корупційному плані посади державної служби та вживати своєчасних заходів щодо попередження можливих правопорушень. Передбачається набір на такі посади спеціально підготовлених співробітників, стійких в морально-психологічному плані. Причому через п'ять років їх обов'язково змінюють [6, с. 68-69].

У ФРН основою підготовки поліцейських кадрів є принцип довічного найму, тому навчання і професійна діяльність співробітника здійснюється в розрахунку на перспективу. Постійне підвищення кваліфікації виступає невід'ємною частиною кар'єрного зростання. Нехарактерною для нашої країни особливістю є практика навчання кадрів для поліції ФРН, при якій жодний освітній заклад не видає своїм випускникам документів, відповідних будь-якому державному освітньому стандарту. По закінченні навчальних закладів випускники отримують тільки відомчі освітні документи, що дають право працювати лише в поліції і в порядку винятку - у деяких інших державних установах [4, с. 54].

З квітня 1995 в поліції Нідерландів існує відділ по роботі з особовим складом. У його функції входить вирішення наступних завдань: проведення тестів на службову відповідність і ефективність; організація перевірок знання основних службових процедур; розробка нових заходів, здатних задовольнити

потреби суспільства у забезпеченні безпеки; аналіз скарг громадян на дії поліцейських; подання на розгляд поліцейського керівництва рекомендацій щодо вдосконалення правових норм, що регулюють службову діяльність; проведення оперативних заходів з профілактики корупції в поліцейських рядах [7].

«Політика національної чесності» у сфері підбору кадрів для нідерландської поліції передбачає жорсткий відбір кандидатів на конкурсній основі (особливо на керівні посади), інтенсивну професійну підготовку та виховний вплив з боку керівників поліцейських органів і наставників, встановлення для поліцейських службовців гідного грошового утримання, широких соціальних пільг і привілеїв, у тому числі, при отриманні пенсійного забезпечення, створення сприятливих умов для кар'єрного зростання, об'єктивних критеріїв при застосуванні заходів заохочень та стягнень незалежно від статі та національності співробітника поліції [2, с. 16-18].

Таким чином, зарубіжний досвід виховання антикорупційної позиції кадрів поліції зарубіжних країн є різноманітним, має свою специфіку.

В Україні останнім часом проблема антикорупційного виховання майбутніх співробітників ОВС тільки починає активно обговорюватися громадськими діячами та науковцями. Проте вже сьогодні перед вузами МВС ставиться завдання щодо цілеспрямованого антикорупційного виховання, що сприяє формуванню антикорупційної позиції курсантів.

Список літератури:

1. Ажирбаева О. Р. Противодействие коррупции в полицейских ведомствах США и Европы [Текст] / О. Р. Ажирбаева // Вестник ЮУрГУ.- № 13. - 2006. – С. 12 - 16.
2. Бялт В. С., Богданов С. Д. Особенности профессиональной подготовки полицейских в США [Текст] / В. С. Бялт, С. Д. Богданов // Сборники конференций НИЦ Социосфера. - 2013. - № 50. - С.37.
3. Елсинга Г. Комплектование личного состава сотрудниками из числа меньшинств в Нидерландах [Текст] / Г. Елсинга. // Проблемы прав человека и этнических меньшинств / под ред. О.Д. Нациевского. –Челябинск, 2006. - С. 16 - 18.
4. Куркина И. Н. Базовые стандарты и модели подготовки полицейских кадров за рубежом [Текст] / И. Н. Куркина // Ведомости уголовно-исполнительной системы. - 2012. - № 10 (125). - С. 51 - 55.
5. Римкус В. Опыт Литвы по борьбе с коррупцией на законодательном уровне [Текст] / В. Римкус // Вестник Сибирского юридического института МВД России. 2008.-№1. - С. 92.

6. Скобелина А. В. Предупреждение коррупции в ОВД [Текст]: / А. В. Скобелина. // курс лекций. - Тюмень: Тюменский институт повышения квалификации сотрудников МВД России, 2012. - 67 с.
7. Sengers D. Mee met de baas // KLPD Magazine. 2008. № 20. B1z1 12-13.

Одержано 19.03.2015

УДК 340.12

Анатолій Матвійович ШУЛЬГА

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри загальноправових дисциплін

факультету права та масових комунікацій ХНУВС

МІСЦЕ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ В КЛАСИФІКАЦІЇ ВИДІВ СОЦІАЛЬНО ЗНАЧУЩОЇ ПОВЕДІНКИ

З точки зору такої науки як психологія, «поведінка» – це взаємодія живих істот з навколишнім середовищем, опосередкована їх зовнішньою (руховою) і внутрішньою (психічною) *активністю* [1, с. 276]. Термін «поведінка» є достатньо широким, він застосовується для відповідної характеристики будь-якого біологічного виду, для характеристики як окремої людини («індивіда», «особи»), так і тієї чи іншої соціальної групи («соціальної спільноти»). З огляду на *видову багатоманітність* людської поведінки, приміром, Б. Скіннер розрізняє такі види поведінки як безумовно-рефлекторна, умовно-рефлекторна, оперантна [2, с. 60-95]. В. А. Трофименко, визначаючи моделі поведінки «як прояв ставлення особи до права» пише про автономну, гетерономну, девіантну модель поведінки [3, с. 82, с. 104, с. 120].

Загальноновживане, традиційне поняття «соціальної поведінки» як дій людини серед людей і стосовно інших людей припускає, що не будь-яка *дія (бездіяльність)* людини являє собою *соціально значущу поведінку* (приклад поведінки, котра не має соціального значення: людина читає рекламне оголошення, яке випадково потрапило їй на очі). Первинний критерій визначення *соціальної значущості* поведінки – *соціальні інтереси* («соціальні норми» – виражають, захищають соціальні інтереси, наприклад, інтереси окремого соціуму або усього суспільства в цілому).

За результатами («наслідками») *соціальна (соціально значуща) поведінка* може бути: а) адекватною або неадекватною – поведінкою, яка відповідає або не відповідає очікуванням інших людей, певній конкретній життєвій ситуації; б) правильною і помилковою – поведінкою, яка відповідає певним нормам,

правилам або не відповідає їм внаслідок помилки, відсутності необхідного знання; в) синтонною або конфліктною – поведінкою, яка породжує злагоду, гармонію у взаєминах людей або, навпаки, – породжує напруження, конфлікти у взаєминах людей; г) конформною або нестандартною – поведінкою, яка є «точною копією» типової поведінки інших у відповідних ситуаціях або – має певний елемент «оригінальності».

З огляду на ті чи інші можливі *критерії* оцінки поведінки людини як суб'єкта соціального спілкування, загалом поділ поведінки на певні її види зазвичай є *дихотомічним*, як правило, виокремлюється певна «позитивна» і «негативна» поведінка, котрі одне відносно іншого є антиподами, відповідно, наприклад, поведінка може бути: а) моральною або аморальною; б) правомірною або протиправною; в) толерантною або інтолерантною й т. ін. Так, приміром, якщо *расова толерантність* припускає неупереджене ставлення до представників іншої раси, то крайнім проявом *расової інтолерантності* є расизм як свідомо дискримінація людей за расовим принципом; *міжнаціональна толерантність* є терпимим ставленням до людей іншої національності (представників інших націй), тоді як характерним, явним виразом *міжнаціональної інтолерантності* є ксенофобія; *етнічній толерантності* протистоїть *етнічна інтолерантність*, проявом якої є етноцентризм; протилежністю *гендерної толерантності* є *гендерна інтолерантність*, її характерною формою насамперед є сексизм (форма політики, поведінки, дискримінаційної щодо жінок, основаної на уявленні: за особистісними якостями жінки поступаються чоловікам) тощо [4, с. 40-52].

Система *нормативного регулювання* суспільних відносин (норми моралі, норми права, норми звичаїв, релігійні норми тощо) припускає, що за відповідністю (невідповідністю) тим чи іншим *соціальним нормам*, поведінка людини (людей) загалом може визначатись (оцінюватись) як: 1) *нормативна*; 2) *ненормативна*.

«Нормативною» є поведінка, яка відповідає вимогам соціальних норм. У зв'язку із чим, приміром, лише частково можна погодитись із судженням: «Різновидом нормативної поведінки є *правова поведінка*»... (правомірна чи протиправна)...» [5, с. 334, с. 352]. Фактично дане формулювання суперечить саме собі, оскільки нормативною поведінкою є лише правомірна поведінка, тоді як ненормативною є поведінка протиправна (на її ненормативність «буквально» вже прямо вказує її назва, яка починається з префіксу «проти», який має «загальне значення заперечення, протилежності» [6]).

Термін «нормативна поведінка» в літературі застосовується для відповідного визначення поведінки не тільки «людей», але й «машин». Науковці, приміром, пишуть: «Нормативна поведінка у світі людей і машин» [7,

с. 3-12]. На відміну від «нормативної» поведінки «ненормативною» є поведінка *людей*, яка не відповідає вимогам *соціальних* норм (їх слід відрізнити від «технічних» норм). Проте у даному контексті також доцільно звернути увагу, що загалом в літературі іноді використовується й інша термінологія, яка має статус альтернативної щодо термінів «нормативна» і «ненормативна» поведінка. Відповідна поведінка може визначатись і як «нормальна» і «девіантна». При цьому замість терміна «девіантна» може використовуватись і термін «аномальна», оскільки «аномальним» є усе те, що «не відповідає певним правилам» [8, с. 53]). Але, на нашу думку, термін «нормативна» поведінка – більш коректний, ніж термін «нормальна» поведінка, оскільки є похідним від усталеного, загальноживаного терміна «нормативне регулювання», під яким розуміється регулювання за допомогою системи «соціальних норм», тоді як «нормальною» кимось може вважатись і поведінка, яка, приміром, суперечить нормі суспільної моралі, проте відповідає нормі вузькогрупової моралі.

З огляду на відповідну традиційну *іноземну* термінологію, а також *новітню* термінологію пострадянської вітчизняної юриспруденції, одним із видів *девіантної* поведінки (від. лат. *devio* – відхилення), тобто поведінки, яка не відповідає загальноприйнятим нормам [9, с. 32-41; 10, с. 3-10], є *делінквентна* поведінка (термін кримінології, соціології, психології тощо) – поведінка, яка не відповідає вимогам норм права, є правопорушенням («делінквентна» і «девіантна» поведінка загалом співвідносяться як частина і ціле). Термін «делінквентна поведінка» є похідним від терміна «делінквент» – *правопорушник* (в англо-американському праві), невіддільним від якого в англо-американському праві є термін «делікт» – будь-яке правопорушення [8, с. 196]. Відповідні терміни нерідко зустрічаються не тільки в іноземній, але й у сучасній літературі пострадянських країн. Так, приміром, науковці, з огляду на проблематику практичної реалізації положень такого міжнародно-правового документу як *Декларація принципів толерантності* (затверджена Резолюцією Генеральної Конференції ЮНЕСКО у 1995 році), пишуть про сумнівність і неможливість бути толерантним стосовно людей з девіантною і делінквентною поведінкою [11, с. 5-27].

Список літератури

1. Психология. Словарь / Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
2. Скиннер Б. Оперантное поведение // *История зарубежной психологии*, 30-е - 60-е гг. XX в.: *Тексты* / Под ред. П.Я. Гальперина. – М.: Изд-во МГУ, 1986. – С. 60-95.

3. Трофименко В.А. Розум та воля як антропологічні основи права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. / Трофименко Володимир Анатолійович. – Х., 2004. – 188 с.
4. Мацковский М. Толерантность как объект социологического исследования. М. Мацковский // Век толерантности: Научно-публицистический вестник. – 2001. – № 1. – С. 40-52.
5. Загальна теорія держави і права: Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін. — Харків: Право, 2011. — 584 с.
6. Чернецька Г.В. Українські та іншомовні префікси-дублети / Г.В. Чернецька. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.kulturamovy.org.ua/КМ/pdfs/Magazine22-8.pdf>
7. Поспелов Д.А., Шустер В.А. Нормативное поведение в мире людей и машин / Д.А. Поспелов, В.А. Шустер; ред. Ю.Н. Печерский. – Кишинев: Штиинца, 1990. – 132 с.
8. Словник іншомовних слів / За ред. чл.-кор. АН УРСР О.С. Мельничука. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1974. – 775 с.
9. Ланцова Л.А., Шурупова М.Ф. Соціологічна теорія девіантної поведінки. / Л.А. Ланцова, М.Ф. Шурупова. // Соціально-політичний журнал. – 1993. – № 4. – С. 32-41.
10. Змановская Е.В. Девиантология. Психология отклоняющегося поведения / Е.В. Змановская. – М.: Академия, 2004. – 288 с.
11. Федотова Н.Н. Толерантность как мировоззренческая и инструментальная ценность / Н.Н. Федотова. // Философские науки. – 2004. – №4. – С. 5-27.

Одержано 26.03.2015

УДК 159.9

Олена Володимирівна ЗЕМЛЯНСЬКА

доктор психологічних наук, професор, професор кафедри соціології та психології факультету права та масових комунікацій ХНУВС

РОЛЬ КРИМІНОГЕННОЇ СИТУАЦІЇ В ПОВЕДІНЦІ ОСОБИСТОСТІ

Протягом багатьох десятиліть дослідники всіляких напрямків затверджували, що поведінка особистості не може бути зрозумілою і поясненою поза ситуаційним контекстом, у якому вона спостерігається. Це вірно і для біхевіористів, і для персоналістів, і для прихильників теорії ознак, і для тих, хто захищає психодинамічний підхід.

Безліч ситуацій, що мають місце в соціальному житті, а можливо навіть більшість, викликає в різних людей явно несхожі реакції (тому розходження в диспозиціях ставилось на перше місце). Друге припущення, яке у не меншій мері відповідає повсякденному соціальному досвіду, полягає в тому, що у своїх реакціях на різні ситуації люди виявляють досить високу погодженість, а, отже, і досить високу передбачуваність поведінки. Зведення воедино цих припущень дає нам основну послідовну диспозиціонізму, що складається в тому, що мінливість реакцій різних людей на ту чи іншу ситуацію відображає не випадковий характер чи недетермінованість цих реакцій, а чітко помітні і стійкі особистісні властивості, з якими приходять у дану ситуацію різні її учасники. Л. Росс і Р. Нісбетт вказували, що батьком ситуаціоністського підходу в соціальній психології можна вважати К. Левіна, чий експериментальні роботи незмінно привертала увагу до могутності впливу безпосередньої соціальної ситуації. К. Левін почав формулювати свої теоретичні положення зі знайомого усім трюїзму про те, що *поведінка являє собою функцію особистості і ситуації* (чи виражаючи його ж мовою, функцію «життєвого простору», що включає в себе як самого індивіда, так і існуюче в його психіці уявлення про навколишнє середовище). Незважаючи на рівнозначність, що міститься в формулюванні Левіна, яке констатує *спільний вплив ситуаційних і диспозиційних детермінант поведінки*, експериментальні дослідження (як самого К. Левіна, так і його учнів) присвячені насамперед впливу безпосередньої соціальної ситуації. Предметом особливого інтересу К. Левіна була здатність ситуаційних факторів і соціальних маніпуляцій впливати на поведінку, що традиційно прийнято вважати відображенням особистісних диспозицій і переваг. Основним положенням ситуаціонізму К. Левіна є теза про те, що соціальний контекст будить до життя могутні сили, що стимулюють чи обмежують поведінку [7, с. 44].

Повсякденний диспозиціонізм цілком спрацьовує, поки не виникає деяка нетипова, нестандартна, «відсторонена» ситуація (типу ситуації злочину). І в цих випадках часто пропадають індивідуальні розходження, а більшість людей починають діяти так, як диктують зовнішні тиски й обмеження і люди, що стоять за ними, маніпулятори різного масштабу. В останні роки психологи широко використовують ситуаційний підхід, наприклад, Ю.М. Антонян визначав ситуацію як «сукупність, сполучення обставин і умов, що створюють ті чи інші відносини, що визначають обстановку чи становище. Під ситуацією розуміється також розміщення і співвідношення сил» [1, 2]. А.І. Долгова розуміє під ситуацією здійснення злочину «сукупність об'єктивних обставин, що вплинула на виникнення, форму, ступінь ваги й інші особливості конкретного прояву даного злочинного акта» [4]. На думку В.Е. Квашиса, конкретна життєва ситуація – це «сукупність обставин, що впливають на

поведінку суб'єкта» [5]. На думку В.Н. Кудрявцева, конкретна життєва ситуація – це «визначене сполучення об'єктивних обставин життя людини, що безпосередньо впливають на поведінку людини в даний момент. У кримінологічному змісті – це подія чи стан які приводять до злочинного результату внаслідок наміру чи по необережності. Таким чином, ситуація завжди передує злочину». Ситуацію безпосередньо злочину В.Н. Кудрявцев називає «обстановкою здійснення злочину» [6].

Ситуаційний підхід має важливе значення й у плані методології, теорії і стратегії експертного психологічного дослідження, аналізу поведінки підекспертних осіб. Ми вважаємо, що ситуаційний аналіз сам по собі ніколи не може бути самоціллю при проведенні судово-психологічної експертизи, але він займає гідне місце при системному аналізі події злочину при кримінальних справах або правопорушення при цивільних справах.

Звичайно, автори цих визначень праві. Ситуація – дійсно сукупність обставин сформованої чи реально можливої взаємодії особи і зовнішніх для неї обставин у той чи інший визначений момент часу. Питання в іншому: де границі ситуації. Якщо точно дотримуватись приведеним визначенням, треба обмежитися аналізом обстановки, що безпосередньо передує злочину. Інше залишається за межами обмеженої в такий спосіб ситуації, у відомій мірі обмежується («скорочується») і роль підекспертного.

Сума об'єктивних і суб'єктивних обставин, факторів і їхніх залежностей (як зв'язаних, так і не зв'язаних з потерпілим чи свідком), що складають передісторію злочину і сам злочин, значно більше тієї їх частини, що відноситься лише до самого злочину й обставин, які йому безпосередньо передують. Ситуація, що передує злочину, може бути як короткочасною, так і порівняно тривалою – від декількох секунд до декількох років чи їх десятків, причому, наприклад, потерпілий від злочину може «вступити» у ситуацію на самих віддалених етапах, чи навпаки, безпосередньо поперед злочину.

Кримінальна ситуація охоплює всі обставини, що відносяться до конкретного злочину, причому формування особистості злочинця не виключається з неї і розглядається як етап (і одночасно складовий елемент) ситуації, що передує злочину (перед кримінальна обстановка). Аналіз конкретного злочину в рамках кримінальної ситуації дозволяє не тільки глибоко вникнути в обставини «появи» потенційного, а потім і реального злочинця, але і (у такій же динаміці) потерпілого, хоча останній може виявитися діючою особою ситуації на самих віддалених чи, навпаки, на етапах безпосередньо передуючих злочину .

Класифікація ситуацій за Л. Ф.Бурлачуком , Н. Б. Михайловою [3].

Авторам представляється доцільним виділити кілька шкал для класифікації ситуацій, виходячи з їхніх істотних характеристик. Для роботи зі шкалами варто використовувати як суб'єктивні оцінки випробуваних, так і оцінки експертів.: 1) шкала ситуацій у континуумі «хвороба-здоров'я»; 2) шкала соціального благополуччя ситуацій, що включає сукупність ситуацій, розташованих між полюсами від ситуацій явно соціально неблагополучних, життєво небезпечних, до оптимально благополучних, що цілком улаштовують людину; 3) шкала простоти – складності ситуацій, характеризуючи ступінь складності ситуації, визначаючи її місце на даній шкалі, необхідно обов'язково співвіднести ситуацію з індивідуальними можливостями суб'єкта; 4) шкала новизни – популярності ситуацій, до неї відносяться зовсім нові для суб'єкта ситуації, мало відомі, досить відомі і добре знайомі; 5) шкала значимості – незначущості ситуацій для життя даного суб'єкта; 6) шкала відповідності ситуацій потреби самореалізації суб'єкта, на її полюсах знаходяться ситуації оптимально відповідним цілям самореалізації суб'єкта й абсолютно невідповідні, перешкоджаючі самореалізації; 7) шкала стабільності – мінливості ситуацій, по ній виділяються константні ситуації, що постійно супроводжують життя суб'єкта, потім впливають ситуації, у яких відбуваються лише часткові зміни, що не стосуються їхніх істотних характеристик, і такі, котрі можуть мінятися в корені, відрізняються повною нестабільністю; 8) шкала просторового розгорнення ситуацій, до неї відносяться ситуації, що безпосередньо впливають на людину, включені в даний момент життя, і, що знаходяться в різному ступені просторової далекості; 9) шкала тимчасового розгорнення ситуацій, тут ситуації розрізняються по тимчасовій ознаці: минулі, дійсні, майбутні.

На нашу думку суб'єктивна інтерпретація і її вплив на поведінку людини не є ні дзеркальним відображенням зовнішньої ситуації, ні продуктом абсолютно довільного «конструювання реальності» суб'єктом, що пізнає, а являє собою результат *саме* взаємодії між людиною і ситуацією. І тут знову мова йде не просто про те, що суб'єктивне сприйняття і розуміння важливі, а тім, що люди не усвідомлюють наявності цього впливу, недооцінюють мінливість і розмаїтість суб'єктивних інтерпретацій однієї і тієї ж об'єктивної ситуації.

Негативні особистісні властивості людини, що склалися під впливом несприятливих умов морального формування, приводять до здійснення злочину при наявності визначених обставин, що утворюють ситуацію його здійснення – криміногенну ситуацію. Криміногенною ситуацією визнається сукупність зовнішніх (об'єктивних) обставин, у яких виявляється індивід і які, впливаючи на його свідомість, почуття, волю, відповідно до моральних якостей даної

особи викликають у нього намір і рішучість зробити дії, що утворять навмисний злочин або приводять до злочину по необережності. Криміногенна ситуація – особливий рівень взаємодії особистості із соціальним середовищем. На цьому рівні обумовлена несприятливими умовами морального формування здатність особи вчинити злочин під впливом ситуації реалізується в дійсність. Кожен злочин зв'язаний з конкретною ситуацією, що має визначені просторово-тимчасові рамки, об'єктивне зміст і суб'єктивне (з позиції особи, що робить злочин) значення.

Криміногенна ситуація може поширюватися на більш-менш велику територію (наприклад, дефіцит деяких товарів або видів послуг у країні або в окремому регіоні) або існувати в обмеженому просторі (квартирний конфлікт). Вона може мати тривалий характер (розлад у родині) або короткочасний, разовий (сварка в черзі). У першому випадку виникнення криміногенної ситуації відділено від злочину визначеним проміжком часу, протягом якого вона впливає на особистість, психологічно «підготовляючи» її до здійснення злочину. В другому цей проміжок скорочується до мінімуму і ситуація як би зливається із самим злочином. Можливо і сполучення подібних ситуацій – ситуації формування наміру вчинити злочин і ситуації реалізації цього наміру (наприклад, систематичне пияцтво і знущання чоловіка над дружиною й обставини, безпосередньо зв'язані з убивством чоловіка).

По обсязі своєї дії криміногенна ситуація може бути локальною, торкатися тільки даної особи або вузького кола осіб (хвороба, сварка, втрата особистого майна), а може стосуватися багатьох (стихійне лихо, соціальний конфлікт у колективі або регіоні). По джерелу виникнення прийнято розрізняти ситуації, створені людьми, і ситуації, викликані дією стихійних сил і явищ природи. Можливі і змішані ситуації, зв'язані як з діями людей, так і з проявом стихійних сил природи (наприклад, автоаварія, зроблена особою, що знаходиться в стані сп'яніння, на ділянці не відремонтованої дороги в умовах непогоди і поганої видимості). Ситуації, створені людьми, можуть бути пов'язані з правомірними або протиправними діями самої винної або іншої особи. Ситуації, пов'язані з діями винного, можуть бути створені їм спеціально для здійснення злочину (наприклад, навмисний бюрократизм посадової особи з метою одержання хабарів від громадян, що звертаються до неї,) або без такого наміру (вживання алкоголю і сп'яніння, у результаті якого допускається автоаварія). Серед ситуацій, зв'язаних з діями інших, крім винного, осіб, особливо виділяються ситуації, створені потерпілими від злочину, що називають віктимологічними (від слова «віктимологія» – навчання про жертву, зокрема про потерпілого від злочину). Треба, однак, мати на увазі, що віктимологічними, тобто чреватими перетворенням людини в жертву злочину, вони є саме для потерпілого,

обумовлюючи такий його стан, а для винного і зробленого їм злочину ці ситуації носять криміногенний характер, тому що детермінують злочинну поведінку. Питання віктимології, віктимності мають істотне значення для кримінології, розширюючи і поглиблюючи наші уявлення про причини злочинності і можливості її профілактики («віктимологічна профілактика»). Розмежування криміногенних ситуацій по джерелу їх виникнення важливо для встановлення безпосередніх причин здійснення злочину і визначення ступеня відповідальності винного, зокрема для урахування так названої «змішаної провини». Тому багато видів ситуацій здійснення злочину передбачені в кримінальному законодавстві як обставини, що зм'якшують або обтяжують відповідальність. Крім того, класифікація ситуацій по джерелу їх виникнення має значення для попередження злочинності, указуючи «крапки додатка» профілактичних зусиль по усуненню або нейтралізації обставин, здатних привести до здійснення злочинів.

По своєму змісті ситуація може бути конфліктною, проблемною, екстремальною. *Конфліктна* ситуація зв'язана з гострим протиріччям і відкритим зіткненням інтересів і позицій винної й іншої осіб або державних або суспільних органів (сімейний конфлікт, конфлікт на виробництві, у сфері побутових відносин). *Проблемною* називається ситуація, при якій особа стикається з визначеними труднощами і перешкодами в досягненні переслідуваної мети (наприклад, вимога батьків нареченої сплатити калім як обов'язкова умова згоди на шлюб). *Екстремальна ситуація* – незвичайна, виняткова для даної особи, що робить на нього особливо сильний вплив (наприклад, ситуація перевищення меж необхідної оборони при відображенні раптового нападу). По характері впливу на винного ситуація може бути що спокушає, (провокуючої) і що розряджає. Що *спокушає* (провокуюча) *ситуація* спонукає до здійснення злочинного зазіхання (не охоронюване майно при крадіжці, аморальна поведінка потерпілої від зґвалтування). *Ситуація, що розряджає*, викликає розрядку психологічної напруги, що обумовлена іншими обставинами (образа співробітника на роботі, або викликана нервовим порушенням після сімейної сварки).

У механізмі індивідуальної злочинної поведінки зазначені види ситуацій часто відіграють роль приводу до здійснення злочину, що формує відповідний мотив і визначає характер і ціль злочинного зазіхання.

Ситуація злочину поряд з об'єктивним змістом, обумовленим фактичними подіями й обставинами, має й особистісне значення, обумовлене суб'єктивним її сприйняттям винним. Причому об'єктивний зміст і суб'єктивне сприйняття ситуації не завжди збігаються, можуть розходитися, і часом досить істотно. Так, особа може сприйняти справедливе зауваження, критику як особисту

образу й образу, що викликають у неї бажання помститися кривдникові. Добре відомі ситуації «мнимої зради» і «безпричинних ревнощів», що приводять часом до серйозних насильницьких злочинів. Суб'єктивне сприйняття ситуації залежить від морально-психологічних властивостей індивіда і має велике значення для розуміння причин зробленого злочину. Так, убивство з помсти обумовлено змістом дій потерпілого, що викликали подібну реакцію з боку винного, але в ще більшому ступені тим, як ці дії сприйняті й оцінені останніми, що зв'язано вже з його морально-психологічними особливостями. Аналогічно і дача хабара обумовлена не тільки об'єктивною ситуацією, що утрудняє особі досягнення бажаного результату (наприклад, надходження в інститут, пристрій на роботу і т.д.), але і відношенням особи до цієї ситуації, його оцінкою значимості переслідуваної мети і протиправних способів її досягнення. Причинами автотранспортного злочину часто є й об'єктивна ситуація (дорожня обстановка, технічний стан автомашини і т.п.), і відношення до неї винного – ступінь сприйняття ситуації, оцінка значимості різних її елементів. Перекручене сприйняття ситуації може бути як наслідком негативних моральних властивостей індивіда (зздрість, злостивість, нечесність, зловживання алкоголем і т.п.), так і результатом фізіологічних (зір, слух) або психологічних дефектів сприйняття (перебільшення значення небезпеки при перевищенні меж необхідної оборони, неправильна оцінка дорожньої обстановки). Розбіжність між об'єктивним змістом ситуації і її суб'єктивним сприйняттям має значення для оцінки цих суб'єктивних причин і самої поведінки винного.

Список літератури

1. Антонян Ю. М. Преступность и психические аномалии / Ю. М. Антонян, С. В. Бородин.– М. : Наука, 1987. – 208 с.
2. Антонян Ю. М. Психология преступника и расследования преступлений / Антонян Ю. М., Еникеев М. И., Эминов В. Е. – М. : Юристъ, 1996. – 336 с.
3. Бурлачук Л. Ф. К психологической теории ситуации / Л. Ф. Бурлачук, Н. Б. Михайлова // Психологический журнал. – 2002. – Т. 23, № 1. – С. 5-17.
4. Долгова А. И. Криминология / Долгова А. И. – [3 изд.]. – М. : Норма, 2009. – 384 с. – (Краткие учебные курсы юридических наук).
5. Квашис В. Е. Основы виктимологии / Квашис В. Е. – М. : Юрид. лит., 1999. – С. 278
6. Криминальная мотивация / под. ред. В. Н. Кудрявцева. – М. : Юрид. лит., 1988. – 304 с.
7. Росс Л. Человек и ситуация. Перспективы социальной психологии / Л. Росс, Р. Нисбет ; пер. с англ. – М. : Аспект Пресс, 1999. – 429 с.

Одержано 19.03.2015

ОКРЕМІ ТИПИ ТА ВИДИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

УДК 343.06

Алла Борисівна БЛАГА

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінально-правових дисциплін

факультету права та масових комунікацій ХНУВС

ВІКТИМОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЖЕРТВ НАСИЛЬСТВА В СІМ'І

Демографічні і рольові ознаки жертв насильства в сім'ї мають важливе значення, адже досить часто виступають необхідною умовою вчинення акту насильства. В результаті проведеного нами дослідження злочинів, що пов'язані із насильством в сім'ї, можна зробити висновок про гендерний характер цього явища: усталені настанови кривдників щодо статевих та сімейних ролей диктують спосіб спілкування з рідними за допомогою агресивності, домінантності і контролю над більш слабкою жертвою. Зокрема, майже 2/3 жертв сімейного насильства становили особи жіночої статі. Через вікову віктимність щорічно близько 40 % потерпілих ставали жертвами злочинного насильства в сім'ї, причому діти внаслідок специфіки виконуваних соціальних ролей та особливостей засвоєних гендерних норм й ідеалів – майже вдвічі частіше, ніж літні люди.

За результатами психологічних досліджень встановлено, що *діти* – жертви жорстокого поводження і зневаги мають цілий набір специфічних психологічних рис, головною особливістю яких виступає їх амбівалентність (наявність та взаємодія одночасно двох антагоністичних, протилежних почуттів, думок або бажань, наприклад любов та ненависть) [1] як реакція на суперечливі вимоги батьків. Підлітки, які зазнали зловживання, не сприймають батьків в якості референтної групи, характеризуються поєднанням імпульсивності та довготерпіння; підозрілістю і недовірливістю з одночасною ірраціональною вірою в можливість поліпшення внутрішньої родинної ситуації. Вони емоційно залежні і відчувають почуття провини за інциденти насильства, самотність, ізольованість, страх перед майбутнім і впевненість у відсутності перспектив, мають занижену самооцінку. Такі підлітки характеризуються високим ступенем ризику алкоголізації і наркотизації, передделінквентною і делінквентною поведінкою, зухвалою сексуальною поведінкою, дромоманією (потягом до втеч з дому, поневір'янь і зміни місць) [2, с. 57].

У багатьох дітей – жертв насильства в сім'ї – були зафіксовані ознаки різного рівня відставання в інтелектуальному (16,4 %), фізичному (11,5 %), психічному (6 %) розвитку, зміни особистості дитини за кримінальним типом з

бродяжництвом і крадіємством (3 %) та за примітивним типом з бродяжництвом і жебрацтвом (6 %). Навіть у досліджених нами цивільних справах (про розірвання шлюбу, про позбавлення батьківських прав) вказувалось на такі характеристики дітей – жертв сімейного насильства: «дитина вкрай налякана та не дозволяє до себе підходити, лякається всіх, часто плаче» [3]; «у хлопчика низький рівень розвитку, на заняттях неуважний, слабо розвинуто логічне мислення» [4]; «у дітей було виявлено обмороження кінцівок, вони виснажені, потребують лікування» [5].

Ще однією формою деструктивного впливу сімейного насильства на формування особистості дитини є споглядання за його постійними проявами, яке дослідники вважають настільки ж травматичним, як і безпосереднє переживання насильства. Група британських учених із лондонського Університетського коледжу та Центру Анни Фрейд встановила, що мозок дітей з неблагополучних сімей реагував на зображення облич, що виражають агресію, інакше, ніж мозок дітей, яких не торкнулося домашнє насильство. Томограф зафіксував у таких дітей підвищену активність у передній частині острівної частини й мигдалині – двох ділянках головного мозку, пов'язаних із виявленням зовнішньої загрози і реакцією на неї. Попередні дослідження показали аналогічну аномальну активність у головному мозку солдатів, які брали участь у бойових діях. [6].

Проте слід зазначити, що певна частина підлітків характеризується достатньою правовою обізнаністю та рішучістю в обстоюванні своїх прав. Так, останніми роками з'явилися ініційовані дітьми справи про позбавлення батьківських прав. Зокрема, неповнолітній киянин К. особисто звернувся до Притулку для дітей № 1 із заявою, в якій зазначив, що просить прийняти його до притулку у зв'язку з тим, що дома він та його молодша сестра зазнавали фізичного та психологічного насильства з боку своєї матері, яка не виконує належним чином своїх батьківських обов'язків щодо утримання, виховання та навчання своїх неповнолітніх дітей, веде аморальний спосіб життя, зловживає алкогольними напоями. Тому клопотання хлопця щодо позбавлення їх матері батьківських прав відносно нього та його меншої сестри було задоволене Дніпровським районним судом м. Києва [7].

Невелика кількість серед жертв сімейного насильства *молодих людей* віком 17–18 років пояснюється тим, що вони вже є достатньо фізично сильними і фінансово незалежними (внаслідок чого батько чи мати більше не можуть безперешкодно застосовувати до них насильство), однак ще не створили власної сім'ї, і, відповідно, конфлікти з подружжям виключаються.

Дорослі жінки та чоловіки потерпають переважно від рук свого подружжя або власних дітей, які вирости. Психологами відмічені загальні

провідні тенденції, що притаманні усім досліджуваним жінкам – жертвам сімейного насильства, а саме надмірна чутливість до впливів оточення, висока тривожність і емоційна нестабільність. Для жінок, які піддавалися насильству, більшою мірою характерні: внутрішня конфліктність уявлень про себе, ранимість і вразливість, сором'язливість, невпевненість у своїх силах, мовчазність, схильність усе ускладнювати, стурбованість, песимістичність у сприйнятті дійсності, занепокоєння про майбутнє, очікування невдач, млявість і надмірна манірність [8, с. 37–38].

Жінки, які мають найбільший ризик стати жертвами домашнього насильства, переважно належать до одного з двох психологічних типів: надчутливого (сензитивно-інтравертного) або тривожно-лабільного (екстравертного). Їм притаманні почуття провини, занижена самооцінка, емоційна залежність від кривдника, які відповідають ознакам «набутої безпорадності» і перешкоджають адекватній оцінці свого становища і виходу з нього. [9, с. 72].

Серед потерпілих обох статей досить великим виявилось коло осіб, які не працювали і не навчалися (13,4 % та 9,7 %), більшість з яких вели аморальний, асоціальний, паразитичний спосіб існування, жили за рахунок винного, зловживали алкоголем або вживали наркотики. Багато потерпілих характеризувались як особи запальні, агресивні, схильні до садизму та вчинення правопорушень, сімейні дебошири, які знущались, били членів сім'ї, спричиняли їм тілесні ушкодження та погрожували вбивством. На такі риси характеру та специфіку поведінки у родині, як ревнивість, сварливість, систематичне влаштування сварок, ображання та використання нецензурної лайки у спілкуванні, наявність «складного» характеру, було вказано щодо 19,5% потерпілих.

Важливим віктимологічним чинником виступає і попередній негативний життєвий досвід потерпілого: 6,5 % вивчених потерпілих раніше були засуджені; майже 9 % потерпілих дітей мали досвід втеч із дому, бродяжництва, жебрацтва, вчинення крадіжок тощо.

Фахівці у галузі віктимології зазначають, поведінка жертви є результатом взаємодії особистісних якостей (психологічних, вольових, моральних) та об'єктивних обставин. [10, с. 143]. Узагальнення досліджених матеріалів кримінальних справ щодо злочинів, пов'язаних із насильством в сім'ї, свідчить про широке поведінкове коло потерпілих під час вчинення злочину, яке залежить як від їх соціальних, так і від психологічних особливостей (вік, стать, фізичні дані, життєвий досвід, темперамент, характерологічні особливості тощо): серед осіб, які своїми злочинними діями створили ситуацію, що реалізувалась у спричиненні шкоди їм самим (напад, жорстоке поводження

тощо), домінують чоловіки (40,2% проти 5,3% серед жінок). Натомість особи жіночої статі частіше ніж чоловіки демонстрували оборонну тактику: активно захищалися (відповідно 12,8% проти 6,6%), кричали, привертали увагу сторонніх (12,1% проти 3,1%), намагалися втекти (8,5% проти 1,2%), сховатися (4,3% проти 0,3%) чи то взагалі поводитися пасивно, не захищалися (12,8% проти 5,8%). Ще майже в третині досліджених випадків негативні наслідки для потерпілого настали лише тому, що фізичні недоліки або вікові особливості робили його нездатним до опору.

Список літератури

1. Амбівалентність [Електронний ресурс] : матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. – Режим доступу : [http://uk.wikipedia.org/wiki/ Амбівалентність](http://uk.wikipedia.org/wiki/Амбівалентність)
2. Кочемировская Е. А. Психологические особенности понимания и переживания насилия младшими подростками и юношами (психосемантический подход) : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Кочемировская Елена Алексеевна. – Х. , 2001. – 248 с.
3. Ухвала Хмельницького міськрайонного суду Вінницької області від 22 березня 2013 р. [Електронний ресурс] : архівна справа № 149/567/13-ц // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/30162807>
4. Ухвала Василівського районного суду Запорізької області від 22 березня 2013 р. [Електронний ресурс] : архівна справа № 2/802/656/2012 // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/24985098>
5. Рішення Тиврівського районного суду Вінницької області від 20 лютого 2012 р. [Електронний ресурс] : архівна справа №2/223/511/2012 / Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/21734313>
6. Психологи: Домашнє насильство і війна однаково впливають на мозок людини [Електронний ресурс] // Інформаційно-аналитический портал «КОММЕНТАРИИ:». – 6 грудня 2011. – Режим доступу : <http://ua.korrespondent.net/tech/science/1291195/print>
7. Рішення Дніпровського районного суду м. Києва від 13 серпня 2012 р. [Електронний ресурс] : архівна справа № 2604/15064/12 / Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/26297635>
8. Пантюк И. В. Социально-психологические особенности женщин, подвергшихся насилию в семье / И. В. Пантюк, Т. Ю. Юрцевич // Медицинские новости. – 2009. – № 10. – С. 35–38

9. Каменчук І. М. Психологічні особливості жінок – жертв подружнього насильства : магістерська робота з психології [Електронний ресурс] / І. М. Каменчук ; Житомирський державний університет імені Івана Франка. – Житомир, 2009. – 88 с. – Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/2829>
10. Ривман Д. В. Виктимологія / Д. В. Ривман, В. С. Устинов. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2000. – 332 с.

Одержано 23.03.2015

УДК 159.351.74

Юлія Юріївна БОЙКО-БУЗИЛЬ

кандидат психологічних наук, доцент, професор кафедри психології та педагогіки

навчально-наукового інституту права та психології

Національної академії внутрішніх справ

ПРОФЕСІЙНІ ВАРІАНТИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ УПРАВЛІНЦЯ СИСТЕМИ ОВС УКРАЇНИ

Розробка проблеми професійних варіантів девіантної поведінки серед керівного складу органів внутрішніх справ України відрізняється особливою гостротою, зважаючи на існуючу загрозу територіальної цілісності країни, коли від управлінського рішення залежить функціонування механізму захисту суб'єктів правових відносин, стан правопорядку та законності в державі; та є одним з пріоритетних напрямів теорії і практики юридичної психології в контексті управлінської діяльності та діяльності в особливих умовах.

В дослідженнях Анцупова А.Я., Бандурки О.М., Барка В.І., Бочарової С.П., Землянської О.В., Ірхіна Ю.Б., Кондратьєва Я.Ю., Макаренка П.В., Медведєва В.С., Яковенка С.І. та ін. розкриваються певні аспекти як сутності девіантної поведінки так і особливостей управлінської діяльності керівного складу органів внутрішніх справ (ОВС) України, однак наукові розвідки в обраному нами напрямку залишилися поза пильним їх інтересом, що і обумовило актуальність тематики дослідження.

Зазначимо, що під професійною поведінковою нормою розуміється модель поведінки, система приписів, які повинен засвоїти індивід та на основі яких його можна ідентифікувати як представника певної професії. Професійні поведінкові відхилення можуть торкатися різних граней трудового процесу, зокрема безпосередньо професійної діяльності, особистості професіонала та професійного спілкування [4, С. 28-30]. Тому, в професійну поведінкову норму

доцільно включити: стиль професійної діяльності; стиль взаємовідносин з партнерами (колегами, підлеглими) в професійній діяльності; комунікативний стиль поза професійним середовищем [5, С. 216-224]. Відповідно, фактори, які детермінують професійні поведінкові відхилення можливо розділити на три основні групи, а саме: об'єктивні, що пов'язані з соціально-професійним середовищем; суб'єктивні, що обумовлені особливостями особистості та характером професійних взаємовідносин; об'єктивно-суб'єктивні, що визначаються системою та організацією професійного процесу [6, С. 112-120].

В науковій літературі виділяють наступні види професійних відхилень: професійна девіація, що складається з незначних, що не носять яскраво вираженого негативного характеру змін особистісних якостей особистості, що не призводить до негативної перебудови основних особистісних характеристик та не впливає значно на ефективність професійної діяльності; професійна деформація, що розуміється як зміна професійних можливостей та особистісних характеристик особистості в негативну сторону під впливом умов і досвіду професійної діяльності; професійна деградація, яка визначається як крайня ступінь професійної деформації, коли постає питання про професійну придатність особистості взагалі [2, С. 9-10].

Управлінська праця керівного складу системи ОВС України досить специфічна та в цілому характеризується насиченістю дій, різноманітністю видів діяльності та їх фрагментарністю, частим втручанням з зовні, широкою мережею контактів, переважанням вербального спілкування, постійним емоційним напруженням тощо.

Керівник системи ОВС України повинен не лише вміти працювати з персоналом, а й сам бути взірцем для підлеглих, справжнім лідером, наставником, референтною особистістю з глибокими знаннями, розумінням людей, привабливим іміджем і характерологічними особливостями. Основним змістом професійної діяльності керівника системи ОВС України являється управління й керівництвом підпорядкованим колективом. Управління – це процес діяльності керівника, що спрямований на максимальне досягнення державних, колективних та індивідуальних цілей з оптимальними соціально-економічними, технічними та особистісними витратами. Керівництво – це процес взаємодії керівника з іншими людьми, в результаті якого забезпечується їхня активна та скоординована участь у досягненні мети управління. Управліннями не народжуються, професійно важливі здібності та якості слід формувати й розвивати впродовж усього життя [1, С. 4-5].

Визначають три функціональні складові управлінської праці керівника системи ОВС України: 1) евристична, має виражений творчий характер, пов'язаний з постановкою проблеми, аналізом ситуації, пошуком шляхів

розв'язання; 2) адміністративна, спрямована на координацію діяльності виконавців як цілеспрямований вплив керівника на підлеглих з метою виконання ними поставлених завдань; 3) операторна – виконання стереотипних операцій детермінованого характеру, необхідних для інформаційного забезпечення процесу управління [3, С. 77-78].

Доцільно зауважити, що вплив професії керівника системи ОВС України на його поведінку може бути двозначним: з одного боку, професія здатна загострювати наявні індивідуально-психологічні особливості особистості, формувати типовий психологічний портрет та виявляється в суворо заданому поведінковому стереотипі, що не рідко носить девіантний характер; з другого боку, професія здійснює вплив на становлення та розвиток відомих девіації поведінки серед яких: аддиктивна поведінка як зловживання алкоголем, вживання хімічних та психоактивних речовин, емоційна залежність від міжособистісних відносин; аутоагресивна та суїцидальна поведінка; халатне відношення до своїх службових обов'язків в силу особливостей професійної управлінської діяльності.

Професійні варіанти девіантної поведінки управлінця системи ОВС України можуть проявлятися як негативні: загальнопрофесійні деформації (наприклад, синдром «асоціальної перспекції» в результаті якого, кожна людина потенційно сприймається як правопорушник); спеціальні професійні деформації (наприклад, синдром «вседозволеності», що полягає у порушенні професійних та етичних норм, прагненні до маніпулювання особистим та професійним життям підпорядкованого особового складу); професійно-типологічні деформації (наприклад, деформація «професійної спрямованості», а саме викривлення мотивації професійної діяльності, перебудова ціннісних орієнтацій, скептичне відношення до молодих співробітників, нововведень, змін; деформації здібностей (організаторських, комінкативних, інтелектуальних тощо), що проявляються, наприклад, у комплексі переваги, гіпертрофованому рівні домагань, завищеній самооцінці; та виникнення акцентуації характеру в силу психологічного «зростання» особистості та професії, тобто поява професійного кретинізму, що проявляється у надвідповідальності, суперсправедливості, гіперактивності, трудовому фанатизмі та професійному ентузіазмі. Та разом з тим, професійні варіанти девіантної поведінки, можуть нести також позитивне значення, зокрема провокуючи статусну поведінкову позитивну деформацію як прагнення до особистісної рефлексії, саморозвитку, самовдосконалення; професійно-культурну деформацію як розвиток професійної майстерності; загальну позитивну морально-культурну зміну не лише як професіонала, а як особистості. Таким чином, перспективи подальших

розвідок вбачаємо в більш детальному психологічному аналізі професійних варіантів девіантної поведінки управлінця системи ОВС України.

Список літератури

1. Кондратьев Я.Ю. Проблемы личностного развития керівників органів внутрішніх справ / Я.Ю. Кондратьев, В.І. Барко. – К.: НАВСУ, 2004. – 19 с.
2. Кренёва Ю.А. Девиантное поведение сотрудников пенитенциарной системы: учеб.-метод. пособ. / Ю.А. Кренёва. – Ростов-на-Дону, 2008. – 49 с.
3. Макаренко С.С. Психологічні чинники розвитку професійної кар'єри майбутнього керівника: методичний посібник / С.С. Макаренко; Львів. держ. ун-т внутр. справ, навч.-наук. ін-т права, психології та економіки. – Л.: ЛьвДУВС, 2013. – 219 с.
4. Маркова А.К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. – М.: Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. – 312 с.
5. Менделевич В.Д. Психология девиантного поведения: учеб. пособ. / В.Д. Менделевич. – СПб.: Речь, 2005. – 445 с.
6. Усова Е.Б. Психология девиантного поведения: учеб.-метод. пособие / Е.Б. Усова. – Минск: Изд-во МИУ, 2010. – 180 с.

Одержано 20.03.2015

УДК 159.(075)

Ігор Олександрович ВІДЕНЄСВ

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціології та психології

факультету права та масових комунікацій ХНУВС

ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ДЕФОРМАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПРАВΟΣВІДОМОСТІ СЛІДЧИХ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Актуальність дослідження деформації професійної правосвідомості як системно складного соціально - правового явища, який надає негативний вплив на особистість слідчого, а також на якість правозастосовної діяльності, що здійснюється в ході розслідування злочинів, обумовлюється наступними причинами: соціально - економічні перетворення, що відбулися в сучасному українському суспільстві, з одного боку, відкрили можливості для неконтрольованого зростання духовного потенціалу українських громадян, прояви ними почуття особистої гідності, посилили потребу в більшій соціальній захищеності, з іншого боку, втратами реформування українського суспільства стали падіння виробництва, скорочення робочих місць і як наслідок

цього - якісні і кількісні зміни в стані злочинності. Як наслідок, почастишали випадки зневажливого ставлення слідчих працівників органів внутрішніх справ до права, закону, прав громадян, іншим правовим цінностям. При цьому все частіше відзначаються факти порушення закону з використанням службових повноважень, коли слідчі необґрунтовано заарештовують громадян (затримують в кримінально-процесуальному порядку), фальсифікують матеріали кримінальних справ, беруть хабарі. У сформованій ситуації правосвідомість слідчих працівників ОВС потребує серйозної імунізації, а застосовувані нині екстенсивні способи і форми відбору кандидатів на слідчу роботу повинні бути кардинально змінені.

Глибоке і різнобічне вивчення деформації професійної правосвідомості слідчих працівників органів внутрішніх справ здійснено в роботах А. Бандурки, П. Баранова, Н. Гранат, В. Кудрявцева, В. Сальнікова, Н. Соколова, В. Столовського, Ю. Дмитрієнко, Д. Єрмоленко, І. Ільїна, С. Комарова, В. Копейчікова [1,2].

Метою цього дослідження є пошук теоретичних і практичних підходів у визначенні факторів, які впливають на формування деформації професійної правосвідомості слідчих, а так само виділення напрямків щодо попередження, обмеження та усунення деформації професійної правосвідомості слідчих працівників органів внутрішніх справ.

Об'єктом дослідження виступають правові знання, ціннісні орієнтації, правові погляди, ідеї, уявлення, правові почуття, установки і інші прояви правової свідомості слідчих працівників органів внутрішніх справ.

Предметом дослідження є фактори, що сприяють утворенню деформації професійної правосвідомості слідчих органів внутрішніх справ.

У дослідженні використано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів пізнання: спостереження, порівняльній та контент - аналізи документів, експертне опитування, анкетування.

Емпіричну базу дослідження склались результати вивчення експертного та анкетованих опитування 400 працівників слідчих підрозділів органів внутрішніх справ в Харківській області.

Результати проведеного дослідження проблеми деформації професійної правосвідомості слідчих органів внутрішніх справ дозволяє зробити ряд теоретичних узагальнень, а також намітити рекомендації, реалізація яких може сприяти в ряді випадків попередженню, а також усунення спотвореного правосвідомості слідчих працівників органів внутрішніх справ, поліпшення виховної роботи в слідчих апаратах МВС.

1. Деформація професійної правосвідомості слідчих органів внутрішніх справ явище об'єктивно існуюче. Важливою характеристикою, що дозволяє

розглянути і оцінити ступінь перекрученості професійної правосвідомості слідчих органів внутрішніх справ, є категорія "стан", що синтезує в собі специфіку слідчої діяльності, внутрішньосистемні процеси, ефекти впливу зовнішнього середовища. Для виявлення перекрученості професійної правосвідомості слідчих працівників першочерговий інтерес представляють такі аспекти його стану, як наприклад, обсяг і якість правових знань, якими володіють слідчі ОВС, їх ставлення до діючих правових інститутів, а також зміст їх правового світогляду.

Рівень правових знань слідчих органів внутрішніх справ характеризується наступними показниками: слідчі працівники поверхнево орієнтуються в змісті і соціальному призначенні принципу презумпція невинуватості; знання ними соціального змісту принципу законності носить збіднений характер; в недостатній мірі слідчі ОВС володіють знанням суб'єктивних прав особистості, гарантованих законом. В цілому правові знання слідчих працівників органів внутрішніх справ характеризуються відсутністю цілісних системних знань, вузькоспеціалізованої спрямованістю, ремісництвом, що негативно відбивається на прийнятті кримінально - правових рішень, привносить помилковість в кваліфікацію злочинів, об'єми звинувачень. Ставлення слідчих органів внутрішніх справ до діючих правових інститутів в більшості випадків характеризується відсутністю позитивних соціально - правових установок, що спонукають слідчих діяти в суворій відповідності з законом, не порушуючи прав особистості. Слідчі пасивно налаштовані до дотримання основних суб'єктивних прав особистості, висловлюються проти можливого розширення обсягу та гарантування таких прав в ході правозастосовної діяльності. Презумпція невинуватості, законність, право на захист та інші цінності правової культури на сьогодні не є визначальними орієнтирами правової свідомості слідчих працівників органів внутрішніх справ.

2. Деформація професійної правосвідомості відчуває на собі вплив низки конкретних факторів. Серед факторів, що активно впливають на професійну правосвідомість слідчих працівників і сприяють її деформації, особлива роль належить наступним:

I. Соціально-економічні: апатія, розчарування слідчих ОВС в службі на ґрунті низької і несвоєчасної оплати праці; низька забезпеченість слідчих житлом та іншими матеріальними благами, необхідними для нормального життя; недостатнє стимулювання активності слідчих з розслідування злочинів; реальна купівельна спроможність грошових одиниць; зайнятість населення у суспільному виробництві; наявність соціальних верств і груп з привілейованими умовами життя, що володіють підвищеними можливостями

до отримання матеріальних благ; рівень матеріальної забезпеченості основної маси населення.

II. Соціально - правові: недооцінка слідчим сили закону; відсутність у слідчого, членів його родини, близьких, почуття захищеності від переслідувань і помсти з боку правопорушників; відсутність у слідчого почуття захищеності від наклепу, анонімок, фальсифікацій, доносів, просто необ'єктивної оцінки його дій; вкрай низький рівень правосвідомості населення.

III. Соціально - психологічні: особливості професійної діяльності: а) перевантаження; б) постійний контакт зі злочинним середовищем; негативну громадську думку з питань діяльності ОВС, представлене засобами масової інформації; соціально - психологічні явища внутрішньогрупової діяльності (негативний вплив товаришів по службі); індивідуально - психологічні особливості: а) темперамент; б) характер; в) емоційно - вольові якості.

IV. Організаційні: кількість особового складу слідчого підрозділу і сполучене з цим навантаження на одного слідчого; авторитарний стиль і відповідні йому методи керівництва; негативні особисті якості керівника.

V. Інтелектуальні: низький рівень професійних знань слідчих; спотворене правове мислення.

VI. Культурно-етичні: недостатньо високий рівень загальної культури самих слідчих; недостатньо високий рівень загальної культури безпосередніх керівників; недостатньо високий рівень культури громадян, з якими слідчі мають контакт в ході правозастосовної діяльності; низький рівень моральних установок оточуючих слідчих людей; недостатньо високі вимоги загальнокультурного рівня, пропоновані до особистості слідчого з боку керівництва.

3. В якості одного з основних напрямків попередження та усунення деформації правосвідомості може і повинно бути використано морально - правове виховання і навчання молодого покоління слідчих працівників ОВС, засноване на якісному професійному доборі. З цією метою може бути обґрунтована розробка та адаптація ряду комплексних методик, що дозволяють вже на ранніх стадіях виявляти особистісну схильність абітурієнтів - майбутніх слідчих - до деформації правосвідомості. Значну роль у попередженні і усуненні деформації правосвідомості слідчих органів внутрішніх справ можуть зіграти професійна підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації слідчих працівників. Істотну роль у попередженні і усуненні деформації правосвідомості слідчих працівників може зіграти оздоровлення міжособистісних відносин, а також усунення авторитарного стилю керівництва і використовуваних при цьому методів владарювання. Значущим напрямом вирішення зазначеної проблеми може стати адекватне застосування до

діяльності слідчих працівників ОВС матеріальних і моральних форм заохочення. Серед заходів, спрямованих на усунення деформації професійної правосвідомості, має бути присутня раціональна організаційна політика, яка полягає в адекватному розподілі штатної навантаження на кожного слідчого.

Список літератури

1. Бандурка А.М. Юридическая психология. / А.М. Бандурка, С.П. Бочарова, Е.В. Землянская. - Харьков, ХУВД, 2002. – С.639.
2. Баранов П.П. Профессиональное правосознание работников ОВД: Теоретические проблемы. / П.П. Баранов – М., 1991. – С. 81.

Одержано 13.03.2015

УДК 316:624

Олексій Олександрович СЕРДЮК

кандидат соціологічних наук, доцент, начальник науково-дослідної лабораторії з проблем організації навчального процесу заочного та дистанційного навчання навчально-наукового інституту заочного та дистанційного навчання ХНУВС

ДИНАМІКА СПОЖИВАННЯ АЛКОГОЛЮ СЕРЕД ХАРКІВСЬКОЇ МОЛОДІ (2001-2014 РОКИ)

З 1995 р. соціологами Харківського національного університету внутрішніх справ здійснюється моніторингове дослідження поширення наркотиків та психоактивних речовин у молодіжному середовищі м. Харкова – «Молодь та наркотики». Спостереження здійснюються 20 років поспіль шляхом анонімного опитування молодих людей. Соціологічні виміри за методикою моніторингу мали місце у 1995, 1997, 1999, 2001, 2004, 2005, 2008 і 2011 роках. Чергове опитування було здійснено у лютому 2014 року (N=1000). Методом збору первинної інформації виступає масове вибіркве опитування осіб, що навчаються у навчальних закладах, розташованих у межах міста. У 2014 році обсяг генеральної сукупності склав 102977 осіб (студенти денної форми навчання). При довірчій вірогідності у 95% і варіативності 20% – довірчий інтервал для нашої вибірки дорівнює 2,33%. В цілому структура опитуваних відповідає розрахунковій вибірквій сукупності, і дані дослідження з точністю у 3% можна розповсюдити на генеральну сукупність.

Показники споживання алкоголю, наркотиків та тютюну в останні роки стабілізувалися (рис. 1). На рисунку наведено процентні частки молоді, яка має

досвід вживання алкоголю, тютюну, наркотиків, що отримано у процесі здійснення моніторингових вимірів.

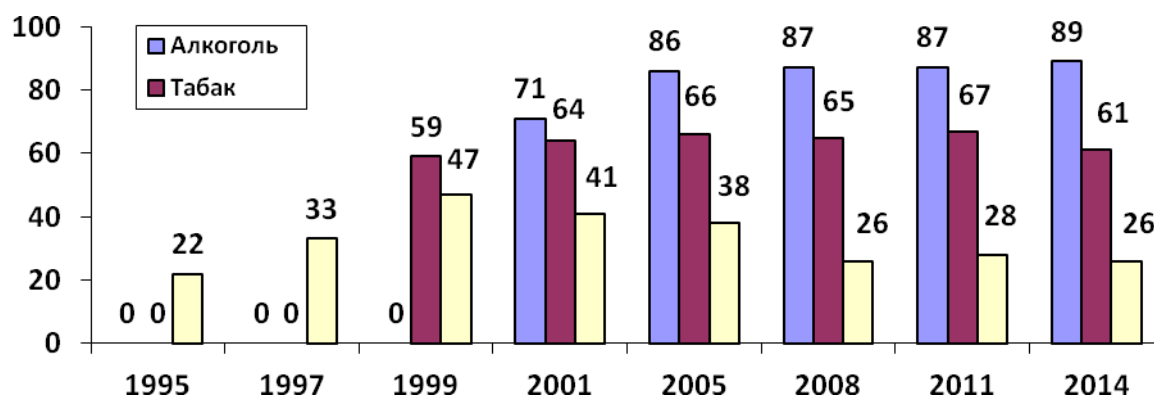

Рисунок 1. Динаміка споживання наркотиків алкоголю та тютюну серед харківської молоді у 1995-2014 роках.

Ми бачимо, навіть, незначне зменшення процентної частки споживачів наркотиків порівняно з попереднім дослідженням (2011 р.). За даними 2014 року близько 26% від загальної кількості опитаних мають досвід вживання «слабких» наркотиків. Більша частина респондентів в рамках цієї групи вдається до епізодичного, а не регулярного споживання наркотиків. На фоні зменшення споживання наркотиків споживання алкоголю та тютюну після зростання на рубежі 2000-х років залишається стабільно високим.

Розглянемо дані щодо частоти вживання алкоголю. Спиртні напої з різною частотою вживають 89,3% молодих харків'ян (табл. 1.); за останні роки загальна кількість споживачів алкоголю практично не змінювалась. Відбулося структурне збільшення частки епізодичних споживачів алкоголю за рахунок тих, хто вживав його регулярно. Позитивним моментом є те, що на фоні стабільно високого споживання алкоголю кількість його регулярних споживачів зменшилась.

Таблиця 1.

Частота вживання алкоголю у 2001 - 2014 рр. (у %)

	Пробував 1-2 рази	Пробував кілька разів	Вживав більш 10 разів, але не регулярно	Вживаю регулярно	Пробували всього
2001 р.	1,4	11,9	48,0	10,0	71,3
2005 р.	7,6	18,8	50,0	9,9	86,3
2008 р.	8,8	18,8	47,2	12,2	87
2011 р.	6,8	18,8	53,7	7,5	86,8
2014 р.	7,0	23,4	51,4	7,5	89,3

Дещо змінилася і структура споживаних молоддю спиртних напоїв (табл. 2). Зменшилися показники вживаних молоддю спиртних напоїв в цілому та пива, зокрема. Звертає на себе увагу те, що зростання у 1999 та 2008 роках та зменшення у 2011 та 2014 роках споживання пива та міцних спиртних напоїв відбувалися разом. Цю тенденцію підтримує і споживання слабоалкогольних коктейлів.

Таблиця 2.

Вживання різних спиртних напоїв за тиждень у мілілітрах

	1999 р.	2005 р.	2008 р.	2011 р.	2014 р.
Пиво	1842	860	1405	800	480
Вино сухе, шампанське	60	66	74	87	52
Вино міцне	57	31	22	31	13
Горілка, коньяк, самогон	176	86	107	80	51
Слабоалкогольні коктейлі	–	172	290	192	145

2014 р. зафіксовано подальше зменшення вживання молоддю слабоалкогольних коктейлів. Безумовно, це є позитивна тенденція. Ми вважаємо, що важливим фактором вживання психоактивних речовин є мода. Саме так відбулося і з напоями типу «лонгер», які з'явилися на ринку наприкінці 1990 рр. Їх популярність стрімко зростала до 2008 р. Вони захопили значну частину ринку алкогольних напоїв, і основною групою споживачів є саме молодь.

Ще раз підкреслимо два головних спостереження відносно динаміки споживання алкоголю:

- на фоні стабільно високого споживання алкоголю кількість його регулярних споживачів зменшилась;
- у 1999 та 2008 роках відбулось зростання, а у 2011 та 2014 роках зменшення споживання пива та міцних спиртних напоїв. У 2014 році до цієї тенденції долучилось і споживання слабоалкогольних коктейлів.

Одержано 18.03.2015

УДК 159.9: 316.62

Алла Андріївна ШИЛІНА

*кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціології та психології
факультет права та масових комунікацій ХНУВС*

Наталія Володимирівна ГРЕСА

*кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціології та психології
факультет права та масових комунікацій ХНУВС*

СТРЕСОСТІЙКІСТЬ І СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ ПЕДАГОГІВ З РІЗНИМ РІВНЕМ УРГЕНТНОЇ АДІКЦІЇ

Проблема адаптації педагога до соціального і професійного середовища є надзвичайно актуальною для сьогодення, оскільки саме адаптаційний рівень визначає міру успішності взаємодії людини з умовами середовища, що змінюються. Професійна адаптація проявляється в зміні внутрішньої позиції відносно себе в діяльності і усього життєвого шляху, а також змін самої діяльності, в життєтворчості. Таким чином, професійна адаптація невід'ємна від адаптації до життя в цілому. Це означає, що в процесі професійної адаптації людини переплітаються різні лінії її індивідуального розвитку. На даний момент відомо, що педагоги є професійною групою, яка особливо схильна до дезадаптивних тенденцій.

Важливу роль в дезадаптації до соціального і професійного середовища грає ургентна адікція. Під ургентною залежністю розуміють суб'єктивне відчуття постійної нестачі часу і страху «не встигнути» [1]. Педагоги можуть стати заручниками ургентної адікції непомітно. У сучасній системі освіти перед ними ставиться безліч різноманітних завдань, планів, які необхідно виконати. У разі сприятливого збігу обставин виникає відчуття можливості впоратися з завданнями та обов'язками, що збільшуються. Тоді викладачі почувають себе повними сил і ентузіазму. З часом ситуація поступово змінюється: обов'язків стає більше, вільний час нестримно скорочується, часу на виконання поставлених завдань починає не вистачати. З'являється страх «не встигнути». І у результаті відсутність часу обмежує можливість продуктивних неформальних контактів. Педагог починає проводити безмежну кількість часу на робочому місці, жертвує собою, дітьми і сім'єю в цілому, тобто працює «не покладаючи рук». Що збільшує можливість виникнення соціально – психологічної дезадаптації.

У нашому дослідженні брали участь педагоги навчального закладу І - ІІ рівня акредитації у кількості 83 осіб, усі жіночої статі, різного віку та з різним стажем роботи. Усі досліджувані були протестовані за допомогою методики "Діагностика ургентної адікції", О. Л. Шибко, за якою були поділені на групи.

Аналізуючи загальний показник ургентної адикції були виявлені наступні результати. Серед педагогів було діагностовано 44,6% (37 осіб) жінок з високим рівнем ургентної адикції - це перша група досліджуваних, 39,7% (33 жінки) з середнім рівнем ургентної адикції - вони склали другу групу досліджуваних, найменший відсоток досліджуваних 15,7% (13 людей) було виявлено серед жінок з низьким рівнем ургентної адикції - третя група досліджуваних.

Тобто можна сказати, що найбільший відсоток досліджуваних педагогів виявляють високий рівень ургентної адикції, а найменший відсоток жінок педагогів виявляють низький рівень ургентної адикції.

Особливості стресостійкості і соціальної адаптації педагогів з різним рівнем ургентної адикції вивчалися нами за допомогою методики «Визначення стресостійкості і соціальної адаптації» Холмса і Раге. В таблиці 1 представлені результати дослідження за цією методикою в групах досліджуваних.

Таблиця 1

Особливості стресостійкості і соціальної адаптації педагогів з різним рівнем ургентної адикції

Групи	Група з високим рівнем ургентної адикції	Група з середнім рівнем ургентної адикції	Група з низьким рівнем ургентної адикції	t 1,2	t 1,3	t 2,3
Показник стресостійкості	278,3±121,9	212,8±102,3	201,0±101,9	2,4*	2*	0,3

*Примітка: *p ≤ 0,05*

Виходячи з результатів наведених в таблиці 1 ми бачимо, що в усіх групах педагогів з різним рівнем ургентної адикції реєструється порогова міра опірності стресу і є можливість виникнення якогось захворювання.

При чому, в групі педагогів з високим рівнем ургентної адикції показник стресостійкості і соціальної адаптації достовірно менше виражений ніж в групі педагогів з середнім рівнем ургентної адикції (278,3±121,9 і 212,8±102,3 при p<0,05) та в групі педагогів з низьким рівнем ургентної адикції (278,3±121,9 і 201,0±101,9 при p<0,05). Тобто, можна сказати, що педагоги з високим рівнем ургентної адикції достовірно більш схильні до можливості виникнення стресу та появи якогось захворювання ніж педагоги інших двох груп. Відповідно в групі педагогів з високим рівнем ургентної адикції за останній час виникло більше ситуацій та подій, що призводять до стресу.

Виходячи з результатів дослідження особливостей стресостійкості і соціальної адаптації педагогів з різним рівнем ургентної адикції, можна зробити

висновок, що педагоги з високим рівнем ургентної адикції більш схильні до виникнення стресу, ніж інші групи досліджуваних.

Для більш детального вивчення особливостей стресостійкості педагогів з різним рівнем ургентної адикції нами було проведено кореляційний аналіз. Результат кореляційного дослідження особливостей стресостійкості педагогів з різним рівнем ургентної адикції та компонентами ургентної адикції представлені в таблиці 2.

Таблиця 2.

Особливості взаємозв'язку стресостійкості педагогів з різним рівнем ургентної адикції та компонентами ургентної адикції

Показники ургентної адикції Показник стресостійкості	Індекс ургентної адикції	Роботоголізм	"Особистісний час"	Міжособистісні стосунки	Темп життя
В групі з високим рівнем ургентної адикції	0,038	0,017	0,124	- 0,128	0,086
В групі з середнім рівнем ургентної адикції	- 0,009	- 0,003	0,085	- 0,297*	0,088
В групі з низьким рівнем ургентної адикції	0,135	0,476*	- 0,012	0,18	- 0,676**

Примітка: * $p \leq 0,10$; ** $p \leq 0,05$

За результатами кореляційного аналізу стресостійкості та компонентів ургентної адикції було виявлено, що в групі з високим рівнем ургентної адикції не зареєстровано достовірних кореляцій показника стресостійкості з компонентами ургентної адикції.

В групі з середнім рівнем ургентної адикції показник стресостійкості негативно пов'язаний з "міжособистісними стосунками" ($r = - 0,297$, $p \leq 0,10$). Чим більше рівень стресостійкості в даній групі, тим меншу кількість часу вони приділяють роботі і схильні до задоволення потреб в інших сферах життя - сім'я, друзі та не будують міжособистісні стосунки в професійній сфері.

В групі педагогів з низьким рівнем ургентної адикції було виявлено, що показник стресостійкості позитивно корелює з "роботоголізмом" ($r = 0,476$, $p \leq 0,10$) та негативно пов'язаний з "темпом життя" ($r = - 0,676$, $p \leq 0,05$). Це свідчить про те, що чим більше часу педагоги приділяють роботі, тим в них менше буде ступінь опірності стресу. Збільшення постійного перебування у

стані поспіху та страху запізнитися у педагогів з низьким рівнем ургентної адикції призводить до того, що у них зростає ступінь опіру стресу.

За результатами кореляційного аналізу стресостійкості та компонентів ургентної адикції в групах педагогів з різним рівнем ургентної адикції можна зробити наступні висновки:

- в групі педагогів з високим рівнем ургентної адикції не було виявлено жодної достовірної кореляції з показниками ургентної адикції;

- педагоги з середнім рівнем ургентної адикції чим менше часу приділяють роботі та задовольняють потреби в інших сферах життя - сім'я, друзі та не будують міжособистісні стосунки в професійній сфері, тим більше рівень стресостійкості в даній групі;

- в групі педагогів з низьким рівнем ургентної адикції постійна занятість на роботі і максимальне приділення часу професійним обов'язкам призводить до зменшення опірності стресу, а постійне перебування у стані поспіху та страху запізнитися, збільшує опірність стресу.

Список літератури

1. Шибко Е. Л. Ургентная аддикция как форма аддиктивного поведения личности / Е. Л. Шибко // *Психологический журнал (Белоруссия)*. - 2006. - №3 - С. 66-78.

Одержано 19.03.2015

УДК 378.147

Сергій Борисович РЕШЕТНЯК

кандидат філософських наук,

доцент кафедри соціології та психології ХНУВС;

Олена Володимирівна РЕШЕТНЯК

кандидат економічних наук,

доцент кафедри менеджменту ВЕД і фінансів НТУ „ХПІ”

ПОСИЛЕННЯ ПРАКТИЧНОЇ ОРІЄНТОВАНOSTІ НАВЧАННЯ: ЧИ СТАНЕ ЦЕ НОРМОЮ?

Якою б не була модель конкурентоспроможності випускників тієї або іншої спеціальності, невід'ємним атрибутом її досягнення є практична спрямованість навчання. Проте, як показує зворотний зв'язок від бізнесу, ВНЗ часто не справляються з реалізацією цього завдання. Так за результатами соціологічного дослідження Центру "Розвиток КСВ", 59 % випускників не можуть працевлаштуватись через низький рівень практичної підготовки [1]. В

той же час, за матеріалами дослідження "Випускники українських ВНЗ очима роботодавців" найбільше компаній насамперед звертають увагу як на розумові навички претендентів – креативність, здатність аналізувати інформацію, системність мислення, здатність до самонавчання тощо (54%), особистісні якості (стресостійкість, гнучкість, ініціативність, відповідальність тощо; 51%), так і на рівень розвитку практичних навичок за фахом (47%) [2].

Професійне зростання студента, його успішну адаптованість в майбутньому до професії обумовлюють різноманітні чинники. Серед них важко переоцінити роль практико-орієнтованого підходу до навчання. В процесі навчання важливо не тільки передавати інформацію, але і навчити студентів її використовувати в професійній діяльності, проектувати і моделювати різні професійні ситуації. Для реалізації цього підходу треба суттєво переглянути методичку навчання студентів. Лекції та практичні заняття повинні носити дійсно практично-орієнтований характер, вирішувати питання формування «професійної ідентичності» студентів. Тільки при рішенні завдань-проблем, що описують ситуації, з якими майбутні спеціалісти можуть зіткнутися у своїй професійній діяльності, можна навчити студентів вирішувати різні професійні завдання.

Орієнтація на практичний підхід закладено в Національній рамці кваліфікації, ключовими поняттями якої є компетентність, кваліфікація та результати навчання (сукупність знань, умінь, навичок, інших компетентностей, набутих особою у процесі навчання за певною освітньо-професійною, освітньо-науковою програмою, які можна ідентифікувати, кількісно оцінити та виміряти). Саме університетські кафедри та викладачі несуть безпосередню відповідальність за зміст та результати навчання, оскільки у відповідності з законом «Про вищу освіту» тільки їм належить право формування програм навчання.

Посиленню практичної спрямованості навчального процесу повинні додати нові сучасні методи учбової діяльності, орієнтовані на розвиток професійних навичок майбутніх випускників. Особистісний багаторічний досвід систематичного використання двох таких методів - проектних студій та запрошення до участі в проведенні занять експертів-практиків - свідчить, що ці методи є цікавими і достатньо ефективними. Розглянемо їх більш докладно.

В українських ВНЗ така форма роботи із студентами як проектна студія доки не є розповсюдженою в навчальному процесі. В той же час концепція проектної студії активно і успішно використовується в американських та європейських університетах.

Проектна студія – нова платформа навчання, яка базується на партнерських діях викладача кафедри та практика з бізнесу на протязі всього

курсу. Вона побудована на груповій роботі студентів над реальним проектом. Дуже важливою обов'язковою особливістю цього формату є його орієнтованість на зовнішні запити – проекти "приносяться" з реального життя, а їх "замовниками" виступають конкретні організації, які очікують певних прикладних рішень за підсумками проекту. Така робота підвищує мотивацію студентів до навчання: вони розуміють, що активна участь в проектній роботі дозволить не лише отримати додаткові знання, але і розвинути необхідні професійні навички. Робота за конкретним проектом виконується на базі реальних досліджень, має практичну цінність, враховує сучасні наукові та теоретичні підходи при вирішенні поставлених завдань. Організація проектних студій – дуже результативний, але досить "затратний" інструмент учбового процесу, що вимагає великих додаткових зусиль з боку як викладача, так і співробітників зовнішньої організації, які беруть участь в реалізації проекту. Практичні рекомендації щодо організації проектних студій в навчальному процесі розглянуто в статті за участю автора [3].

Існує ще один важливий засіб підвищення практичної орієнтації учбового процесу, який реалізується відносно легко, є привабливим для студентів та викладачів – запрошення практиків на окремі заняття. Взаємодія з практиками у рамках учбового курсу вносить суттєвий вклад в краще сприйняття студентами зв'язку між теорією, що вивчається ними, і практикою, усвідомлення того факту, що вони вивчають дійсно важливі, практично значимі проблеми. Крім того, розвивається позитивне відношення до професії, покращується мотивація студентів, з'являється орієнтація на майбутній успіх в кар'єрі. Запрошення практиків важливе на усіх етапах навчання, але особливо цінно у рамках профільюючих дисциплін, у рамках яких розглядаються ключові «зони відповідальності» майбутнього фахівця. Важливо підкреслити, що початковим моментом в успішності залучення практиків до процесу навчання є формулювання викладачем цілей заняття, навколо якого йде підготовка усіх сторін. Обов'язковими елементами ефективного використання учбового часу і досягнення високих результатів при цьому форматі навчання є адекватне планування заняття з орієнтацією на цілі курсу та інтереси студентів. Запрошення в якості практиків-експертів колишніх випускників кафедри по конкретних темах відповідних курсів, з виділенням питання відносно можливої кар'єри в цій сфері, сприяє кращому розумінню нинішніми студентами можливостей майбутнього працевлаштування, а також цікавому формату взаємодії з випускниками.

Грамотне вбудовування досвіду практиків в учбовий процес збагачує його, націлює на потреби ринку, сприяє підготовці конкурентоздатніших майбутніх фахівців, які чіткіше розуміють очікування працедавців, а отже

краще впишуться в сучасний ринок праці.

Подальше впровадження та удосконалення проаналізованих інноваційних методів навчального процесу відповідає сучасним трансформаційним тенденціям української вищої освіти і, безумовно, сприятиме підвищенню професійного рівня випускників вишів. Кафедрам вишів треба зосередити максимальну увагу на нові можливості зростання практичної орієнтованості навчання в умовах наданої Законом «Про вищу освіту» автономії університетів і зробити це нормою своєї повсякденної діяльності.

Список літератури

1. Рынок труда 2014: как борются с молодежной безработицей. [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <http://ubr.ua/labor-market/ukrainian-labor-market/rynok-truda-2014-kak-borotsia-s-molodejnoi-bezraboticei-276749>
2. <http://www.osvita.org.ua/articles/1075.htm>.
3. Решетняк Е.В., Тарелин А.А. Проектные студии в университетском образовании // Высшее образование в России. – 2013. – № 1. – С. 93-99.

Одержано 19.03.2015

УДК 159.9

Лілія Олексіївна БОНДАРЕНКО

кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри соціології та психології факультету права та масових комунікацій ХНУВС

Ірина Володимирівна ЛАМАШ

кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціології та психології факультету права та масових комунікацій ХНУВС

СПЕЦИФІЧНО ПІДЛІТКОВІ ТИПИ ПОРУШЕНОЇ ПОВЕДІНКИ

Серед найпоширеніших серед неповнолітніх делінквентних дій вчені виділяють наркоманію, токсикоманію, алкоголізм, викрадення автотранспорту, втечі з дому та бродяжництво, домашні крадіжки, хуліганство, підлітковий вандалізм, агресивну та аутоагресивну поведінку, надцінні захоплення (В.Г. Василевський, Н.В. Вострокнутов, Ц.П. Короленка, С.О. Кулаков та ін.).

Підліткова агресія розглядається А. Бандурою, Р. Уолтерсом як «асоціальна агресія» для позначення актів соціально-деструктивного характеру, в результаті яких може бути завдано шкоди або завдано збитків особі або майну, причому ці акти необов'язково повинні бути карані за законом (Ю.Б. Можгинського). Вчені відзначають, що на асоціальну агресію підлітків впливають соціальні та інтелектуальні фактори, а також навчання в процесі

розвитку. Посилаючись на агресивно-фрустраційну теорію Дж. Долларда, вони підкреслюють, що агресивність підлітків є реакцією на ситуацію фрустрації, при якій дитина легко вдається до фізичного насильства. У процесі соціалізації дитина навчається заміщати фізичні форми агресивності вербальними, які є більш соціально прийнятними. До періоду дорослості особистість вже може не проявляти агресію відкрито, а замість цього висловлювати свої ворожі почуття подумки чи у фантазіях. Отже, соціалізація агресивності включає виховання у дитини і підлітка здатності реагувати на фрустрацію відносно прийнятним способом. В.М. Сінайко, І.В. Романова, Л.М. Гайчук відзначають, що девіації у підлітків з антидисциплінарною, антигромадською, агресивною і аутоагресивною поведінкою мають схильність до генералізації та можуть захоплювати всі ніші їх соціального функціонування - сім'ю, школу, групу однолітків.

У вітчизняній дитячій та підліткової психіатрії девіантна і делінквентна поведінка розмежовується на патологічні та непатологічні форми (В.В. Ковальов, А.Є. Личко, Т.В. Терьохіна).

При непатологічних формах порушеної поведінки відзначаються відхилення від прийнятих норм у зв'язку з незрілістю особистості, недостатністю її моральних установок, відсутністю дисгармонії емоційно-вольових властивостей особистості, яка б виявлялася у формі того чи іншого патохарактерологічного синдрому. До цієї групи відносять стан мікросоціальної та педагогічної занедбаності, минуці характерологічні ситуаційні реакції протесту, емансипації, групування, захоплення та ін., які піддаються корекції в результаті комплексних психолого-педагогічних заходів.

Клінічний підхід до групи патологічних форм поведінкових порушень дозволяє віднести більш-менш стійкі розлади особистості з дисгармонією її структури, патологією темпераменту і потягів, а також минуці патохарактерологічні реакції типу реакцій протесту, відмови, імітації, гіперкомпенсації і т.ін.

При патологічних формах девіантної поведінки (ПФДП) спостерігається глибина і стійкість соціальної дезадаптації. Т.В. Терьохіна підкреслює, що серед вихованців спеціальних навчально-виховних установ закритого типу для дітей і підлітків з девіантною поведінкою ПФДП у вихованців чоловічої статі склали 65% (в основному психопатоподібна поведінка резидуально-органічного генезу), а жіночої статі - 75% (найбільшу кількість склали порушення психогенно-середовищного характеру).

Типово підлітковими формами девіацій, що зустрічаються тільки при психопатологічному типі, є дисморфоманія, дромоманія, піроманія, гебоїдна

поведінка (В.Я. Гиндикин, В.О. Гур'єва, В.Д. Менделевич, В.Я. Семке, С.О. Суханов).

Серед так званих «важких» дітей і підлітків, які перебувають на обліку в інспекції у справах неповнолітніх, близько 50% виявляють ознаки психічних захворювань різної нозологічної природи (В.Я. Гиндикин, А.Є. Личко). Серед контингенту навчально-виховних установ закритого типу відзначається значна перевага нерізко виражених граничних форм психічних розладів, що виявляються порушеннями поведінки (А.Є. Архангельський, В.Я. Семке).

Таким чином, необхідно розрізняти нозологічні ПФДП і типологічні варіанти девіантної поведінки непатологічних форм, які в житті часто змішуються.

Е.В. Леус аналізує провідні типи аномального поведінки особистості неповнолітнього:

- певною мірою деструктивна, адаптована до норм антисоціальної групи;
- делинквентна, котра є загрозовою для соціального порядку і благополуччя оточуючих людей;
- адиктивна, або залежна (В.О. Ананьєв, Д.В. Колесов, С.О. Кулаков, Рущенко І.П., Б.І. Хасан);
- агресивна у формі ворожості, негативізму, зухвалості та недовірливості, вербальної і фізичної агресії;
- алкоголізація (І.П. Крохин, Л.К. Шайдукова);
- суїцидальна поведінка і аутоагресивні вчинки (В.М. Сінайко, І.В. Романова).

На сьогоднішній день масовий характер носить захоплення підлітків комп'ютерними іграми. Найбільш тяжким наслідком безконтрольного патологічного проведення часу за комп'ютерними іграми є ігроманія, або киберадикція (О.О. Євдокімова, О.П. Макушина, С.К. Риженко).

С.К. Риженко і А.М. Волков серед форм підліткових девіацій, пов'язаних з комп'ютерною залежністю, виділяють:

- хакерство (створення шкідливих програм, що знищують програмне забезпечення і призначені для користувача файли або спрямованих на отримання доступу до закритої інформації);
- геймерство (захоплення комп'ютерними іграми, які надають можливість зростання рейтингу підлітка, компенсуючого таким чином свої амбіції, нереалізовані в реальному світі);
- віртуальне спілкування, засноване на частому відвідуванні форумів, чатів, телеконференцій, в тому числі і порнографічного характеру, які витісняють спілкування в реальному світі.

Феноменологічна (особистісна) парадигма дозволяє відзначити, що в практиці психологи нерідко стикаються не з тією поведінкою, що відхиляється, а тими поведінковими проявами, які не приймаються, або відкидаються дорослими. Так, серед педагогів ярлик «девіантних» носять недисципліновані діти, які постійно привертають до себе увагу, доставляють найбільше занепокоєння використанням нецензурної та жаргонної лексики, епізодичним вживанням алкоголю і тютюну, бійками (С.О. Бадмаєв, В.О. Захарчук, О. Б. Крушельницька та ін.).

Слід підкреслити, що з позицій самого підлітка якісь вікові та особистісні особливості дозволяють вважати поведінку, котра розглядається дорослими як та, що відхиляється, «нормальними» ігровими ситуаціями, які відображають прагнення до незвичайного, до пригод, завоювання визнання, випробуванню меж дозволеного, «меж допустимого» (Л.Б. Єрмолаєва-Томіна, В.С. Мухіна, К.Г. Мяло, Л.Б. Філонов). Пошукова активність підлітка служить розширенням меж індивідуального досвіду.

Так, педагогам, психологам, психіатрам і соціальним працівникам необхідно звернути увагу на сучасні поширювані види девіантної поведінки, що призводять неповнолітніх до травматизації, інвалідності та навіть до смерті: віктимна поведінка (поведінка жертви, що провокує по відношенню до себе будь-які агресивні і злочинні дії), шрамування, стритрейсинг (їзда на великій швидкості по вулицям денного та нічного міста), діблудінг (страхотливі вчинки, небезпечна для здоров'я і життя екстремальна поведінка, така як перестрибування з даху на дах будинків, падіння з висоти без парашута, придушування один одного, самоспалення та інші «розваги», обумовлені прагненням підлітків викликати повагу, захоплення і задрість з боку однолітків).

Слід зазначити підліток-«ботан» - свого роду «фанат навчання» (М.Ю. Кондратьєв), зацікленість якого на навчальній діяльності виявляється перешкодою на шляху налагодження повноцінного інтимно-особистісного спілкування з однолітками. Така моноканальна активність підлітка не може бути оцінена як свого роду поведінка, що відхиляється, оскільки носить просоціальну спрямованість.

Х. Ремшмидт зазначає, що в період дорослішання важко провести межу між нормальною і патологічною поведінками. Тому логічно буде дотримуватися думки М.Ю. Кондратьєва, О.Б. Крушельницької, Н.І. Озерецького про те, що девіантом можна називати того підлітка, який «не просто одноразово і випадково відхилився від поведінкової норми, а постійно демонструє девіантну поведінку», яка носить соціально-негативний характер.

Особливий інтерес в рамках емпіричних досліджень викликають види поведінки неповнолітніх, причини та фактори, що обумовлюють їх виникнення, соціальна ситуація розвитку в цілому, а також ситуації, які провокують підлітків до поведінкових девіацій, що носять асоціальний і антисоціальний характер.

Одержано 20.03.2015

УДК 316.624.3

Микола Георгійович ЛОГАЧЕВ

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та психології факультету права та масових комунікацій ХНУВС

КОРУПЦІЯ ЯК ФОРМА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПЕРСОНАЛУ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Однією із поширених у суспільстві форм девіантної поведінки є корупція. Етимологія слова «корупція» походить від латинського *corrumpio* (підкуп) або дієслова *corrumpere* (порушувати, ламати). Корупція у сучасному світі є однією з найбільш гострих проблем. Тому феномен корупції став предметом фундаментальних досліджень у галузі юриспруденції, соціології, історії, кримінології, економіки, політології, філософії та психології. Це обумовлено складністю явища корупції та його причинного комплексу, багатозначністю прояви його наслідків у всіх сферах життя суспільства.

Розглядаючи феномен корупції у історичному аспекті, можна констатувати, що вона існує протягом багатьох тисячоліть. Перша згадка про корупцію, яка знайшла своє відображення у най давнішому з відомих людству пам'ятників державності - архівах Стародавнього Вавилону, - відноситься до другої половини XXIV в. до н.е.

Значні відомості про корупцію містяться у античній літературній спадщині. Великі древньогрецькі філософи Платон і Аристотель неодноразово вказували про патогенний вплив зловживання владою та хабарництва на життя суспільства. Аристотель у трактаті «Політика» виділяв корупцію як найважливіший чинник, здатний привести державу до загибелі.

У подальшому проблема корупції знайшла відображення у роботах французьких просвітителів-енциклопедистів Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є; англійських філософів Ф. Бекона, Т. Гоббса, італійського політичного мислителя Н.Макіавеллі та інших.

У соціології корупція розглядається як дисфункціональне явище, патологія суспільства, що породжує у ньому уродливі форми взаємовідносин між людьми. Згідно з таким підходом корупційне поведіння посадових осіб визначається як девіантна поведінка, яка проявляється у нелегітимному використанні соціальних благ. У основі такого соціологічного розуміння феномену корупції лежать теорія раціональної бюрократії М.Вебера та структурно-функціональний підхід і теорія соціальної аномії Т.Парсонса і М.Мертонса.

Деструктивним наслідком корупції є той факт, що вона негативно впливає на всі сторони життя, перешкоджаючи нормальному функціонуванню соціуму. Корупція продовжує залишатися глобальною проблемою для Європи яка щорічно обходиться економіці ЄС у 120 млрд. євро. За оцінками аналітиків фонду «Інформатика для демократії» (ИНДЕМ), обсяг корупційних оборудок у Росії тільки за період з 2001 р. по 2006 р. виріс з 40 до 300 млрд. \$.

Будь-яка посадова особа, що володіє дискреційною владою (чиновник, депутат, суддя, поліцейський та ін.) може бути схильна до корупційних дій (Р.В.Вардхан, 2003). У зв'язку з цим В.В.Вишкварцев (2012) вважає, що корупція - це форма прояву правового нігілізму.

Феномен корупції вивчається у рамках різних шкіл, концепцій та напрямків наукової думки (Ю.Хабермас,1993; Б.В.Волженкин, 1998; А.І.Долгова, 2001; П.С.Яни, 2002; J.Andvig, 1991; M.Deflem,1995; V.S.Connelly, 2008).

Теорії корупції можна розподілити на два основні блоки: політична корупція та економічна корупція (S.P.Riley 1998; S.J.Kpundeh 2004; J.Svensson, 2005; О-Н. Fjeldstad & J. Isaksen, 2008; S.Ittner 2009; L.Lawson, 2009; А.Яшник, 2009).

Відповідно існує безліч авторських визначень категорії «корупція» (Т.Fitzgerald 1989; М.Е.Варрен 2004; R.Mulgan 2006). На нашу думку найбільш оптимальною та лаконічною є визначення цього феномена, яке дано Vanerjee et al. (2011) «корупція - це інцидент, коли чиновник порушує закон для особистої вигоди».

Відповідний термін у європейських мовах зазвичай має більш широкую семантику, що впливає з первинного значення вихідного латинського слова.

Починаючи з 1995 року компанією «[Transparency International](http://www.transparencyinternational.com)» щорічно складається Індекс сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index, CPI). Згідно рейтингу за 2014 рік самий низькій рівень корупції був відзначений у скандинавських країнах (Данія, Фінляндія, Швеція, Норвегія) та Нової Зеландії.

Сьогодні корупція проникла у всі сфери держави, про що красномовно свідчить статистика. Так, Італія за рівнем корупції займає одне з провідних

місць у Європі. Серед найбільш корумпованих інститутів італійці вважають політичні партії (69%), парламент (44%), державне управління (29%) та систему охорони здоров'я (24%). У Великій Британії серед корумпованих державних структур домінують судові органи - 21%, реєстр та дозвіл на надання послуг - 11%, земельні послуги - 11%. У державі Фіджі «лідерами» за рівнем корупції є податкова служба та комунальні послуги - 25%, поліція - 22%, суд - 19%.

Для боротьби із корупцією у багатьох країнах світу створено окремі спеціальні структури із широким спектром повноважень. Наприклад, Центральне управління по боротьбі з корупцією (Бельгія), Центральна служба із запобігання корупції (Франція), Бюро з розслідування корупційної діяльності (Сінгапур).

Особу небезпеку та загрозу для держави та суспільства представляє корупція у правоохоронних органах. Виникає парадоксальна ситуація, коли структури, зобов'язані боротися з цим негативним явищем, самі становляться найбільш корумпованими суб'єктами. Так, у 2012 р. була розформована елітна антикримінальна бригада поліції м. Марселя, яка діяла протягом десяти років. Тридцять корумпованих поліцейських були відсторонені від займаних посад, а проти дванадцяти – порушено кримінальні справи.

Верховний суд Китайської народної республіки у 2012 р. за корупцію засудив до довічного ув'язнення заступника міністра громадської безпеки КНР і заступника начальника поліції провінції Фуцзянь.

Виносячи вердикт по кримінальній справі Верховний Суд Норвегії акцентував увагу на те, що «корупція серед співробітників поліції підриває довіру до правової системи, і такі злочини становлять загрозу для принципів верховенства закону та рівності всіх перед ним».

За даними Global Corruption Barometer хабарі найчастіше давалися поліцейським (31%) або суддям (24%). Згідно зі статистикою іншої неурядової міжнародної організації по боротьбі з корупцією Transparency International 29% респондентів давали гроші поліцейським.

Для розрахунку рівня корупції у різних країнах, найчастіше використовують індекси корупції (Corruption Perception Index), які щорічно публікуються міжнародною організацією «Transparency International». Здійснюючи постійний моніторинг рівня корупції, вона регулярно надає інформацію по окремих сферах професійної діяльності, включаючи роботу поліції. У останні роки корупція серед поліцейських викликає пильну увагу цієї організації, оскільки спостерігається стійка тенденція до її зростання.

Згідно зі статистичними даними Global Corruption Barometer (GCB) за період з 2006 р. по 2010 р. кількість хабарів, отриманих поліцейськими, подвоїлась.

Результати окремих досліджень (М.В. Корольова, 2000; Г.А. Сатаров, 2002; В.А. Olken, 2009; S.Sequeira, 2012) свідчать про те, що за рівнем корупції правоохоронні органи займають одне із перших місць серед інших державних структур.

За іншими дослідженнями професія поліцейського є найбільш корумпованою (R.M.Fogelson, 1977; L.W.Sherman, 1978; S.D.Mastrofski, 1986; R.R.Roberg & J.L.Kuykendall, 1993; P. Meagher, 2004; M.Oyen, 2011).

Корупція та зловживання службовим становищем завжди були проблемами для поліції Великобританії (T.Newburn 1999; J.Miller, 2003; M.Punch, 2009; E.Filkin, 2011), Австралії (J.Chan, 1997; P.Larmour, 2006; R.Mulgan, 2006), країн Латинської та Північної Америки (I.Cano, 2002; F.Salamanca, 2004; H. Frühling, 2008; M.Seligson & A.Smith, 2010).

Згідно із матеріалами «Global Corruption Barometer» найменший рівень корумпованості поліції, спостерігається у високо розвинутих країнах Європи: Фінляндії, Німеччині; Франції.

У більшості країн створені спеціальні служби, призначені для розслідування зловживань та порушень законності у сфері поліцейської служби. Для цих цілей нерідко виділяються оперативні співробітники, що працюють «під прикриттям». Наприклад, у поліції Великобританії з 1993 р. працює спеціальна група - «загін примар» (squad of ghosts). Його співробітників було офіційно звільнено з поліції, щоб вони могли активно, в умовах глибокої конспірації, проводити оперативні заходи, відстежуючи корупційну діяльність персоналу поліції.

Велике значення для профілактики та попередження корупції має моніторинг рівня і способу життя поліцейських на предмет виявлення великих фінансових витрат, нерозмірних зарплаті, схильність до дорогих захоплень (хобі) та ін. Основний стримуючий фактор при цьому - страх втратити високооплачувану роботу (пільгову пенсію) або притягнення до кримінальної відповідальності.

За кордоном профілактичні заходи та превенція корупції починаються вже на перших етапах, ще задовго до вступу кандидата на службу у поліції. Така форма професійного добору має рацію, бо за даними МВС Росії майже половина кандидатів (48%) влаштовуються в органи внутрішніх справ з метою використання служби у своїх корисних цілях.

У зарубіжних країнах існують і інші дієві форми контролю з боку громадянського суспільства за діяльністю поліції. Наприклад, у Нідерландах щорічно міністр внутрішніх справ представляє парламенту доповідь про виявлені факти корупції серед поліцейських та вжиті заходи реагування. Однак,

така висока ступінь відкритості є винятком навіть серед розвинених країн європейської цивілізації.

Список літератури

1. Анतिकоррупционная политика. Учебное пособие / Под ред. Г.А. Сатарова. М.: РА «СПАС», 2004. - 368 с.
2. Королева М.В. Коррупция в сфере правоохранительной деятельности // Коррупция и борьба с ней. М., 2000. С. 90
3. Роуз-Аккерман С. Коррупция и государство. Причины, следствия, реформы: Пер. с англ. О.А. Алякринского. М.: Логос, 2003. - 356 с.
4. McLagan G. Bent Coppers: The inside story of Scotland Yard's battle against police corruption. London: Weidenfeld & Nicholson. 2003: 272 p.
5. Franklin E., D.T. Johnson. On the Comparative Study of Corruption. British Journal of Criminology, 2005. № 6: p.p. 793–809.
6. Tudela, P. Paradigmas policiales orientados a la comunidad en América Latina: entre realismo mágico y gestión de conocimiento. Revista Estudios Policiales, 2008. № 3: pp. 11-34.

Одержано 20.03.2015

УДК 159. 343

Наталія Семенівна СІГАЛ

*кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та психології
Харківської державної академії фізичної культури*

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІВЧАТ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬСЯ В РІЗНИХ СОЦІАЛЬНИХ УМОВАХ

Юридична та соціальна практика свідчить про існування зв'язку правопорушень з соціально-економічними умовами. Дія об'єктивних соціальних протиріч співвідноситься зі змінами психології різних шарів населення, що в свою чергу викликає певні зміни у вихованні дітей, формуванні сфери потреб. Тому навіть тимчасове погіршення економічної ситуації, помітна диференціація прибутків різних груп населення, дисбаланс в сфері розподілу, все це породжує негативні явища в суспільній психології і веде до росту чисельності правопорушень, і в першу чергу — молоді.

Однією з найважливіших психосоціальних проблем сучасного суспільства є девіантна поведінка підлітків, особливо — дівчат. Загальноприйнято вважати девіантну поведінку соціальним чи культурним продуктом в протилежність індивідуальному наміру. Під девіацією розуміється

поведінка, що порушує важливі соціальні норми більшості. В будь-якому людському суспільстві є такі типи поведінки, які визначаються як девіантні [1]. Поняття девіації змінюється серед соціальних груп всередині культури, зокрема серед молоді, як найбільш рухливої групи. Різні форми негативної девіантної поведінки враховуються і вивчаються з різною ступеню повноти. Не всі прояви девіантної поведінки можливо зафіксувати в силу різноманітності її форм [2, с.107].

Існують різні "причинні ланцюжки", які відображають продукування правопорушення як масового соціального явища. Наприклад:

- взаємодія соціальних процесів;
- об'єктивні соціальні протиріччя;
- дисфункція соціальних інститутів;
- деформація неформальних структур;
- перекручення образу життя;
- порушення соціальних норм.

Соціально-психологічний підхід до всіх цих явищ передбачає вивчення їх природи, причин та механізмів, а також шляхів їх подолання.

В нашому дослідженні приймали участь студентки Харківської державної академії фізичної культури та неповнолітні порушники, які стоять на обліку в міліції .

Вивчення соціально-психологічної природи правопорушень та злочинів дозволило розкрити механізми індивідуальної поведінки правопорушників. Основу механізму всякої поведінки складає наступний причинний ланцюжок:

- інтереси та потреби особистості;
- мотиви;
- вибір мети;
- оцінка ситуації;
- вибір засобів досягнення мети;
- прийняття рішення;
- вчинок.

При цьому механізм протиправної поведінки відрізняється від правомірної в основному тим, що в одній чи декількох ланках вказаного "причинного ланцюжку" відбувається деформація. Існує чотири варіанти такої деформації, які визначаються типом особистості людини, особливостями зовнішнього середовища, умовами виховання [3, с.149].

В першому варіанті перекручені інтереси та потреби людини, що веде до вибору цілей та засобів її досягнення неадекватних з точки зору моралі і права [4, с.202]. Цей варіант деформації властивий адаптованим в середовищі

підліткам, які мають власний віктимний або делінквентний досвід. У нашому дослідженні більшість студенток — 93% та 63% неповнолітніх правопорушниць складають цю групу.

Другий варіант — нормальні інтереси та потреби входять в протиріччя з наявними у людини можливостями, які не дозволяють задовольнити потреби законним шляхом. Виникаюча при цьому фрустрація є приводом для агресивної поведінки, для скоєння корисливих правопорушень. У нашому дослідженні 37% неповнолітніх правопорушниць та 7% студенток відносяться до цієї групи.

Третій та четвертий варіанти поведінки — коли деформація ціннісних орієнтацій людини виникає на етапі прийняття рішення у групах досліджуваних не виявлені.

Внаслідок дослідження було виявлені фактори, які впливають на вибір поведінки в значущій ситуації. Перший фактор — це власний віктимний досвід — дівчата, які стали жертвами вимагання, шахрайства, квартирних чи карманних крадіжок, насильства схильні до меншого засудження протиправної поведінки. Якщо в сім'ї існує гіперпротекція в вихованні, то у дівчат — жертв злочину може розвиватися занижена самооцінка, зростання тривожності, тому другим фактором є сім'я. Неповна сім'я, деформована (з вітчимою чи мачухою), сім'я, яка існує на грані розлучення призводить до існування постійних конфліктів в оточенні підлітка. Суперечне виховання в таких сім'ях формує у підлітків вседозволеність, безвідповідальність, агресивність, брутальність, жорстокість. Дівчата особливо відчують себе зайвими в таких сім'ях.

Аналіз результатів дослідження свідчить про те, що цінність сім'ї та гармонійних сімейних відносин однаково значуща для цих дівчат, але досліджені в першій групі (студентки), які виростили в таких сім'ях, критично ставляться до таких відносин, намагаються давати об'єктивну оцінку родинним стосункам. Дівчата другої групи (правопорушниця) ідеалізують свою сім'ю, вважають, що такі сімейні стосунки нормальні, негативні стосунки між батьками є наслідком скрутних обставин, в першу чергу — економічних.

Третім чинником є взаємовідносини дітей з батьками. Безперечно ці взаємовідносини є важливим чинником виховання. Дівчата другої групи в більшості своїй позбавлені нормального спілкування з батьками. Повна безнаглядність та безконтрольність поведінки з боку батьків, байдужість до долі доньки відмічені у 72% досліджуваних другої групи (в тому числі 9% батьків були позбавлені батьківських прав, 11% батьків досліджуваних цієї групи знаходилися в місцях позбавлення волі). За даними І.А. Горькової, Ю.Н. Якубова, Н.В. Лаврінєнко та ін., встановлено, що 40% делінквентних підлітків росли в неповних сім'ях, у 34% — відмічається алкоголізм матерів, 33% — алкоголізм батьків та відчимів. Поведінка людини набуває соціально-

небезпечного характеру поступово, внаслідок сукупної дії несприятливих зовнішніх та внутрішніх обставин. Девіантна поведінка дітей передуює злочинній поведінці дорослих, а тому потребує особливого дослідження.

Сьогодні можна вважати доведеним, що на формування девіантної поведінки спливають фактори спадковості. До них належать і акцентуації характеру, і психічні аномалії, і патохарактерологічний розвиток підлітка, алкоголізм, наркоманія, токсикоманія.

Об'єктивна шкода, яка наноситься суспільству девіантною поведінкою молоді, та суб'єктивна оцінка цієї шкоди ними не співпадають. Теоретично на будь-якому етапі розвитку психічно здорової людини появу в неї соціально небажаних форм соціальної поведінки можливо попередити. Практично мають місце такі індивідуально-психологічні особливості, які призводять до утруднень у свідомій регуляції поведінки, а саме:

- своєрідна емоційна вразливість дівчат, що проявляється у посиленій чутливості до несприятливих впливів однолітків і в міжособистісних стосунках з батьками зокрема;
- імпульсивність та агресивність, втілення будь-яких мотивів у конкретні вчинки та дії, в тому числі й протиправні;
- неадекватність прагнень, які проявляються в нестримному тяжінні до здійснення бажання, що може призвести до брехливості, крадіжкам, наркоманії;
- тип акцентуації характеру в дівчат може проявитися в демонстративності поведінки, підкресленні свого "Я", постійному намаганні бути в центрі уваги, тяги до лідерства, чи навпаки — у надлишковій податливості під чужий вплив, нестійкості в цілях поведінки, думках.

Таким чином, поєднання таких чинників як власний віктимний досвід, негативні сімейні стосунки, педагогічна занедбаність дитини, дефекти сімейного виховання, правовий нігілізм підлітків призводить до появи девіантної поведінки, яка може перерости в протиправну поведінку.

Список літератури

1. Гишинский Я., Афанасьев В. Социология девиантного (отклоняющегося) поведения/Я. Гишинский, В. Афанасьев. – СПб, 1993. – 206с.
2. Клейберг Ю.А. Девиантное поведение: уч. пос./ Ю.А.Клейберг. – М.:НОУ ВПО, 2008. – 304с.
3. Тюрина В.А. Социально-психологическая природа правонарушения/ В.А. Тюрина // Вісник ХДУ. – 1998. – №414. – С.148-152.
4. Шевченко Л.А. Девиантное поведение в условиях кризиса // "Наука і соціальні проблеми суспільства": збірка наук. праць / Харків, 1998. – С.201-205

Одержано 23.03.2015

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПОВЕДІНКИ ЛЮДЕЙ У КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЯХ

Проблема конфлікту в психології розглядалася багатьма вченими. Розробка теоретичних положень конфлікту стала можлива завдяки істотному внеску психологів у цій сфері. Спочатку ХХ століття особливо продуктивно вивчали конфлікт закордонні психологи.

У першу чергу слід зазначити психоаналітичний напрямок, очолюваний З. Фрейдом, А. Адлер, К. Хорні, Е. Фроммом визначало області конфліктів в особистості:

- у несвідомому людини;
- у взаємодії з навколишнім середовищем;
- неможливістю реалізації особистих прагнень.

Можна виділити соціотропний напрямок (У. МакДугалл, С. Сигеле) у психології конфліктів, прихильники якого приділяли увагу соціальним інстинктам (страх, самоствердження, інстинкт юрби й ін.), які існують у будь-якому суспільстві й тому стають причиною конфліктів.

Можна сказати, що проблема конфлікту в психології бере свій початок ще в 30-ті роки ХХ століття з робіт відомого німецького вченого, автора «теорії поля» Курта Левіна. Теорія пояснює функціонування малих соціальних груп, закони формування й розвитку їх структур, взаємини утворюючих їх індивідів між собою. Між індивідом і навколишнім середовищем існує незаперечний зв'язок, порушення або викривлення цього зв'язку приводить до напруги й викликає конфлікт в особистості.

Поняття конфлікту в психології розуміється залежно від його предмета. У самому широкому розумінні конфлікт визначають як зіткнення, протиборство як мінімум двох взаємовиключних сил, тенденцій, як крайню форму протиріч, що загострилися.

Причиною будь-якого конфлікту є ті або інші протиріччя. К.Томасом і Р. Кілменом були розроблені основні найбільш прийнятні стратегії поведінки в конфліктній ситуації. Стиль поведінки в конкретному конфлікті визначається тим заходом, у якому ви прагнете задовольнити власні інтереси, діючи при цьому пасивно або активно, і інтереси іншої сторони, діючи спільно або індивідуально.

Для того, щоб виявити особливості поведінки людей з різними стилями поведінки в конфліктній ситуації в Харківському національному університеті

внутрішніх справ були проведені дослідження, у яких взяли участь 60 студентів у віці від 19 до 27 років, з них 28 людей чоловічої статі й 32 – жіночої. З урахуванням основних завдань дослідження всі випробувані залежно від стилів поведінки в конфліктних ситуаціях були розділені на п'ять груп.

Першу групу склали 16 студентів, у яких по даним тесту Томаса домінуючим виявився такий стиль поведінки в конфлікті як суперництво.

У другу групу ввійшли 11 людей, що найчастіше реалізують стиль співробітництва.

Третя група була укомплектовано 10 студентами, які в конфлікті воліють вибрати стиль компромісу.

Четверту групу склали 9 студентів, у яких по даним тесту Томаса домінував стиль запобігання.

У п'яту групу ввійшло 14 випробуваних, які віддають перевагу в ситуації конфлікту стиль приспособлення.

При порівнянні виділених груп по полу й віку вони виявилися подібними: у кожній із груп було практично однакове число юнаків і дівчат різного віку.

Як вказувалося вище, розбивка на групи випробуваних по провідних стилях поведінки в конфлікті здійснювалася на підставі даних, отриманих за допомогою тесту Томаса, призначеного для діагностики стилів поведінки в конфліктній ситуації [3].

Для визначення особливостей спілкування були обрано три методики, кожна з яких розкриває особливості однієї зі сторін спілкування: перцептивної, комунікативної, інтерактивної. Це такі методики:

- методика діагностики рівня емпатичних здатностей В.В. Бойко (перцептивна сторона) [6];

- методика «Визначення рівня перцептивно-невербальної компетентності» Г.Я. Розена (комунікативна сторона)[6];

- методика «Визначення рольових позицій у міжособистісних відносинах» по Е. Берну (інтерактивна сторона) [6].

У житті кожної людини бувають конфлікти, які виникають у різних сферах його життєдіяльності. Дуже важливо те, як людина вирішує ці конфлікти, які стилі поведінки він при цьому використовує. Стиль поведінки в конфліктній ситуації багато в чому визначає те, наскільки конструктивним буде розв'язання конфлікту. У літературі вказується, що треба прагнути не до повної відсутності конфліктів, а до того, щоб вони були конструктивними, а не деструктивними.

Уміння людини конструктивно вирішувати конфлікти багато в чому залежить від того, чи вміє він взагалі спілкуватися, як він сприймає й розуміє інших людей, чи може він зрозуміти нюанси настрою співрозмовника, його наміри, мету, чи може зайняти адекватну позицію, виробити адекватний

сценарій взаємодії. Тому вивчення особливостей спілкування залежно від стилів поведінки в конфліктній ситуації є актуальним завданням. Оскільки традиційно в спілкуванні прийнято виділяти три сторони людини, були досліджені особливості прояву кожної зі сторін спілкування: перцептивної, комунікативної й інтерактивної в осіб з домінуванням різних стилів поведінки в конфлікті.

Отримані в ході дослідження результати дозволяють зробити наступні деякі висновки.

Найбільше розвинені емпатичні здібності у студентів, які в ситуації конфлікту вибирають стилі співробітництво й компроміс. Найменш розвиненими є емпатичні здібності у студентів, які схильні до суперництва.

Студенти, для яких характерні стилі співробітництво й компроміс, більш компетентні в спілкуванні з іншими, більшою мірою настроєні на сприйняття інформації про партнера по спілкуванню по невербальних засобах, і більшою мірою вміють розбиратися в невербальних засобах спілкування. Студенти зі стилями суперництво й запобігання, навпаки, більше поглинені своїми власними проблемами, виявляють слабку здатність до налагодження відносин і розумінню характеру міжособистісної взаємодії, у яку залучені.

Позиція Батька більшою мірою характерна для студентів зі стилем суперництво, позиція Дорослого - для стилю співробітництва, а позиція Дитини - для стилів запобігання й пристосування. При стилі компроміс усі позиції зустрічаються рівною мірою.

Список літератури

1. Андреев В.И. Конфликтология: искусство спора, ведения переговоров разрешения конфликтов / Андреев В.И. - М.: Нар. Образование, 1995. – 127с.
2. Бандурка А.М. Конфликтология: учебное пособие для вузов / А.М. Бандурка, В.А. Друзь. –Х.: РИП “Оригинал» Фортуна-пресс, 1997. – 356с.
3. Бодалев А.А. Рабочая книга практического психолога: Пособие для специалистов, работающих с персоналом / под ред. А.А.Бодалева, А.А.Деркача, Л.Г.Лаптева.- М.: Изд-во Института Психотерапии, 2001. – 640с.
4. Емельянов С.М. Практикум по конфликтологии. 3-е изд., перераб. и доп. / Емельянов С.М. - СПб.: Питер, 2009. – 384с.
5. Зеркин Д.П. Основы конфликтологии: курс лекций / Зеркин Д.П. - Ростов-н/Д: «Феникс», 1998. – 480с.
6. Козлов В.В. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Козлов В.В., Мануйлов Г.М., Фетискин Н.П. - М.: Изд-во Института Психотерапии, 2002. – 339с.

Одержано 19.03.2015

ІНТЕРНЕТ-ТРОЛІНГ ЯК РІЗНОВИД ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Сучасний світ активно виробляє і використовує новітні інновації в галузі комунікаційних технологій, які покликані удосконалити і полегшити існування людини, де знання та інформація є основними знаряддями досягнення поставлених цілей. Таким знаряддям стає мережа Інтернету, який є не тільки глобальною інформаційною системою, а й засобом комунікації індивідів, груп між собою.

У мережі Інтернет існує своя особлива комунікація - соціальні мережі, що мають свої специфічні характеристики, привнесеними суб'єктами віртуального спілкування. Соціальна мережа - це своєрідний кібер-майданчик, що організує спілкування користувачів певного веб-сайту.

На даний момент в глобальному кібер-просторі існує незліченна безліч соціальних мереж, найвідомішими з яких вважаються «Фейсбук», «Твіттер» та ін.

В сучасних інтернет співтовариствах широке розповсюдження отримало таке явище як тролінг.

Тролінг - один із засобів мережевої поведінки, в основі якого лежить спрямованість своїх дій на провокацію проти інших учасників спілкування[1].

В мережі інтернту тролінгом стали називати хуліганську забаву, що виникла з розвитком блогосфери. Її суть - ввести жертву в оману і за допомогою різних провокаційних маневрів довести до стану злості, ненависті. Чим сильніше жертва втрачає над собою контроль, тим більше задоволення отримує з процесу так званій «троль». Аналіз сучасних досліджень з проблеми тролінгу дозволив нам виділити наступні соціально-психологічні особливості даного феномену:

по-перше, тролінг завжди містить компонент маніпулятивної поведінки з боку агресора;

по-друге, мета тролінгу - отримання відповідної, часто негативної реакції з боку об'єкта агресії, тобто жертви;

по-третє – отримання задоволення агресором від процесу тролінгу;

по-четверте, ця форма агресивної поведінки може проявлятися виключно у віртуальному просторі, що має на увазі відсутність можливості фізичного і візуального контакту між агресором і жертвою[2].

Розрізняють такі види троллінгу:

звичайний тролінг - людина не навмисно намагається писати свої повідомлення всім підряд, шукаючи спілкування, а можливо і співчуття, скроєна від нудьги; навмисний тролінг - люди, що займаються тролінгом поодиноці (або групою осіб), навмисно розсилають різного роду повідомлення, мета яких - провокація інтернет користувачів на обурення, агресію та ін;

цілеспрямований тролінг має під собою конкретне обґрунтування зловмисного впливу на конкретну людину, сайт або організацію поодиноці або групою осіб, переслідуючи свої конкретні цілі і діючи виходячи зі своїх корисливих мотивів; оплачений тролінг ведеться на конкретну людину, сайт, установу, підприємство чи організацію не залежно від їх форми власності та місця їх розташування, тобто замовлений тролінг;

тролінг за статевою ознакою - це люди, які видають себе за представників протилежної статі, ведучи з інтернет користувачем відкритий діалог. Причини даного виду тролінгу можуть бути різними.

Кібербулінг (агресивна, умисна дія, що скоєна групою осіб або однією особою з використанням електронних форм контакту, що повторюється неодноразово і тривала у часі, щодо жертви, яка не може легко захистити себе). Як правило, кібербулінг поширений в підлітковому та молодіжному Інтернет-середовищі і не специфічний для більш старших користувачів кібер-простору, причому як ініціаторами, так і жертвами в рівній мірі стають саме підлітки.

У соціологічному аспекті необхідно розуміти, що тролем може бути не окрема людина, а й певна група людей або організація. Аналіз тролінгу як соціального феномену дозволяє говорити про те, що в мережі інтернет здійснюється тролінг переслідують економічечкіє, політичні, соціокультурні та психологічні потреби та інтереси.

У практиці спілкування мережі інтернет розвивається бізнес тролінг, що допомагає підтримувати розвиток сайту.

Астротурфінг - різновид бізнес тролінгу, мета якого нав'язати користувачам інтернет штучно створюване нібито громадську думку, за допомогою впровадження в різні мережеві форуми, реалізуючи інтереси окремих кампаній.

У політичних цілях цей феномен проявляється і має місце в мережі інтернет і дозволяє політикам, політичним партіям напрацьовувати певний політичний капітал і реалізовувати політичні інтереси[3].

Варто відзначити, що інтернет тролінг існує і розвивається і є необхідність вивчення цього феномена з позицій різних наук і різних наукових підходів.

Список літератури

1. <http://uk.wikipedia.org/wiki/Тролінг>
2. http://e-notabene.ru/psp/article_11636.html
3. Акулич М. Интернет троллинг: понятие, содержание и формы//Теория и методология социологии // Вестник Тюменского государственного университета. - 2012. - № 8. - С.48-54.

Одержано 20.03.2015

УДК 159.922.763

Аліна Вікторівна НЕЖУТА

кандидат психологічних наук, старший викладач

кафедри соціології та психології факультету права та масових комунікацій ХНУВС

АГРЕСИВНА ПОВЕДІНКА ПІДЛІТКІВ ЯК РІЗНОВИД ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Сьогодні з урахуванням економічної нестабільності, політичної та соціальної кризи в Україні кількість підлітків – девіантів зросло значною мірою.

Девіантна поведінка підлітків має свою специфічну природу і розглядається як результат соціалізації, що йде під впливом різних цілеспрямованих, організованих і стихійних, неорганізованих дій на особу дитини, підлітка. При цьому, велику роль серед причин, зумовлюючих різні відхилення, грають соціально-психологічні, психолого-педагогічні і психобіологічні чинники.

На фоні зменшення рівня дрібних злочинів, скоєних неповнолітніми, зростає рівень важких і особливо важких злочинів, істотним моментом яких є жорстокі прояви агресії.

Поняття «агресія» означає безліч всіляких дій, які порушують фізичну або психічну цілісність людини, завдають їй матеріального збитку, перешкоджають здійсненню її намірів, протидіють її інтересам або ж ведуть до її знищення.

Вивченням проблеми агресії займалися такі видатні вчені як Р.Ардрі, А.Бандура, А.Х. Басс, Л. Берковіц, Р.А.Берон, Д.Долорд, Д. Зільман, К.Лоренц, Н. Е. Міллер, Д. Тедеші, Р.Фельсон, С.Фешбах, З.Фрейд та ін.). Розробці практичної сторони агресії у підлітковому віці присвячені праці зарубіжних і вітчизняних науковців: К.Додж, М.Каплан, К.С. Лебединської, Ю.Б.

Можгінського, А. Патерсон, М.М. Райської, А.І. Стаценко, Г.Е.Сухаревої,Р. Хусман та ін..

Підлітковий вік - один з найбільш складних періодів розвитку людини. Не дивлячись на відносну короткочасність (з 11 до 17 років), він практично багато в чому визначає все подальше життя особистості. Саме у підлітковому віці переважно відбувається формування характеру та інших основ особистості. Такі обставини як зміна звичного шкільного навчання на інші види соціальної діяльності, а також бурхлива гормональна перебудова організму - роблять підлітка особливо уразливим і податливим до негативних впливів середовища. При цьому необхідно враховувати властиве підліткам прагнення визволитися з-під опіки і контролю рідних, вчителів та інших вихователів. Не зрідка це прагнення наводить і до заперечення духовних цінностей і стандартів життя взагалі старшого покоління. З іншого боку, усе більш очевидними стають і дефекти у виховній роботі з підлітками. Особливо значимими в цьому відношенні є неправильні взаємини в сім'ї, збільшений рівень розлучень батьків.

Агресивні підлітки, при всій відмінності їх особистісних характеристик і особливостей поведінки, відрізняються деякими загальними рисами. До таких рис відносяться: бідність ціннісних орієнтацій, їх примітивність, відсутність захоплення, вузькість і нестійкість інтересів. У цих дітей, як правило, низький рівень інтелектуального розвитку, підвищене наслідування, недорозвиненість етичних вистав. Їм властива емоційна грубість, озлобленість, як проти однолітків, так і проти довоколишніх дорослих. У таких підлітків спостерігається крайня самооцінка (або максимально позитивна, або максимально негативна), підвищена тривожність, страх перед широкими соціальними контактами, егоцентризм, невміння знаходити вихід з важких ситуацій, переважання захисних механізмів над іншими механізмами, регулюючими поведінку. В той же час серед агресивних підлітків зустрічаються і діти добре інтелектуально і соціально розвинені. У них агресивність виступає засобом піднімання престижу, демонстрація своїй самостійності, дорослості.[1 с.21]

У ранньому підлітковому віці у хлопчиків домінує фізична агресія, а у дівчаток вона виражена трохи - вони віддають перевагу вербальній формі прояву агресії. Проте, як показують дослідження, вже у віці 12-13 років як у хлопчиків, так і у дівчаток, найбільш вираженою виявляється така форма прояву агресії як негативізм.

Усередині підліткового віку, як у хлопчиків, так і у дівчаток існують вікові періоди з вищим і нижчим рівнем прояву агресивної поведінки. Так встановлено, що у хлопчиків є два піки прояву агресії: 12 років і 14-15 років. У

дівчаток також виявляються два піки: найбільший рівень прояву агресивної поведінки наголошується в 11 років і в 13 років. Порівняння міри вираженості різних компонентів агресивної поведінки у хлопчиків і дівчаток показало, що у хлопчиків найбільш виражена схильність до прямої фізичної і прямої вербальної агресії, а у дівчаток - до прямої вербальною і до непрямой вербальної агресії.

У старшому віці (підлітки 14-16 років) у хлопчиків домінують негативізм і вербальна агресія, а у дівчаток - вербальна агресія. Фізична агресія в цьому віці не є домінантною формою прояву агресії вже і у хлопчиків. Слід зазначити також, що, незалежно від віку, у хлопчиків всі форми агресивної поведінки виражені більше, ніж у дівчаток. [2 с.256]

Для розуміння підліткової агресії важливе значення має розгляд не лише самій по собі самооцінки особистості, але й аналіз співвідношення самооцінки і зовнішньої оцінки, яка дається референтними особами, наприклад, вчителями або однолітками. Якщо самооцінка не знаходить належної опори в зовнішньому соціальному просторі, якщо оцінка підлітка значимими особами з найближчого оточення завжди (або переважно) нижче за його самооцінку, то ця ситуація, поза сумнівом, повинна розглядатися як фрустрируюча. При цьому тут фрустрація стосується не чогось другорядного, оскільки блокується одна з базових, фундаментальних потреб особистості, якою, поза сумнівом, є потреба у визнанні, пошані і самоповазі.

Таким чином, для хлопчиків найбільш характерна не стільки перевага агресії по критерію "вербальна - фізична", скільки вираження її в прямій, відкритій формі. Для дівчаток же характерна перевага саме вербальної агресії в будь-яких її формах - пряма або непряма. Хоча непряма форма виявляється все-таки поширенішою.

Список літератури

1. Лалаянц И. Энергия агрессивности / И. Лалаянц // Семья и школа. - М – 1995. - №6. – С.20 - 21.
2. Сельченко К.В. - Психология человеческой агрессивности / К.В. Сельченко – Мн., 1999. – 656 с.

Одержано 23.03.2015

Ольга Вікторівна ШЕВЧЕНКО

кандидат юридичних наук, викладач кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства ХНУВС

ДО ПИТАННЯ ПРО МОТИВАЦІЮ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ ЖІНОК

У сучасній науці [мотивація](#) розглядається як внутрішня рушійна сила, що спонукає людину до дії або певного типу поведінки та пов'язана з її органічними та культурними потребами. Мотиваційний етап передуює практичному здійсненню поведінки, зокрема, кримінальної. Але вивчення мотивації та мотивів жіночої злочинності є фрагментарним у дослідженнях правознавців, кримінологів, психологів. Сучасна наука кримінального права достатньо насичена різного роду літературою в області мотивації злочинної поведінки. Відомі науковці Ю.М.Антонян, Д.А.Шестаков, В.В.Романов, А.Б.Блага, Ф.С.Сафуанов, О.А.Мартиненко розуміють мотив як спонукання: "усвідомлене спонукання (прагнення) до скоєння конкретного цілеспрямованого вчинку (вольового акту), який представляє суспільну небезпеку і передбаченого кримінальним законом в якості злочину"; "внутрішнє спонукання, яке викликає в особи рішучість скоїти злочин", "спонукання, яким керувалася особа, скоюючи злочин". Правда, спонукання в кримінологів – швидше підстави вчинку, а не імпульс, який примушує суб'єкта проявляти активність. Так, К.Е. Ігошев розуміє мотив злочинної поведінки як спонукання, яке сформувалося під впливом соціального середовища та життєвого досвіду, яке є внутрішньою безпосередньою причиною злочинної діяльності й виражає особистісне відношення до того, на що направлена злочинна діяльність [3,с.88]. Спираючись на те, що мотив злочинної поведінки – це спонукання, В.Н.Кудрявцев в той же час відмічає, що про мотив злочину можна говорити лише тоді, коли вже з'явилися чи формуються такі елементи злочинної поведінки, як об'єкт чи предмет впливу, мета чи засіб досягнення злочинного результату [4,с.58]. У сучасних психологічних теоріях мотивації поняття мотиву, безперечно, центральне, разом з тим його зміст неоднозначний. Слушною є думка психологів Г.В. Ложкина та А.Н. Плюща, які вважають що поняттям «мотив» у психології намагаються пояснити спонукання до різноманітних видів діяльності: від інстинктивних дій та операцій до реалізації життєвих стратегічних планів, життя в цілому [2,с.91]. На думку Л.І.Божович, мотив це те, заради чого відбувається діяльність, на відміну від цілі, на яку вона спрямована [1, с.21], адже суттєвою стороною мотиву є не ціль, а відношення, крізь призму якого особа сприймає оточуючий її світ.

Класик психології О.М.Леонт'єв визначив мотив як предмет потреби, тобто внутрішнє діє через зовнішнє і саме цим себе змінює [5, с.61].

З метою вивчення деяких компонентів мотиваційної сфери особистості жінок-злочинниць, які вчинили корисливі, насильницькі та корисливо-насильницькі злочини, було проведено дослідження на базі колонії мінімального рівня безпеки у Харківській області, де відбувають покарання жінки вперше засуджені до позбавлення волі. Вибірка була обмежена за ознаками кримінального діяння, обсяг вибірки досліджуваних жінок 184 особи. Першу групу складають жінки-злочинниці, які скоїли корисливі та корисливо-насильницькі злочини, 102 особи, у віці 22-47 років. До другої групи випробуваних увійшли жінки, що відбувають покарання за вчинення насильницьких злочинів, 82 особи, у віці 27-56 років.

За думкою вітчизняного кримінолога Б.М. Головкина (2012), корисливо-споживацька мотивація характеризує мотиваційну структуру будь-якої злочинності. Результати дослідження дають підставу стверджувати, що мотивація корисливої жіночої злочинності має відмінності від мотивації насильницької жіночої злочинності. Одержані результати узгоджуються із даними статистичної звітності МВС України, а саме: характерним складом злочину для жінок є крадіжки і шахрайства, тому не випадково переважна більшість засуджених жінок відбуває покарання в кримінально-виконавчій установі за корисливі злочини (крадіжки становлять найбільшу питому вагу – 35%, шахрайства відповідно – 19,1%, пограбування та вимагання – 17,8%). Особливістю корисливої мотивації є те, що предметом актуальної потреби злочинниць виступає чужа матеріальна цінність, яка придбається протиправним способом, а саме, наприклад, шляхом крадіжки. Зазначимо, що ця група злочинів зазнає «якісну» трансформацію, тобто якщо 10-15 років назад жінки вчиняли крадіжки державного, суспільного або колективного майна, то зараз відбувається більшість крадіжок майна громадян. Все частіше предметами крадіжок стають коштовні речі: мобільні телефони, техніка, ювелірні вироби, носильні речі та гроші. Зниження рівня життя населення призводить до вчинення більш примітивних крадіжок, а саме: дитячих речей, продуктів харчування, парфумів, алкоголю, металевого побутового посуду, кольорових металів. Зростання кількості випадків корисливо-насильницьких діянь за останні п'ять років є найбільш небезпечною тенденцією в структурі жіночої злочинності, так, корисливо-насильницька злочинність жінок майже не відрізняється від аналогічної злочинності чоловіків. У структурі цього виду злочинності грабіжи сягають за 70% (чоловіки – 71,8%; жінки – 73,3%), розбійні напади більше 20% (чоловіки – 24,5%; жінки – 21,3%), вимагання близько 3% (чоловіки – 2,5%; жінки – 3,4%). Така ситуація дає підстави

стверджувати, що жіноча злочинність за ступенем суспільної небезпечності практично зрівнялася з чоловічою злочинністю. Вчинені злочини часто задовольняють лише утилітарні потреби та інтереси корисливо-насильницьких злочинок: їжа, алкогольні напої, секс, одяг, наркотичні речовини, інколи косметика. Бажання «жити одним днем», користуватися тим, що «потрапило до рук» не сприяє формуванню гідної мотивації особистості та разом з невмінням продуктивно вирішувати життєві ситуації, може призвести до скоєння злочину.

Отже, корисливий мотив умисної злочинної діяльності міститься в прагненні за чужий рахунок задовольнити будь-яку індивідуальну потребу шляхом вчинення злочину заради наживи та протиправного збагачення, задоволення миттєвих бажань, майнових інтересів. Не зважаючи на різноманіття злочинних корисливих спонукань, які притаманні цим видам злочинів, є можливість виділити домінуючу мотивацію у системі корисливої мотивації жінок, а саме паразитично - споживацьку, тобто користь виражає і перекручені потреби, і, зумовлює, як правило, стійку паразитичну орієнтацію людини.

Серед насильницьких злочинів, які вчиняються жінками, значна частка припадає на подружні вбивства. У нашому дослідженні майже 80% жінок скоїли вбивства чи нанесли тяжкі тілесні ушкодження своїм чоловікам, співмешканцям, коханцям. Як свідчать отримані результати, мотивами подружніх вбивств стало: прагнення утримати чоловіка, який збирався розлучитися – 31%; незадоволеність внутрісімейними стосунками – 27%; ревнощі та помста – 24%; бажання самоствердження – 14%; корисливість – 4%. В мотивації насильницьких злочинів, які вчиняються жінками вигадливо переплітаються різні мотиви. Втім, з високою долею вірогідності можна виділити мотиви, які є різними формами прояву егоїзму та являють собою стійкі психологічні утворення особистості, що врешті-решт зумовлюють вибір цілей, засобів, дій; та мотиви, які хоча й виступають як спонукальні причини скоєння злочину, але, можуть бути викликані обставинами сімейного, особистого чи об'єктивного характеру і являють собою ситуативні утворення, що ініціюють окремі, часто ситуативні, дії або конкретну діяльність, зокрема, кримінальну.

Список літератури

1. Божович Л.И. Проблема развития мотивационной сферы ребенка/ Изучение мотивации детей и подростков [Текст]/ под ред. Л.И.Божович Л.В.Благонадежиной М.: Издательство «Наука»,1972. –328с.
2. Бодров В.А. Нелинейная модель мотивационной сферы личности [Текст] / В.А.Бодров, Г.В.Ложкин, А.Н.Плющ //Психологический журнал. – 2001. – том 22. – №2. – С.90-100.

3. Игошев К.Е. Типология личности и мотивация преступного поведения [Текст]/ К.Е.Игошев. – Горький.: изд-во «Горьковская правда», 1984. – 168с.
4. Кудрявцев В.Н. Криминальная мотивация. [Текст] / В.Н.Кудрявцев. – М.: Издательство «Наука», 1986. – 248с.
5. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. [Текст]/ А.Н. Леонтьев. – М.: «Политиздат», 1975. –

Одержано 21.03.2015

УДК 159.99

Лариса Олександрівна СОЛОХІНА

*старший викладач кафедри соціології та психології
факультет права та масових комунікацій ХНУВС*

ІГРОВА КОМП'ЮТЕРНА ЗАЛЕЖНІСТЬ ЯК РІЗНОВИД АДИКЦІЇ В ДИТЯЧОМУ ТА ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Адиктивна поведінка - один з типів девіантної (відхиляючої) поведінки з формуванням прагнення до тікання від реальності шляхом штучної зміни свого психічного стану за допомогою прийому деяких речовин або постійною фіксацією уваги на певних видах діяльності з метою розвитку і підтримки інтенсивних емоцій. Адиктивна поведінка починає керувати життям людини, робить його безпорадним, позбавляє протидії адикції [2, с.32].

Існує досить велика різноманітність видів залежної поведінки. Розрізняють хімічні та нехімічні форми аддикцій. До хімічних відносяться алкоголізм, наркоманія, токсикоманія і тютюнопаління. До нехімічних - комп'ютерні адикції, азартні ігри (гемблінг), любовні, сексуальні адикції, адикції відносин, ургентні адикції та ін.

Поняття «комп'ютерна залежність» з'явилося в 1990 р. Фахівці відносять подібний вид залежності до специфічної емоційної «наркоманії», викликаній технічними засобами. Комп'ютерна залежність є однією з різновидів адиктивної поведінки і характеризується прагненням втекти від повсякденності методом трансформації власного емоційно-психічного настрою. У цей момент людиною відкидаються на задній план не тільки насущні турботи, а й загальмовується робота її психіки, а частіше зовсім припиняється індивідуально-особистісний розвиток [4, с.23].

Розрізняють комп'ютерну залежність, комп'ютерну ігрову залежність і залежність від Інтернету. Між цими видами є й загальні ознаки, але кожен має свою специфіку.

З появою ознак комп'ютерної залежності стали проводитися різні дослідження, результати яких повинні були дати відповіді на кілька запитань про те, як виникає комп'ютерна залежність, в чому вона виражається і як її лікувати. Дані дослідження проводили зарубіжні психологи М. Шоттон, Ш. Текл і К. Янг [3, с.71].

Існують ряд причин «відходу» у віртуальну реальність:

- жага пригод, які підліток може отримати у різних комп'ютерних іграх;
- дитяча бездоглядність, тобто батьки настільки зайняті вирішенням своїх проблем, що у них абсолютно не вистачає часу на дитину;
- постійні сварки між батьками або особами, що їх замінюють;
- фізичне, емоційно-психологічне насильство з боку однокласників або однолітків;
- розлучення батьків;
- брак спілкування з батьками, однолітками чи просто значущими людьми;
- занижена або завищена самооцінка дитини.

Якщо дитину не влаштовує його родина, а саме ставлення батьків до нього або їх асоціальний спосіб життя, то в таких випадках у дитини виникає почуття відчуження до власної родини, у результаті чого віртуальний світ поглинає дитину з головою.

Якщо в сім'ї є присутнім жорстоке поводження з дитиною з боку батьків, різні суворі покарання за провини або непосильні домашні навантаження, то для дитини найкращим варіантом, щоб не бачити це насильство, стає віртуальний світ. У цій новій реальності його ніхто не буде ображати, і він сам завжди зможе постояти за себе. Тут він стає сильним і непереможним [4, с.24].

У дослідженнях М.С. Іванова, П. Мунтяна, О.В. Смиловий і інших вказується причина розвитку адиктивної поведінки - невміння людини цілком спиратися на самого себе. Молодший школяр, підліток ще не має повної влади над своїм психічним станом, йому необхідна допомога дорослого в цьому питанні [4, с.24].

Таким чином, діти, що не знайшли підтримки і допомоги в реальному світі, у взаємодіях з дорослими і однолітками, а також піддаються покаранням, шукають захисту і розуміння у світі віртуальному. Дитина переносить свою образу, агресію і злість на більш сильного, старшого або значущого суб'єкта у світі комп'ютерних ігор, щоб уникнути відповідної агресії або відторгнення [1, с.253].

Виділяють механізми формування комп'ютерної ігрової залежності:

- 1) відхід від реальності. Основою цього механізму є потреба дитини у відстороненні від повсякденних турбот і проблем, будь то проблеми у школі, з

однolitками, в сім'ї або з вчителями. Термін «відхід від реальності» позначає не просто відхід з товариства або соціуму, а саме відхід від реальності.

2) прийняття ролі. В основі цього механізму лежить потреба у грі як такої, яка властива людині. Для дитини характерно прагнення до прийняття ролі комп'ютерного персонажа, яка дозволяє йому задовольняти потреби, які з якихось причин не можуть задовольнятися у реальному житті [5, с.89].

Формування ігрової комп'ютерної залежності відбувається не миттєво, а поступово. На сьогоднішній день відомі стадії формування даної залежності.

1) стадія легкої захопленості.

Після того як дитина вперше пограла у комп'ютерну гру і їй починає подобатися сюжет цієї гри, він співвідносить себе з головним героєм. Дитина починає порівнювати світ реальний й віртуальний і віддає перевагу останньому. Вона отримує задоволення, граючи в комп'ютерну гру та знаходить позитивні емоції. Таким чином, прагнення до гри за комп'ютером поступово починає набувати цілеспрямованого характеру, але дитина або підліток, на жаль, цього не усвідомлює.

Однак ця стадія має свою специфіку: гра в комп'ютер має ситуаційний, ніж систематичний характер. Стійка потреба тут поки не сформована, бо процес гри не є значущою цінністю для людини.

2) стадія захопленості.

При переході на цю стадію у дитини з'являється нова потреба - потреба грати в комп'ютерні ігри. Гра приймає систематичний характер. Якщо дитина не може задовольнити цю потребу з яких-небудь причин, вона вдається до різних активних дій, щоб домогтися свого.

3) стадія залежності.

Тут вже відбуваються серйозні зміни в ціннісно-смісловій сфері дитини.

Можна виділити дві форми, у яких проявляється залежність: соціалізовану і індивідуалізовану. При соціалізованій формі комп'ютерної залежності дитина підтримує соціальний контакт із суспільством, нехай навіть в основному з такими ж гравцями, як і він сам. Такі підлітки дуже люблять грати спільно за допомогою комп'ютерної мережі один з одним. В даному випадку ігрова мотивація в основному носить характер змагання. Ця форма залежності надає менш згубний вплив на психіку дитини, ніж наступна форма. При індивідуалізованій формі залежності порушуються не тільки нормальні людські особливості світорозуміння та світогляду, а й взаємодія з навколишнім світом, соціумом. Тут відбувається порушення основної функції психіки, і замість реального навколишнього світу відбувається відображення нереального та віртуального. Для них комп'ютерна гра виступає в ролі наркотику. Якщо протягом якогось тимчасового відрізка їх тяга не заміщується, то вони

впадають в стан, близький до своєї рідної ломки, відчують негативні емоції, стають дратівливими і агресивними, впадають в прострацію. Такі явища з клінічної точки зору називаються психопатологією, або стилем існування, що викликає дану патологію.

4) стадія прив'язаності.

Це остання, завершальна стадія комп'ютерної залежності. Вона характеризується згасанням ігрової активності людини, зміщенням психологічної складової індивіда в бік одужання. Тут дитина тримає дистанцію з комп'ютером, проте повністю відірватися від вже сформованої і укоріненої потреби у віртуальній реальності не в силах. Даний період протікає досить довго, іноді навіть все життя, залежно від швидкості згасання прихильності. В силу своїх індивідуальних особливостей підліток може зупинитися у формуванні тяги на одному з попередніх періодів її виникнення, таким чином, потреба зникає швидше. Але якщо цього не відбувається і дитина проходить всі періоди формування психологічної потреби у віртуальній реальності, то дана стадія буде носити затяжний характер [6, с.57-58].

Також важливим моментом у розгляді даної проблеми є питання про те, чи всі ігри викликають залежність. Для цього можна привести психологічну класифікацію комп'ютерних ігор, запропоновану М.С. Івановим.

Отже, всі комп'ютерні ігри можна умовно розділити на рольові та нерольові. На думку цілого ряду психологів, саме рольові ігри здатні більше за інші сформувати стійку психологічну залежність.

Рольові комп'ютерні ігри. Основна їх особливість - найбільший вплив на психіку людини що грає, найбільша глибина «входження» у гру, а також мотивація ігрової діяльності, заснована на потребах прийняття ролі і відходу від реальності. Тут виділяється три підтипи переважно за характером свого впливу на граючого, силі «затягування» в гру, і рівня «глибини» психологічної залежності. Виділяють: ігри з видом «з очей свого» комп'ютерного героя, ігри з видом ззовні на «свого» комп'ютерного героя, керуючі ігри.

Нерольові комп'ютерні ігри. Підставою для виділення цього типу є те, що людина не приймає на себе роль комп'ютерного персонажа, внаслідок чого психологічні механізми формування залежності і вплив ігор на особистість мають свою специфіку та в цілому менш сильні. Мотивація ігрової діяльності заснована на азарті «проходження» і (або) набору очок. Виділяється кілька підтипів: аркадні ігри, головоломки, ігри на швидкість реакції, традиційно азартні ігри [1, с.254].

Таким чином, віртуальна реальність є потужним адиктивним агентом, до впливу якого найбільш схильні діти та підлітки. Даний вид залежності має свої ознаки, причини виникнення, механізми і стадії формування. Залежно від виду

ігор, можна визначити ймовірність виникнення ігрової комп'ютерної залежності. Найчастіше вона виникає від рольових ігор через ідентифікації гравця з героєм, проте не виключена можливість виникнення залежності й від нерольових ігор.

Необхідною умовою успішного подолання ігрової комп'ютерної залежності є усвідомлення самою дитиною своєї проблеми і бажання від неї позбутися. Але найчастіше виходить так, що ігрову комп'ютерну залежність в першу чергу усвідомлюють його оточуючі тому, одним з головних завдань близьких людей та батьків є ідентифікація ігрової комп'ютерної залежності та своєчасне звернення в соціально-психологічну службу.

Список літератури

1. Иванов М.С. Психология зависимости: хрестоматия / М.С. Иванов; сост.к. В. Сельченко. - Минск: Харвест, 2004. - 345 с.
2. Короленко Ц. П. Семь путей к катастрофе / Ц. П. Короленко, Т. А. Донских. – Новосибирск: Наука, Сиб. отделение, 1990. – 224 с.
3. Репринцева Е.А. Игровая аддикция школьников: природа, формы проявления, способы преодоления: сб. науч. статей / под общ. ред. Е.А. Репринцевой. - Курск: изд-во Курского гос. ун-та, 2008. - 159 с.
4. Трафимчик Ж.И. Современные компьютерные игры: последствия и особенности влияния на психику детей младшего школьного возраста / Ж.И. Трафимчик // ЗОЖ. - 2011. - №1. - С.22 - 26.
5. Шапкин С.А. Компьютерная игра: новая область психологических исследований / С.А. Шапкин // Психологический журнал. - 1999. - Т. 20. - № 1. - С.86 - 102.
6. Шмелев А.Г. Мир поправимых ошибок / А.Г. Шмелев // Вычислительная техника и ее применение. Компьютерные игры. - 1988. - № 3. - С.16 - 84.

Одержано 24.03.2015

УДК 159.923.23 -796.86

Олена Євгенівна ГАНТ

кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології ХДАФК

Ярослава Констянтинівна МАЛІК

старший викладач кафедри педагогіки та психології ХДАФК

ХАРАКТЕРИСТИКИ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ В БОКСІ ТА ТАЙБОКСІ

Одним з актуальних напрямків досліджень у сучасній психології є вивчення дійових стратегій та розробка ефективних програм профілактики девіантної поведінки молоді. Інтенсивне морально-вольове становлення особистості відбувається у спортивній діяльності [1-4]. По своїй суті морально-вольові якості дозволяють особистості долати внутрішні протиріччя між власними почуттями й бажаннями, усвідомленими вимогами й реальними вчинками, по яких можна об'єктивно характеризувати особистість [5,8,9]. Особливу актуальність здобуває вивчення особистісних особливостей спортсменів, для розробки ефективних програм профілактики девіантної поведінки сучасної молоді [6,7].

По даним різних авторів, стійка сукупність ціннісних орієнтацій обумовлює такі якості особистості, як цілісність, надійність, вірність певним принципам і ідеалам, здатність до вольових зусиль в ім'я цих ідеалів і цінностей, активність життєвої позиції [2]. Аналіз робіт з теорії й практики морально-вольового розвитку в спортивній діяльності свідчить про те, що дана проблема ще недостатньо досліджена. Не повною мірою визначена змістовна характеристика формування морально-вольових якостей у процесі занять спортивними одноборствами, зокрема боксом та тайбоксом. Ведення бою за правилами боксу та тайландського боксу характеризується високою активністю психічних процесів і вольових зусиль і супроводжується активними проявами ініціативи, наполегливості, витримки, самовладання, а також рішучості та сміливості, волі до перемоги. Розвиток цих якостей має важливе виховне значення і сприяє формуванню спортсмена як особистості. Формування особистості в боксі та тайбоксі, насамперед, є педагогічним процесом, тому він підпорядковується специфічним вимогам її організації, традиціям та привалам спортивних одноборств.

Ціллю дослідження стало вивчення особливості системи ціннісних орієнтацій особистості спортсменів, що займаються одноборствами, на прикладі боксу та тайбоксу.

Завданнями дослідження стали: проведення теоретичного аналізу стану проблеми особливостей мотиваційної сфери особистості спортсменів, що

займаються боксом та тайбоксом; вивчення особливостей системи термінальних та інструментальних цінностей.

У дослідженні взяли участь 42 боксери та тайбоксери. Вік спортсменів від 17 до 25 років, з них 8 –майстрів спорту, інші – кандидати в майстри спорту. Для вивчення цінностної мотиваційної сфери особистості боксерів та тайбоксерів, використовували методику «Ціннісні орієнтації» М. Рокича. Домінуюча спрямованість ціннісних орієнтацій спортсменів фіксувалася як займана ними життєва позиція, яка визначалася за критеріями рівня залучення в сферу професійної діяльності, у сімейно-побутову й досугову активність.

Якісний аналіз результатів дослідження дав можливість оцінити життєві ідеали й ієрархію життєвих цілей у даних представників обраного виду спорту.

Провідними потребами в ціннісних шкалах молодих людей, що займаються боксом та тайбоксом стали цінності комплексу «творення», в основі яких потреби в спілкуванні, любові й здоров'я.

Важливими цінностями, багато в чому визначаючими соціальну поведінку даної категорії молоді є цінності фізичного й духовно-морального вдосконалювання, волі й розвитку. Обстежені спортсмени орієнтовані на активне діяльне й матеріально забезпечене життя.

Потреби в суспільному визнанні, цікавій роботі, пізнанні, прагнення до краси природи й щастю інших, навпаки, відіграють, у обстежених, саму незначну роль, займаючи нижні щаблі ціннісної шкали.

Отже, у системі термінальних ціннісних орієнтацій особистості, обстежених спортсменів, цінності особистого життя (любов, духовна й фізична близькість із близькою людиною, здоров'я, наявність гарних і вірних друзів) домінують над цінностями професійної самореалізації (активне діяльне життя, цікава робота, творчість, продуктивне життя). Конкретні цінності (повнота й емоційна насиченість життя, фізичне й психічне благополуччя, повага колективу, товаришів і друзів по спорту, максимально повне використання своїх можливостей, сил і здатностей) переважають над абстрактними цінностями (пізнання, можливість розширення свого кругозору, загальної культури, інтелектуального розвитку).

Якісний аналіз інструментальних цінностей, в обстежених спортсменів, дав можливість оцінити їхні особистісні риси, важливі в якості інструментів для досягнення звичайних цілей, а так само уявлень про норми поведінки.

Ведучими в структурі інструментальних ціннісних орієнтацій боксерів та тайбоксерів стали цінності, в основі яких потреби до досягнення чесних результатів, вихованість, акуратність, життєрадісність і відповідальність у діяльності.

Цінності комплексу володарювання відіграють неоднозначну роль у ціннісних орієнтаціях молоді, що практикує бокс та тайбокс. Так, цінності, в основі яких потреби в самостійності, незалежності, сміливому відстоюванні своєї думки, незважаючи на те, що не є домінуючими в ціннісній структурі молодих людей, беруть активну участь у регуляції їх соціальної поведінки. Напроти, цінності даного комплексу, в основі яких потреби в раціоналізмі, твердій волі, високих запитах, терпимості відіграють досить незначну роль у виборі поведінки молоді, що практикує бокс та тайбокс.

Отже, основними характеристиками типу особистості, властивими боксерам та тайбоксерам, стали орієнтація на етичні цінності, а також прагнення до фізичного й духовно-морального самовдосконалення. Таким чином, регулярні й систематичні заняття спортом, а саме боксом та тайбоксом, сприяють формуванню соціально прийнятної, «здоровішої» особистості. Ці факти свідчать про високу соціальну цінність інституту спорту як фактора соціалізації молоді та профілактики девіантної поведінки.

Од же, заняття спортивними одноборствами, зокрема боксом та тайбоксом, формує у спортсменів систему цінностей, що відрізняється від ціннісної системи молоді інших соціальних груп, не включених у спортивно-пізнавальний процес. У системі термінальних ціннісних орієнтацій особистості боксерів та тайбоксерів духовні й особистісні цінності переважають над матеріальними й цінностями професійної реалізації. У системі інструментальних ціннісних орієнтацій особистості спортсменів, які займаються боксом та тайбоксом, альтруїстичні цінності й цінності прийняття інших людей домінують над цінностями справи й самоствердження. Позитивний вплив занять боксом та тайбоксом на виховання і вдосконалення моральних і вольових якостей дозволяє розглядати бокс та тайбокс не тільки як вид спорту, але і як потужний засіб фізичного виховання і систему розвитку і вдосконалення особистості, і звичайно як засіб профілактики девіантної поведінки молоді.

Список літератури

1. Бондаревская Е.В. Теория и практика личностно-ориентированного образования / Е.В. Бондаревская // Издательство ростовского педагогического университета., 2000 - 352 с.
2. Гант Е.Е. Личностные качества спортсменов, занимающихся восточными единоборствами / Е.Е. Гант, Н.С. Сигал, В.А. Штых // Слобожанський науково-спортивний вісник : наук.-теорет. журнал. – Харків: ХДАФК, 2013. - №1. – С. 91-94.
3. Гант Е.Е. Социализация личности спортсменов, которые занимаются спортивным туризмом / Е.Е. Гант // Материалы I Международной научно-

- практической интернет-конференции «Личность и общество: методология и практика современной психологии», Луцк, 2014. – С. 12-16.
4. Гант Е.Е. Исследование аффективной сферы личности спортсменов / Е.Е. Гант // Материалы международной научно-практической конференции «Личность и общество: проблемы и перспективы», 23-24 апреля 2014 р. Севастополь. – С. 204-208
5. Гант Е.Е. Характеристика коммуникативных особенностей спортсменок высокой квалификации / Е.Е. Гант // Матеріали ХХІІ міжнародної науково-практичної конференції: Інформаційні технології: Наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я (MicroCAD-2014), НТУ «ХП» 21 -23 травня 2014 р. – С. 56
6. Гант Е.Е. Качества личности спортсменок в экстремальных видах спорта / Е.Е. Гант // Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції «Психолого-педагогічні проблеми спортивної та професійної діяльності», ХДАФК, 14-15 березня 2013. – С. 5
7. Малик Я.К. Развитие личности в экстремальных видах спорта / Я.К.Малик // Материалы XXXVI Международной научно-практической конференция "Психология и педагогика: методика и проблемы практического применения" (ПП-36) 22 марта 2014 г. Новосибирск, Россия. – С. 9-13
8. Малик Я.К. Формирование гендерных характеристик личности в маскулинных видах спорта / Я.К.Малик // Материалы X Международной научно-практической конференции «Рудиковские чтения-2014», г. Москва, Россия, 27-29 мая 2014 г. – С. 77.

Одержано 19.03.2015

УДК 159.59:3

Світлана Євгенівна МОЛАСВА

*практичний психолог Качанівської виправної колонії (№54)
мінімального рівня безпеки, м. Харків*

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА ЗАСУДЖЕНИХ ЖІНОК

Становлення України як правової держави супроводжується багатьма негативними явищами й тенденціями в економічній і соціальній галузях. Як наслідок, виникає соціальна дезадаптація, криза духовності, девальвація моральних цінностей, ослаблення внутрішньосімейних зв'язків, ріст соціального сирітства, що й призводить до різкого загострення криміногенної обстановки. Девіантна поведінка, що розуміється як порушення соціальних

норм [1], придбало в останні роки масовий характер і поставило цю проблему в центр уваги соціологів, соціальних психологів, педагогів, медиків, працівників правоохоронних органів. Девіантна поведінка значної маси населення втілює сьогодні найбільш небезпечні для країни руйнівні тенденції.

Наслідки відхилення від «норми» доводиться спостерігати вже в пенітенціарному закладі. З огляду на специфіку пенітенціарного закладу для засуджених жінок прояви девіантної поведінки мають свої характерні особливості, які випливають з їх соціально-психологічних особливостей:

- Кожна третя засуджена має залежність або від опіатів або від алкоголю.
- Підвищена емоційна лабільність, вразливість, сентиментальність, внушаємість, помисловість.
- Схильність до нервово-психічних зривів вища, ніж у засуджених – чоловіків.
- Легше підпадають під вплив більш сильнішої особистості чи групи в якій перебувають.
- Болючіше ніж чоловіки реагують на сам факт ізоляції, в результаті частіше виникають такі негативні психічні стани, як депресія, апатія, фрустрація, підвищена агресія, збудливість.
- Перебуваючи в місцях позбавлення волі, більше чим чоловіки цінують матеріальні блага та сімейні відносини.
- Хворобливо реагують на розірвання дружніх відносин в установах виконання покарань, спостерігається так звана «ревність» до подруг.
- Менше ніж чоловіки скоюють рецидив злочинів.

Крім того, вивчення особистості виявляє біологічні компоненти девіантної поведінки особистості: погана спадковість (батьки алкоголіки, наркомани, психічно хворі тощо), тип нервової системи, тип діяльності мозку, інтелектуальний рівень, наявність рідних чи родичів, мають девіантну поведінку. Соціальні компоненти: негативний вплив середовища (вплив бездоглядності дітей, погане вплив сімейних відносин, негативний вплив вуличного оточення); відсутність соціальної справедливості, наявність криміногенної обстановки; помилки у вихованні, протиріччя виховних впливів у сім'ї і школі, з виробництва й у навколишньому соціальному середовищі тощо.

Відмінність психологічних особливостей засуджених-жінок від чоловіків в не малому ступені пов'язана з більш високим рівнем емоційності та демонстративності, при чому демонстративність, як правило, перебільшена і нерідко виражається в агресивності, виконуючи захисні, в психологічному плані, функції [2 с. 352]. Крім того, позбавлення права виконувати такі соціальні ролі як "жінки" та "матері" призводить до гіпертрофированого потягу

на самовизначення та самоствердження в групі, колективі як соціального лідера або, навпаки, зниження самооцінки та втрату авторитету, відторгнення від групи.

Характерним є для більшості жінок застрягання, стійкість та бурхливість протікання афективних переживань, висока підозрілість, тривожність, образливість провокує часте виникнення конфліктів. А ізоляція від суспільства, неможливість в задоволенні ряду потреб біологічного та соціального характеру призводить до формувань та закріплення таких властивостей особистості як озлобленість, недовіра до оточуючих, недоброзичливості, протидії вимогам режиму.

При проведенні аналізу показників агресії осіб, які порушують вимоги режиму відбування покарання маємо результати, що узгоджуються даними інших дослідників, таких як А.Б.Блага, Т.А. Денісова, Б.М. Головкін, В.В.Сулицький. Девіантна поведінка засуджених є наслідком патологічних змін характеру, сформованими у процесі виховання. До них належать звані розлади особистості (психопатію) і явні, виражені акцентуації характеру. Дисгармонічність рис характеру призводить до того, що змінюється вся структура психічної діяльності. Випадки агресивної поведінки у колонії найчастіше полягають у тому, що агресія спрямована передусім проти активу засуджених, своїх співкамерників, також персоналу колонії. Агресія може виражатися як в актах непокори, у прагненні у будь-який спосіб уникнути роботи, в псуванні обладнання та інструменту, в створенні конфліктів та розповсюдженні наклепів, приниження інших, спроби членушкодження.

Аутоагресія, проявляється насамперед у заподіянні собі тілесних ушкоджень до суїциду. Дані особи можуть неодноразово наносити собі шрами, порізи, тілесні ушкодження (наприклад: зашити собі дротом рот, проковтнути ложку, сталеві голки) [3, с.126]. Так, наприклад, під час обстеження засуджених новоприбулого етапу увага була звернена на Оксану К., що трималася осторонь від інших. В бесіді була замкненою, на запитання відповідала односкладне, поводитися стримано, сторожко. На малюнку «Неіснуючої тварини» намалювала фігуру чорта за ґратами, в руках той тримав сокиру, з якої текла кров. При вивченні особової справи засудженої було виявлено, що вона під час тримання в слідчому ізоляторі наносила порізи на верхніх кінцівках, її дії носили шантажно-демонстративний характер.

Відбування покарання пов'язане з виникненням негативних якостей: відлюдності, жорстокості, негативізму, конформності тощо, внаслідок чого засуджені можуть залучатися до мікрогруп з негативною спрямованістю, які надалі можуть ставати носіями кримінальної субкультури, на що неодноразово звертали увагу такі науковці: І.С. Яковець (2013), Л.О.Шевченко (2011),

Г.Ф.Хохряков (1996) та ін.. Робота з даною категорією жінок засуджених повинна бути направлена на:

- надання психологічної допомоги жінкам;
- формування стійкого бажання до саморозвитку, самопізнання, збереження соціально-корисних навичок;
- попередження деградуючого ефекту певних строків покарання на особистість, розумовий розвиток;
- профілактика їх асоціальної поведінки шляхом створення умов для виправлення та ре соціалізації;
- відпрацювання психологічно обгрунтованої тактики впливу на особу;
- оцінка ступеня соціальної загрози засуджених.

Нездатність контролювати свою поведінку потребує зовнішнього контролю та заходів направлених на зниження рівня емоційної нестійкості та стабілізацію їх психічних станів, на завоювання авторитету в даній категорії та встановлення співробітництва з ними. Отже, важливим психологічним завданням є виховання та формування у засуджених жінок самоконтролю і здатності своєчасно вийти з конфліктної ситуації, що сприятиме профілактиці девіантної поведінки жінок у колонії.

Список літератури

1. Максимова Н.Ю. Психологія девіантної поведінки [Текст]: навч.посібник/ Н.Ю Максимова. – К.: «Либідь»,2011. – 520с.
2. Шевченко Л.О. Дослідження агресивності жінок-злочинниць [Текст]/ Л.О. Шевченко// Вісник Університету внутрішніх справ. Харків, – 1998. – № 3-4. – С.350-355.
3. Сулицький В.В. Психологія суїцидальної поведінки [Текст]: моногр./ В.В. Сулицький. – К.: « МП Леся», 2001. – 316с.

Одержано 25.03.2015

УДК 159.99

Юрій ХИМИШИНЕЦЬ

*студент 4-го курсу спеціальності «Психологія управління» ЛьвДУВС
науковий керівник:*

Галина Ярославівна ЛЕГЕНДЗЕВИЧ

*викладач кафедри практичної психології факультету психології
Львівського державного університету внутрішніх справ*

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Україна сьогодні переживає період, що характеризується посиленням соціального розшарування суспільства, невідповідність соціальних інститутів до забезпечення успішної соціалізації особистості в умовах трансформації суспільства. Особливо ці тенденції впливають на підростаюче покоління, оскільки просліджується тенденція до збільшення числа дітей з відхиленнями у поведінці. Проблеми соціалізації можна назвати *актуальною проблемою*, що призвело до окреслення мети нашого питання, яке полягає у розкритті соціально-психологічних детермінант девіацій у підлітків. Проблему успішної соціалізації вивчали такі вчені, як Е. Дюркгейм, Н. Клейберг, І. Кон, П. Короленко, Т. Донських, Ю. Максимова, О. Змановська, І. Козубовська, Г. Товканець, Л. Міщик, А. Лічко, Я. Тилинський, З. Білоусова та ін.

Економічні, соціальні протиріччя, які торкнулися всіх сфер життєдіяльності нашого суспільства, в першу чергу позначилися на його найменш захищеній категорії – неповнолітніх. На фоні різкого зниження життєвого рівня стрімко поширюються кримінальні звичаї та традиції, які активно впроваджуються у підліткове середовище. Більшість підлітків свій вільний час проводить переважно на вулицях, в компаніях, таких, як і вони самі – іноді безпритульних, бездоглядних, не зайнятих корисною діяльністю та організованим змістовним дозвіллям. Спілкування підростаючого покоління з батьками направлене, в першу чергу, на отримання матеріальних благ, а духовне – обмежується, в основному, спільним переглядом телепередач. Адже зuboжіння та соціальний безлад відобразилися і на сім'ї, яка часто не має ні можливості, ні навичок брати на себе відповідальність за виховання своїх дітей. Оскільки раніше цим безпосередньо займалася держава, це призвело до поширення безвідповідального батьківства. Професійні навички, соціальні цінності та традиційні шляхи подолання життєвих проблем, які були сформовані в попередні роки, виявилися непридатними в нових умовах, коли увага школи сконцентрована на навчанні, батьки зайняті «добуванням грошей»,

а у діяльності підрозділів з профілактики правопорушень поки що переважають каральні методи [14].

Вирізнення неповнолітніх в окрему кримінально-психологічну групу пов'язане з власне злочинами та психологічними характеристиками, притаманних цій віковій групі. Зі зменшенням питомої ваги неповнолітніх у загальній структурі населення України на 15% («чорнобильська демографічна яма») темпи зростання їхньої злочинності у 2-2,5 рази перевищують дорослу [28]. Кількісно-якісні показники злочинності неповнолітніх мають найвищу динаміку порівняно з іншими її видами. Кримінально-психологічної картина злочинності неповнолітніх окреслює наступні тенденції, спирачись на такі дані: у загальній злочинності частка злочинів неповнолітніх складає 10% без урахування злочинів, скоєних за участю неповнолітніх. Починаючи з 1993 р. щорічно реєструється близько 30 тис. злочинів і виявляється більше 40 тис. неповнолітніх, що їх скоїли.

Слід виокремити основні *соціально-психологічні детермінанти* злочинності неповнолітніх у сучасній Україні.

Це — диспропорційна майнова і, як наслідок, психологічна *стратифікація* населення з порушенням співвідношення між заможними громадянами, так званим середнім класом, і між особами, що проживають на межі бідності чи нижче неї. Лише з 2002 р. проголошено необхідність програмних загальнодержавних заходів щодо боротьби з бідністю.

Суттєвими є й такі чинники, як *криза* в системі суспільного виховання, хиби в державному працевлаштуванні, соціальному становленні неповнолітніх і молоді. Провідні державні інститути виховання — загальноосвітні та професійно-технічні заклади неспроможні ефективно виконувати свої функції, оскільки в суспільстві домінує культ індивідуалізму, швидкого збагачення. Кумирами серед значної частини неповнолітніх стали щасні бізнесмени, топ-моделі, приватні охоронці, особи, що надають ескорт-послуги та за додаткову оплату — сексуальні послуги. Найбільш здібні, підготовлені педагоги масово переходять до елітних, напівприватних навчальних закладів (ліцеїв, коледжів тощо), решта стрімко втрачає чи взагалі не має авторитету серед учнів. Численні законодавчі акти щодо неповнолітніх та молоді («Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» та ін.) здебільшого не мають механізмів реалізації, належного фінансового і кадрового забезпечення, а тому не виконуються. За час існування незалежної України із неповнолітніх сформувалося ціле покоління, зайняте сумнівною посередницькою, комерційною діяльністю, тіньовим бізнесом. За таких умов правослухняність

починає сприйматися неповнолітніми як архаїзм, а право — як повинність, а не інструмент захисту прав і свободи особи.

Загрозливих масштабів набули в суспільстві *соціальні девіації*, до яких підвищено чутливі неповнолітні та молодь — пияцтво, наркоманія, токсикоманія, проституція. За офіційними даними, у стані сп'яніння скоюється 20—35% усіх злочинів неповнолітніх. Але така статистика не відображає реального стану, оскільки не враховує, по-перше, латентність, а по-друге, злочини, які вчиняються у тверезому стані з метою отримання засобів для придбання алкоголю, наркотиків, інших одурманюючих речовин. З цією метою скоюється, зокрема, близько половини крадіжок, які, своєю чергою, складають 70% усіх зареєстрованих злочинів неповнолітніх. Тільки на офіційному обліку перебуває 400 тис. наркоманів, 90% з яких - неповнолітні та молодь. За даними Українського інституту соціальних досліджень, неповнолітні складають 21% серед повій, а особи у віці 18-19 років – 26%. П'ята частина всіх жриць кохання (репродуктивна вибірка дослідження склала 1002 особи) – студентки та учениці навчальних закладів, котрі в такий спосіб заробляють на оплату за навчання. Переважну частину неповнолітніх повій складають особи, що приїхали до міста для навчання чи пошуку розваг, та безпритульні.

Суттєвою соціально-психологічною детермінантою злочинності неповнолітніх є несприятлива ситуація в сім'ї, деформовані чи відсутні стосунки з рідними. Найтіснішим тут є зв'язок із неповною сім'єю, відсутність батьків, наявність судимості у рідних, насамперед матері. Сьогодні в Україні розпадається кожний другий шлюб, у 85% таких пар є неповнолітні діти. Більше 100 тис. неповнолітніх — безпритульні, родинної опіки не мають 2,5 млн. дітей, 45% неповнолітніх, що скоїли злочини, не мають батьків чи із неповних сімей. Щорічно в Україні виявляється близько 12 тис. неповнолітніх, які взагалі не підтримують ніяких стосунків із батьками.

Описучи механізм кримінального впливу несприятливої ситуації в сім'ї слід зазначити, що неповнолітні діти через брак уваги, позитивного ставлення відчують себе чужими, зайвими, нерідко їх використовують як засіб боротьби з протилежною стороною, взаємно негативно налаштовують. Неповнолітні накопичують образу на батьків, займають презирливо-засуджуючу позицію до одного чи обох із них. Психологічний захист чи компенсація відбуваються через контакти та об'єднання з собі подібними і тими однолітками, які можуть зрозуміти, допомогти порадою, як «віддячити» дорослим.

Традиційними для неповнолітніх є крадіжки, розбій і грабежі, хуліганство, вандалізм, зґвалтування. Новими злочинами є участь у викраденні людей і торгівлі ними, захоплення заручників, телефонний тероризм, ритуальні

вбивства, інформаційно-комп'ютерні злочини. З'являються ознаки «професіоналізму» та спеціалізації злочинів.

Має місце зниження віку скоєння першого злочину та середнього віку неповнолітніх злочинців. 20% злочинів неповнолітніх скоюється особами, яким не виповнилося 14 років. Близько 85% осіб, що були визнані особливо небезпечними рецидивістами (до набрання чинності Кримінальним кодексом України з 1 вересня 2001 р.), скоїли перший злочин до 18 років.

Високий рівень латентності злочинів пов'язаний в основному з поведінкою жертви (оцінка шкоди як незначної, сором і побоювання за власну репутацію після офіційної реєстрації злочину, небажання осуду з боку однолітків і хибні уявлення про честь і помсту, невіра у можливість розкриття злочину). Простежується нерівномірність скоєння злочинів протягом доби, місяців, періодів року — пік злочинності неповнолітніх припадає на 20-21 години доби, березень місяць, періоди канікул у навчальних закладах.

Особливу увагу слід приділити насильницьким і корисливо-насильницьким злочинах, скоєних з особливою жорстокістю й цинізмом, витонченим глумлінням над жертвою. Тут переважає вчинення злочинів у складі групи, залучення до участі у злочинах малолітніх і підлітків, які не несуть кримінальної відповідальності, активне входження в організовану злочинність.

Отже, серед основних соціально-психологічних детермінант злочинності неповнолітніх у сучасній Україні слід виділити наступні: ліквідація «Інституту сім'ї», як такого; політичні, економічні та соціальні зрушення в державі, які привели до майнового розшарування населення і спровокували поширення проявів девіацій серед підлітків.

Список літератури

1. Змановская Е. В. Девиантология (Психология отклоняющегося поведения) /Е. В. Змановская / Учеб. Пособ. для студ. высш. учеб. заведений – М. : «Академия», 2003.– 288 с.
2. Кон И. С. Психология ранней юности / И. С. Кон / Книга для учителя.– М. : Просвещения, 1998.– 255 с.
3. Максимова Н. Ю. Психология адиктивной поведінки / Н. Ю Максимова / Навч. посіб. – К. : ВПУ «Київський університет», 2002. – 308 с.
4. Малихіна Т. П. Психологічні умови попередження аморальної поведінки підлітків / Т. П. Малихіна / Навч. посіб.– К. : Академія, 2001.– 25 с.

Одержано 20.03.2015

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА КУРСАНТІВ І СТУДЕНТІВ ЯК НАСЛІДОК ЇХ СОЦІАЛЬНОЇ І ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ

Постановка проблеми. Однією з актуальних проблем, що стоять перед сучасними вищими навчальними закладами МВС України, є профілактика та корекція поведінкових відхилень у курсантів і студентів. Ця проблема є актуальною й для Харківського національного університету внутрішніх справ, курсантам і студентам якого притаманні усі проблеми сучасної молоді.

Щоб правильно побудувати виховну роботу з курсантами і студентами щодо профілактики та корекції поведінкових девіацій, треба визначити фактори та умови, що сприяють формуванню у них відхилень поведінки, тобто поведінкових девіацій.

Аналіз досліджень і публікацій. За визначенням А.Й.Капської, О.В.Безпалько, Р.Х.Вайноли [2], девіантна поведінка - це система дій і вчинків людей, соціальних груп, що суперечить соціальним нормам психічного здоров'я, моралі, культури, права, або визнаним у суспільстві шаблонам і стандартам поведінки. Психологічні аспекти проблеми девіантної поведінки висвітлювали у своїх роботах Г.М.Андрєєва, С.А.Белічева, О.В.Змановська, Л.П.Колчина, І.А.Невський, В.М.Оржеховська та інші. Але питання, пов'язані з вивченням впливу професійної і соціальної адаптації на формуванням девіантної поведінки у курсантів залишаються недостатньо вивченими.

Мета нашої статті полягає в тому, щоб визначити взаємозв'язок між соціальною і професійною адаптацією курсантів і студентів та можливістю формування поведінкових відхилень.

Виклад основного матеріалу. Поведінка – це процес взаємодії особистості з середовищем, опосередкований індивідуальними особливостями та внутрішньою активністю особистості, який має форму переважно зовнішніх дій і вчинків [1]. У цілому поведінка людини відображає процес її соціалізації.

Девіантна поведінка – вельми складна форма соціальної поведінки особистості, що детермінована системою взаємопов'язаних факторів.

У наш час термін “девіантна поведінка” використовується у двох основних значеннях: у значенні “вчинок, дія людини, що не відповідають офіційно встановленим або таким, що фактично склалися, у даному суспільстві нормам”; у значенні “соціальне явище, що проявляється у відносно масових та стійких формах людської діяльності, що не відповідають офіційно

встановленим нормам та чеканням або нормам та чеканням, що фактично склалися у даному суспільстві.

За визначенням Р.В.Овчарової, “поведінка - це сукупність конкретних діяльностей індивіда, що протікають у даний момент” [4, с.287]. Вона може бути названа адаптивною, якщо за допомогою неї отримано доцільний, корисний результат. Досягнення такого результату стає можливим, якщо діяльності, з яких складається поведінка, відповідають умовам, у яких здійснюється дана поведінка.

У відповідності з концепцією адаптивної поведінки будь-яка девіація призводить до порушень адаптації (психічної, соціальної, соціально-психологічної, середовищної).

З точки зору соціально-нормативного критерію провідним показником нормативності поведінки є рівень соціальної адаптації особистості. При цьому нормальна, успішна адаптація характеризується оптимальною рівновагою між цінностями, особливостями індивіда та правилами, вимогами середовища, що оточує його. Відповідно, дезадаптація – це стан зниженої здатності (небажання, невміння) приймати та виконувати вимоги середовища як особистісно значущі, а також реалізовувати свою індивідуальність у конкретних соціальних умовах.

Можна виділити соціальні та індивідуальні прояви дезадаптації.

Соціальними проявами дезадаптації є зниження здатності навчатися, нездатність заробляти своїм трудом; хронічна або виражена неуспішність у життєво важливих сферах (сім’ї, роботі, міжособистісних відносинах, сексі, здоров’ї); конфлікти із законом; ізоляція.

У якості індивідуальних проявів дезадаптації можуть розглядатися: негативна внутрішня установка по відношенню до соціальних вимог (незгода з ними, нерозуміння, протест, опозиція); занадто високі претензії до оточуючих водночас з прагненням самому уникати відповідальності, егоцентризм; хронічний емоційний дискомфорт; неефективність саморегуляції; конфліктність і слабкий розвиток комунікативних умінь; когнітивні перекручування реальності.

Виділяють такі варіанти соціальної адаптації: радикальна адаптація – самореалізація шляхом зміни особистістю існуючого соціального світу; гіперадаптація – самореалізація шляхом впливу особистості на соціальне життя за допомогою її наддосягнень; гармонійна адаптація - самореалізація особистості у соціумі за допомогою орієнтації на соціальні вимоги; конформістська адаптація - пристосування за рахунок пригнічення індивідуальності, блокування самореалізації; девіантна адаптація – самореалізація шляхом виходу за межі існуючих соціальних вимог (норми);

соціально-психологічна дезадаптація – стан блокування процесів самореалізації та адаптації.

Період навчання у вищому навчальному закладі співпадає з періодом професійного становлення курсантів і студентів, а отже, й з періодом їх первинної професійної адаптації.

Професійна адаптація курсанта або студента – це процес пристосування особи, яка тільки-но поступила до вищого навчального закладу, до вимог професії, умов навчання, до завдань і змісту спеціальності, а також до молодіжного колективу.

Професійна адаптація має складну структуру, в якій можна виділити такі аспекти: адаптація індивіда до фізичних умов фахового середовища (психофізіологічний аспект професійної адаптації); адаптація до професійних завдань, професійної інформації, до способів професійної діяльності (професійний аспект); адаптація до соціальних компонентів професійного середовища (соціально-психологічний аспект).

Адаптація курсанта і студента до професійної діяльності підрозділяється на ряд етапів: первинна адаптація, період стабілізації, можлива дезадаптація, повторна адаптація.

Вельми суттєвим фактором, що впливає на поведінку особистості, є, зокрема, характеристики соціальних груп, до яких належить молода людина, в тому числі й субкультура, соціальний статус, приналежність до навчально-професійної групи, референтна група.

Як відомо, мета будь-якої поведінки – це пристосування, тобто адаптація до середовища. Така адаптація курсантів до специфічних умов навчання у воєнізованому вищому навчальному закладі не завжди може бути адекватною. Порушення поведінки є наслідком неадекватної адаптації, яка може відбуватися різними шляхами: через конформізм (повне прийняття соціально схвалюваних цілей і засобів їх реалізації); інновацію (прийняття цілей, відкидання легітимних способів їх досягнення); ритуалізм (негнучке відтворення заданих або звичних засобів); ретризм (пасивний відхід від виконання соціальних норм, від соціальної взаємодії); бунт (активний бунт – відкидання соціальних норм).

З позицій соціально-когнітивної теорії, або теорії соціального наuczіння, розробленої А.Бандурою [3], будь-яка поведінка людини є соціально зумовленою, оскільки за нею стоять найскладніші навички, що потребують спеціального наuczіння.

Поведінка – це результат складної взаємодії зовнішніх подій та внутрішніх особистісних детермінант: спадкових особистостей, придбаних умінь, рефлексивного мислення, самоініціативи.

У відповідності з теорією соціального научіння основними механізмами формування поведінки є такі: 1. Научіння через спостереження (вікарне научіння) – є провідним способом. Люди навчаються поведінці та когнітивних навичок переважно через спостереження за моделями (за іншими людьми). 2. Научіння у дії, або научіння через досвід, розповсюджене вельми широко.

Для ефективного функціонування також необхідно, щоб люди передбачали події та оцінювали імовірні результати різних дій. Створення точних прогнозуючих суджень потребує уваги, пам'яті, інтегративних когнітивних навичок.

Б.Скіннер [3] розглядав особистість як репертуар видів поведінки, що відповідає набору підкріплень, які залежать від сполучених обставин. При самоконтролі люди управляють подіями, щоб управляти своєю поведінкою. Це перш за все контроль оточуючого середовища, який впливає й на поведінку.

Висновок. Отже, одним з напрямків виховної роботи з курсантами і студентами є профілактична робота з попередження поведінки, що відхиляється від норми, тобто девіантної поведінки. Тому для ефективного функціонування необхідно навчити курсантів передбачати події та оцінювати імовірні результати різних дій. Необхідною умовою є також формування навичок та умінь саморегуляції власної поведінки, яка включає самоспостереження, самооцінювання та само реагування.

Список літератури

1. Змановская Е.В. Девиантология (психология отклоняющегося поведения): Учеб. пособие. – М.: Изд. центр «Академия», 2003. – 288 с.
2. Капська А.Й., Безпалько О.В., Вайнола Р.Х. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи / Під ред. А.Й.Капської. – К.; ДЦССМ, 2002. – 164 с.
3. Нельсон-Джоунс Р. Теория и практика консультирования. – СПб., 2000. – 334 с.
4. Овчарова Р.В. Справочная книга социального педагога. – М.:ТЦ «Сфера», 2001. - 480 с.

Одержано 20.03.2015

ОСОБЛИВОСТІ АНТИЦИПАЦІЇ ЖІНОК-ЗЛОЧИННИЦЬ

У сучасній науці існують фрагментарні дослідження жіночої злочинності не зважаючи на те, що показник злочинності серед жінок традиційно вважається своєрідним індикатором здоров'я суспільного життя. Вчені неодноразово порушували питання про наявність відмінностей, специфічних рис та властивостей, поведінкових проявів, здатності діяти чи утримуватися від дій, які відрізняють злочинця від правослухняної особи, особливо за умов трансформації суспільства. Для успішної соціальної адаптації до умов життя, що швидко змінюються, особистість має проявляти антиципаційні здібності, вміння прогнозувати як бажані, так і небажані події, а також проявляти здатність до пошуку нових, оригінальних підходів і рішень.

На протязі останнього десятиріччя прогностична, передбачувальна функція психіки, пов'язана з побудовою моделі бажаного майбутнього людини, все більше привертає увагу психологів. Серед найбільш авторитетних дослідників психології антиципації можна назвати А.В. Брушлинського, Д. Гібсона, Б.Ф. Ломова, У.Д. Менделевича, У. Найссера, Л.А. Регуш, Е.А. Сергієнко, Е.Н. Суркова, І.М. Фейгенберга. В їх роботах реалізовані різні підходи до визначення й класифікації процесів антиципації і прогнозування, визначається місце антиципації серед інших психічних процесів і в структурі діяльності.

Термін "антиципація" як спеціальна психологічна категорія був уведений у психологію В. Вундтом, який вважав, що можливість антиципації виникає завдяки синтезу найпростіших елементів психічного, однак, при неодмінному впливі на цей синтез "творчих похідних" [2, с.15]. Сучасним дослідником В.Д. Менделевичем антиципація тлумачиться як здатність діяти і приймати ті або інші рішення з певним часово-просторовим попередженням у відношенні очікуваних, майбутніх подій [4]. Антиципація виникає як системно-інтегральний процес, що формується в реальній діяльності людини і є одним із найважливіших компонентів механізму регуляції цієї діяльності. Вона пронизує всі форми й рівні психічного відбиття дійсності особистості. У концепції життєвої стратегії К.А. Абульханової-Славської [1, с. 201] антиципація є необхідним компонентом змістоутворення (планування майбутнього), відповідальності (передбачення наслідків своїх дій), організації часу життя

(випереджальне і своєчасне планування): "життєва стратегія в загальному вигляді - це постійне передбачення відповідно до своєї особистості характеру й способу свого життя" [1, с. 67]. Відомі психологи Б.Ф. Ломов та Е.Н. Сурков виділяють кілька рівнів антиципації: сенсомоторний, перцептивний, рівень уявлень, мовленнєво-розумовий (вербально-логічний), субсенсорний. Крім того, автори не беруть під сумнів існування комунікативного рівня, наявність якого вимагає, з їхнього погляду, доказу за допомогою психологічних експериментів. За їх думкою, у назві рівнів міститься деяка умовність. Вони поєднують переважні когнітивні компоненти антиципації, але не вказують особливостей психічної регуляції діяльності дій, здійснюваної цим рівнем [3, с. 243]. Отже, у житті та діяльності людини неможливо знайти такі ситуації, в яких антиципація не відігравала б істотної ролі. Можна сказати, що антиципація як психологічний феномен у його різноманітних формах має універсальне значення для всіх сторін діяльності людини. На формування антиципаційної спроможності впливають соціокультурні установки і стереотипи та особливості відносин у родині.

Метою дослідження є антиципаційна спроможність жінок-злочинниць молодіжного віку, які вперше засуджені до позбавлення волі. Методи дослідження: тест для вивчення антиципаційної спроможності (ТАС) В.Д. Менделевича та питальник «Шкала сімейного оточення» Р.Н. Моос, що адаптовано З. Ю. Купріяновим. За результатами дослідження (див. табл. 1) всі значущі кореляційні зв'язки належать до таких, що мають середню силу, тобто знаходяться в межах 0,3-0,7.

Таблиця 1

Коефіцієнти кореляції між показниками антиципаційної спроможності жінок-злочинниць і показниками сімейної структури (r)

Показники сімейної структури	Показники антиципаційної спроможності			
	Антиципаційна спроможність	Особистісно-ситуативна спроможність	Просторова спроможність	Часова спроможність
Згуртованість	0,68**	0,26	0,38	0,51**
Експресивність	0,18	0,20	-0,16	0,26
Конфлікт	0,30	0,24	0,31	0,22
Незалежність	0,45*	0,30	0,27	0,49*
Орієнтація на досягнення	0,56**	0,44*	0,34	0,38*

Інтелектуально-культурна орієнтація	0,38	0,51*	-0,07	0,36
Орієнтація на активний відпочинок	0,58**	0,31	0,45*	0,47*
Морально-етичні аспекти	-0,04	0,03	-0,07	-0,04
Організація	0,61**	0,52*	0,32	0,49*
Контроль	0,29	0,16	0,14	0,31

Примітка. Статистична значущість кореляцій: * – $p < 0,05$ **, – $p < 0,01$.

Показник антиципаційної спроможності найбільш чітко взаємозв'язаний із показниками згуртованості, орієнтації сім'ї на активний відпочинок і досягнення, а також з рівнем організації сімейної системи. Дещо слабшим є (але досягає статистично значущого значення), зв'язок рівня антиципації і показника незалежності. У всіх випадках характер зв'язку додатний, що дозволяє зробити висновок про те, що антиципаційна спроможність тим вище, чим вище ступінь турботи членів сім'ї одне про одного, чим вище відчуття приналежності до сім'ї, чим більшу увагу сім'я приділяє сумісному відпочинку, досягненням в різних сферах діяльності, самоутвердженню, самостійності в обдумуванні проблем і прийнятті рішень. Крім того, антиципація жінок-злочинниць тим вище, чим важливішим є для сім'ї порядок і організованість – структуризація сімейної активності, фінансове планування, ясність і визначеність сімейних правил і обов'язків. Аналіз кореляційних взаємозв'язків параметрів функціонування сімейної структури з окремими складовими антиципації показав наступне. Особистісно-ситуативна спроможність додатне взаємозв'язана з показниками «Інтелектуально-культурна орієнтація», «Орієнтація на досягнення» і «Організація». Просторова складова – з показником «Орієнтація на активний відпочинок» і на рівні тенденції з показником «Згуртованість» ($p < 0,1$). Часова спроможність – з показниками «Згуртованість», «Незалежність», «Орієнтація на досягнення», «Орієнтація на активний відпочинок» і «Організація» і на рівні тенденції з показником «Інтелектуально-культурна орієнтація».

Отже, структура сім'ї, впливаючи на всі види антиципації жінок-злочинниць, найсильніше впливає на її часовий компонент. Здатність прогнозувати перебіг подій і точно розподіляти час тим вище, чим вище ступінь турботи членів сім'ї одне про одного, чим вище відчуття приналежності до сім'ї, чим більше члени сім'ї заохочуються до самоутвердження, досягнень у різних сферах діяльності, самостійності в обдумуванні проблем і прийнятті

рішень, чим більшу увагу сім'я приділяє сумісному активному відпочинку, а також структуризації сімейної активності, плануванню, визначеності сімейних правил і обов'язків. Уміння прогнозувати життєві події і ситуації тим вище, чим важливіше для сім'ї порядок і організованість – структуризація сімейної активності, фінансове планування, ясність і визначеність сімейних правил і обов'язків. Позитивно впливає на розвиток даного виду прогностичної компетентності активність сім'ї в інтелектуальній, соціальній, культурній і політичній сферах та орієнтація сім'ї на досягнення її членів в різних видах діяльності. Оскільки у жінок-злочинниць молодіжного віку ще збережені соціальні та сімейні зв'язки, вплив сім'ї відіграє роль стримуючого чинника у їх кримінальній поведінки та подальшій профілактиці протиправних вчинків й розвиток антиципаційних здібностей, зокрема.

Список літератури

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К.А. Абульханова-Славская. - М.: Мысль, 1991. - 299 с.
2. Краткий психологический словарь / под. ред. А. В.Петровского, М.Г.Ярошевского. - Ростов н/Дону: Феникс, 1985. – 505 с.
3. Ломов Б. Ф. Антиципация в структуре деятельности / Б.Ф. Ломов, Е.М. Сурков. - М., 1980. - 279 с.
4. Менделевич В. Д. Антиципационные механизмы неврозогенеза / В. Д. Менделевич. // Психологический журнал. - 1996. - Т. 17. - № 4. - С. 107 - 115.
5. Регуш Л. А. Психология прогнозирования: способность, ее развитие и диагностика / Л. А. Регуш. - Киев, 2007. - 88 с.

Одержано 20.03.2015

УДК: 159.922-053.6(477)

Ірина Вячеславівна ЖДАНОВА,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціології та психології ФПМК ХНУ;

Анна Ігорівна ПОПОВА

магістр психології

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНУ АДАПТАЦІЮ ПІДЛІТКІВ ТА ЮНАКІВ- ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ

Проблема соціально-психологічної адаптації вимушених переселенців в умовах перетворень сучасної України має особливу актуальність і значущість. На новому місці проживання переселенці стикаються не тільки із соціальними,

юридичними та побутовими аспектами життєдіяльності, а й зі складними соціально-психологічними проблемами адаптації і коадаптації мігрантів і приймаючого суспільства. Особливо це стосується дітей, підлітків та юнаків, проблеми адаптації/дезадаптації яких мають свою специфіку [5]. В цьому контексті одним з основних є питання про те, які адаптивні соціально-психологічні механізми дозволяють особистості підлітка чи юнака подолати складні життєві ситуації і досягти стану адаптованості [4].

Сучасні дослідження доводять, що соціально-психологічна адаптованість як результат процесу адаптації передбачає актуалізацію внутрішнього потенціалу і прояву соціально-психологічних якостей особистості та виражається у досягненні соціальної компетентності і толерантності як інтегральної якості особистості підлітка та юнака [2].

Термін толерантність у даний час вживається у різних значеннях і наповнюється різним психологічним і соціальним змістом (А. Р. Асмолов, О.А.Бауер, М. С. Міріманова, Г.У. Солдатова, Л.О.Шевченко та ін). У процесі історично-культурного розвитку категорія толерантності перетерплювала зміни від розуміння її як «терпимості» [1] до більш широкого тлумачення як «поваги, прийняття і правильного розуміння багатого різноманіття культур світу, форм самовираження і способів проявів людської індивідуальності» [3]. На думку Г.У.Солдатової, толерантність – це інтегральна якість особистості, що включає в себе вміння гармонійно будувати відносини з собою, з іншими і з соціумом в цілому [6].

У нашому дослідженні було виявлено особливості толерантності підлітків та юнаків – вимушених переселенців, а також визначено специфіку взаємозв'язку толерантності особистості з показниками соціально-психологічної адаптації.

Вибірку досліджуваних склали 68 осіб 13-17 років, які вимушені були переселитися разом із батьками із зони АТО Донецької та Луганської областей до міста Харкова. Першу групу склали підлітки 13-14 років, учні 8-9-х класів у кількості 35 осіб. До другої групи увійшли 33 особи юнацького віку (16-17 років), учні 10-11-х класів.

Для дослідження толерантності вимушених переселенців було використано модифікований нами експрес-опитувальник «Індекс толерантності» (автори Г.У. Солдатова, О. А. Кравцова, О. Е. Хухлаев, Л. А. Шайгерова). Встановлено, що високий рівень толерантності не є характерним ні для підлітків, ні для юнаків (5,7% і 9,1%), що, на нашу думку, є цілком адекватним, особливо для підліткового віку. Середній рівень толерантності вірогідно частіше діагностується у досліджуваних юнацького віку (60,6% і 37,1%; $p \leq 0,05$), що свідчить про їх гнучкість у поведінці та когнітивних

процесах, терпимість до чужої думки, розуміння того, що «інша людина – вона інша», при чому така стратегія поведінки не є тотальною, а варіює залежно від ситуації та обставин. І низький рівень толерантності вірогідно частіше зустрічається в групі підлітків (57,1% та 30,3%; $p \leq 0,01$), які не схильні проявляти терпимість до інших поглядів, думок, упереджено ставляться до інших націй, меншин, людей з певними особливостями характеру, психіки та ін.

Щодо складових толерантності, то в групі підлітків переважає «соціальна толерантність» (14,8), що відбиває більш-менш толерантні прояви підлітків у відношенні різних соціальних груп (меншин, злочинців, психічно хворих людей). Показник етнічної толерантності складає 10,2 бали і свідчить про упереджене ставлення підлітків до представників інших етнічних груп, недостатнє розуміння їх проблем, звичок, традицій. «Толерантність як риса особистості» є найменш розвинутою у підлітків (8,4), що проявляється прагненням відповідати агресією на агресію, гнівом на гнів, не гнучкістю у відстоюванні власної думки та ін.

В групі юнаків також найвищі бали виявлено за шкалою «соціальна толерантність» (16,2). Тобто, юнаки досить терпимо ставляться до мігрантів, біженців, жебраків, представників інших релігійних конфесій. Це є зрозумілим, бо вони самі є вимушеними мігрантами, й на всі питання стосовно різних аспектів міграції відповідали толерантно. Показник «толерантності як риси особистості» є трохи нижчим, але теж в межах середнього рівня (15,8). І найнижчі середні бали має шкала «етнічна толерантність» (12,60)..

Порівняльний аналіз показав, що за всіма складовими толерантності середні бали були вище в групі юнаків, ніж підлітків. Причому, якщо за шкалою «соціальна толерантність» статистично значущих відмінностей не зареєстровано, то за іншими двома шкалами вони визначені. Так, юнаки проявляють більш виражену етнічну толерантність (12,6 і 10,2; $p \leq 0,05$) та більш виражену толерантність як рису особистості (15,8 і 8,4; $p \leq 0,05$). Слід зазначити, що «слабкою ланкою» в групі підлітків є толерантність як риса особистості і етнічна толерантність (й відповідно саме їх потрібно розвивати), а у юнаків найменш розвинутою виявилася етнічна толерантність.

Отже, проведене дослідження особливостей толерантності підлітків та юнаків показало, що толерантність є більш розвинутою у юнаків, ніж у підлітків: юнаки частіше за все проявляють середній рівень толерантності, а підлітки – низький. При цьому, у юнаків більше, ніж у підлітків, розвинена етнічна толерантність та толерантність як якість особистості. Низький рівень розвитку у підлітків толерантності як риси особистості потребує спеціальних заходів щодо розвитку та корекції даної особистісної якості.

За методикою К.Роджерса і Р.Даймонд визначено домінування середнього рівня адаптації в обох досліджуваних групах (65,7% підлітків і 75,7% юнаків). Високий рівень соціально-психологічної адаптації визначається у 12,1% юнаків, що є з тенденцією до вірогідності частіше, ніж у підлітків (2,9%; $p \leq 0,1$). І низький рівень соціально-психологічної адаптації є більш притаманним підліткам (31,4% і 12,1%; $p \leq 0,05$). При цьому для підлітків більш характерними є конформний і ностальгічний типи соціально-психологічної адаптації (за методикою **Л.В.Янковського**), а для юнаків – адаптивний і інтерактивний типи адаптації.

Результати кореляційного аналізу показали, що визначається позитивний кореляційний зв'язок в межах середнього і низького рівнів толерантності та адаптації, та відсутність такого зв'язку в межах високого рівня толерантності. Тобто, рівень адаптації особистості досліджуваних підвищується разом з рівнем їх толерантності, але не безмежно: високий рівень толерантності вже не забезпечує високий рівень адаптації. Отже, можна казати про оптимальну толерантність як механізм соціально-психологічної адаптації підлітків та юнаків – вимушених переселенців.

Список літератури

1. Асмолов А. Г. О смыслах понятия «толерантность» / А. Г. Асмолов, Г.У. Солдатова, Л. А. Шайгерова // Век толерантности : науч.-публицист. вестник. Вып. 1 - 2. – М. : МГУ, 2001. – С. 8-18.
2. Бауэр Е.А. Научно-практические основы психолого-педагогического сопровождения социально-психологической адаптации подростков-мигрантов : автореф. дисс. на соиск. учен. степени док. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогическая психология» / Е.А.Бауэр. – Москва, 2012. – 30с.
3. Бондырева С.К. Толерантность. Учебно-методическое пособие / С.К. Бондырева. - М.: 2003. – 240с.
4. Завьялова Е.К. Психологические механизмы социальной адаптации человека / Е.К.Завьялова // Вестник Балтийской педагогической академии. – СПб, 2001. - Вып.40. - С. 55-60.
5. Лібанова Е.М. Вимушені переселенці з Донбасу: масштаби на виклики для України / Е.М.Лібанова // Вісник НАН України. - №12.- 2014. – С.15 -24.
6. Солдатова, Г.У. Психологическая адаптация вынужденных мигрантов / Г.У. Солдатова, Л.А. Шайгерова // Психологический журнал. - 2002. Т. 23. – №4. - С. 68-81.

Одержано 20.03.2015

УДК 316.35

Олена Вікторівна БУТИЛІНА

кандидат соціологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціології та психології

факультету права та масових комунікацій ХНУВС

ФАКТОРИ ЕФЕКТИВНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ПАТОЛОГІЙ

Розробка та дослідження проблеми організаційних патологій є вельми важливим питанням як з теоретичної так і з практичної точки зору. Як наукова проблема організаційна патологія вимагає формування цілісного теоретико-методологічного підходу для пояснення причинно-наслідкових зв'язків та факторів розвитку подібних станів у організаціях. Практична ціль вивчення патологій в організаціях у першу чергу обумовлюється необхідністю розробки заходів щодо їх попередження та подолання.

Наукові пошуки в цьому напрямку здійснювали російські та українські дослідники, серед яких, Н. Ануфрієва [1], О. Пригожин, В. Журавльова та ін. Деякі міркування авторки з цього приводу представлені у попередніх публікаціях [2, 3].

В управлінській науці прийняте таке визначення: організаційна патологія це дисфункція організації, тобто стійке порушення її нормального функціонування, коли в організації з будь-яких дуже важливих і таких, що важко викорінюються, причин, виявляються перебої [1]. Наявність патологічних станів у організації є показником змін, що в ній відбуваються. Треба звернути увагу на те, що існує великий спектр способів та заходів із профілактики й боротьби з організаційними патологіями. Сьогодні є спеціалізовані компанії, які займаються цими питаннями, тобто надають підприємствам-замовникам свої консультаційні послуги. Для формування програми боротьби з організаційними патологіями необхідно виділити головну з них і дібрати відповідний спосіб її усунення. Проте вибір методу залежить від конкретних факторів та особливостей організації.

Існує припущення, що виникнення й розвиток тієї чи іншої патології пов'язані з певною стадією розвитку організації. Кожній фазі життєвого циклу організації властиві свої патології. Зародження супроводжується пануванням структури над функцією, характерне переважання неформальних відносин. На стадії розвитку виникають інверсії. Цей етап небезпечний як переломний момент. Він характеризується виникненням різних патологій, зокрема, автократія підрозділів, некерованість, дублювання організаційного порядку,

демотивуючий стиль управління. Етап розквіту найчастіше характеризується досягненням організацією щонайвищої стадії розвитку і рідко припускає формування патологічних станів. На стадії стабілізації можливо придушення розвитку функціонуванням. Цей період існування організації може припускати виникнення таких патологій, як стагнація, безсуб'єктність, розсіювання мети. Заключні стадії розвитку організації – бюрократизація і смерть – виражаються в розриві рішень та реалізації, придушенні розвитку функціонуванням, знову ж таки автократії підрозділів, бюрократизації.

Отже, першим фактором, який варто враховувати при розробці нових чи використанні існуючих заходів та методів із попередження організаційних патологій, є фаза життєвого циклу, на якій перебуває організація. Розуміння причин управлінських проблем, які виникають в організації на кожному етапі її існування робить діяльність із боротьби з дисфункціями більш чіткою та ефективною.

Втім, існує низка патологій, не прив'язаних до певного етапу життєвого циклу організації, це несумісність особи з функцією, маятникові рішення, ігнорування організаційного порядку, конфлікт в організаційних відносинах, поява клик і демотивуючий стиль можуть з'явитися на будь-якій стадії, починаючи з юності.

Другий фактор – це розуміння того, що в управлінській діяльності природним є припущення типових управлінських помилок, які передують виникненню патологічних станів у організації. Аналізуючи досвід прийняття управлінських рішень, О. І. Пригожин запропонував таку класифікацію помилок керівників. Перша група помилок – *природні*, які неминуче виникають внаслідок обмеженості можливостей будь-якого управління (у прогнозах тенденцій на ринку, можливих дій конкурентів, попиту тощо; в оцінці ситуації на ринку, якості продукції, здатностей працівників тощо; непередбачені події, наслідки власних дій і т. ін.). Друга група – *упередження* – неприйняття, відторгнення будь-чого корисного, але мало відомого (неприйняття переходу від моделі управління «наказ - виконання» до моделі управління «узгодження інтересів»; ворожість до поведінкових технологій (технологій ведення переговорів, вирішення конфліктів тощо); упередження проти використання якісних методів: «дурниця все, що не можна прорахувати»; ставлення до роботи над стратегією як до заняття абсолютно непрактичного; занижена оцінка реального потенціалу працівників). Третя група помилок – *незнання*, тобто непоінформованість в області технології управління (незнання моделі життєвого циклу організації; методів формування посадових функцій; сучасних мотиваційних систем; методів аналізу ситуації; психології управління колективом). Наступна група – *невміння*, як нерозвиненість навичок грамотного

впливу на підлеглих (формувані цілі своєї організації; прорахувати свої рішення на можливість виконання; багатоваріантне планування; забезпечувати фактичне виконання рішень; організувати контроль). П'ята група управлінських помилок – це *дисфункціональні схильності* (до самоцентризму; демотивуючий стиль управління; «інформаційна жадібність» (прагнення знати й контролювати в організації все); дублювання порядку; схильність піддаватися маніпулюванню з боку заступників). Остання група помилок – *управлінські ілюзії* (віра в непогрішність своїх рішень; культ матеріального стимулювання; схильність бачити причини своїх труднощів, насамперед зовні, а не усередині організації; перебільшення фактору лояльності найближчих співробітників при їхньому підборі й оцінці; схильність розглядати досягнуте благополуччя як постійний стан на всі часи).

Управлінські помилки неминучі. Можна мінімізувати імовірність ускладнень та помилок, проте уникнути повністю неможливо.

Третій фактор, який впливатиме на ефективність профілактичних заходів, спрямованих на виникнення та розвиток організаційних патологій, на наш погляд є власне особистість керівника організації. Розуміння індивідуальних особливостей осіб, урахування їх особистісно-психологічних рис є важливим з точки зору вибудовування стратегії поведінки з ним. Зокрема в практиці управлінського консультування прийнята наступна класифікація керівників: 1) «кваліфікований клієнт». Цей тип керівника здатний на швидке навчання, розуміння завдань, які дає консультант. Якщо йому вдало все пояснити, то такий клієнт перетвориться у незамінного помічника і відносини співробітництва принесуть омріяний результат. 2) «Шукач дива». Такий клієнт вимагає неможливого, ставить завдання, яких майже неможливо досягти. 3) «Стагнат». Керівник, котрий на словах готовий до будь-яких змін, активно приймає участь у розробці варіантів рішення проблеми, проте коли діло доходить до конкретних дій, все гальмується. Організація не розвивається. 4) «Командир». Владна особа, котра схильна бачити навіть у зовнішньому консультантові підлеглого. Командир видає завдання, які можуть навіть не стосуватись професійних компетенцій консультанта та вимагає їх вирішення. Цілком імовірно, що всі зазначені в класифікації типи управлінців (можливо окрім «кваліфікованого клієнта») будуть припускатись певних помилок, які неодмінно призведуть до виникнення дисфункцій в організації.

Таким чином, урахування таких факторів, як стадія розвитку організації, припущення природних управлінських помилок та особливі індивідуально-психологічні характеристики керівників організацій допоможуть з'ясувати причини виникнення певних організаційних патологій та стануть у нагоді при виборі методів профілактики й заходів боротьби з ними.

Список літератури

1. Ануфриева Н. И. Патология организации / [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.econom.nsc.ru/eco/Arhiv/ReadStatiy/206_12/Anufrieva.htm.
2. Бутиліна О. В. Організаційна патологія: відхилення від норми чи дисфункція? [Текст] / О. В. Бутиліна // Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний, юридичний аспекти: Матеріали науково-практичної конференції (Харків, 10 квітня 2010 р.). — Х.: ХНУВС, 2010. — С. 30-34.
3. Бутиліна О. В. Організаційні патології як девіації: способи профілактики [Текст] / О. В. Бутиліна // Актуальні напрями сучасної практичної психології і психотерапії: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 6 грудня 2013 р.). — Х.: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2013. — С. 110-112.

Одержано 19.03.2015

УДК 316.6

Юлія Валентинівна КОБИКОВА

*старший викладач кафедри соціології та психології
факультету права та масових комунікацій ХНУВС*

МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНОЇ РЕІНТЕГРАЦІЇ КОЛИШНІХ ЗАСУДЖЕНИХ «ДІМ НА ПІВДОРОГИ»

Сьогодні в Україні існує проблема реінтеграції у суспільство громадян, які звільняються з міст позбавлення волі після відбуття покарань. Труднощі, з якими стикаються ці особи, наступні:

- відсутність даху над головою;
- відсутність документів – паспорта, ідентифікаційного коду та ін.;
- відсутність зв'язку або належних взаємовідносин з родичами;
- наявність психологічних проблем та відсутність навичок їх вирішувати соціально схваленими способами;
- не вміння вирішувати соціальні проблеми (відновлення документів, повернення батьківських прав, оформлення пенсії та ін.);
- відсутність навичок працевлаштування тощо.

Слід зазначити, що інші країни також стикаються з подібними проблемами. Загальний принцип демократичних країн у відношенні до колишніх ув'язнених – повернути суспільству платника податків. Тому на державному рівні існують програми реінтеграції цих громадян на кшталт

шведської моделі «Дім на півдорозі» (halfwayhouse), ведеться превентивна робота по скороченню кількості безхатченків. Наприклад, муніципалітет м. Гаага (Нідерланди) започаткував програму, спрямовану на потреби таких груп, як колишні ув'язнені, колишні пацієнти психіатричних клінік та колишні наркозалежні. Її мета – призупинити маргіналізацію своїх громадян шляхом надання їм підтримки в трьох сферах – житло, працевлаштування та добробут. Розширений профіль роботи з проблемними категоріями у Європі виявляється вдячною справою, що привносить позитив для забезпечення загальних благ, спокою і рівного розвитку європейців незалежно від їхньої не зовсім чистої особистої біографії.

В Україні досвідом впровадження шведської моделі надання допомоги засудженим в їх соціалізації та інтеграції в суспільство є Центр соціальної адаптації звільнених осіб «Дім на півдорозі». У 2008 році за фінансової підтримки Шведського агентства розвитку та співробітництва, за підтримки Шведської служби пробації та тюрем, а також Державного департаменту України з питань виконання покарань, ВБО «Конвіктус Україна» почала в Україні проект «Триступенева усестороння програма реінтеграції в суспільство громадян, які перебувають на випробувальному терміні і звільнені з місць позбавлення волі». В рамках даної програми у 2010 році було створено унікальна соціальна установа «Дім на півдорозі», клієнтками якого стали жінки, що повертаються з місць позбавлення волі і прагнуть змінити своє життя.

Мета програми – соціальна адаптація в суспільство і зниження ризику повторного потрапляння жінок в місця позбавлення волі. Програма реінтеграції складається з трьох етапів і починається ще на етапі відбуття покарання. Тісними партнерами цієї Програми є Державна пенітенціарна служба України та Міністерство соціальної політики. Сьогодні Центр співпрацює з усіма жіночими виправними установами України. Наступним етапом програми реінтеграції є перебування в центрі, проходження курсу програмних заходів, що включають в себе індивідуальну та групову роботу з психологом для вирішення особистісних проблем і соціальними працівниками для отримання необхідних соціальних навичок. Заключний етап програми – підготовка клієнток до самостійного життя, працевлаштування і знаходження житла.

«Триступенева усестороння програма реінтеграції в суспільство громадян, що перебувають на випробувальному терміні та звільнені з місць позбавлення волі» має такі завдання:

- створити умови, які сприяють ефективному формуванню особистісних якостей учасників Програми, зміцненню та відновленню їх соціально-корисних зв'язків;

- допомогти у вирішенні медичних, психологічних та соціальних проблем, пов'язаних з алко- та наркозалежністю, ВІЛ-інфекцією;
- сприяти в отриманні/відновленні учасниками Програми правових документів (паспорту, ідентифікаційного коду тощо);
- залучити учасників Програми до суспільно-корисної праці та сприяти у працевлаштуванні.

Для досягнення загальної мети в Центрі створені наступні умови:

- побутові (тимчасове проживання, харчування, забезпечення одягом, взуттям, засобами гігієни тощо);
- медичні (первинний огляд, надання першої медичної допомоги, переадресація до лікувальних установ за необхідності);
- юридичні (допомога в оформленні чи відновленні документів);
- психологічні (групові заняття, індивідуальні консультації, психотерапія);
- послуги з працевлаштування (допомога в пошуку роботи, соціальний супровід);
- трудотерапія (робота в теплиці, рукоділля, швейні роботи).

Про ефективність Програми реінтеграції говорить такий показник – 85% жінок, що пройшли Програму, будують успішне життя за межами Центру, тобто є соціально стійкими.

Слід зазначити, що з 2014 року Центр соціальної адаптації звільнених осіб «Дім на півдорозі», розташований у Харківській області, є базою практики кафедри соціології та психології ФПМК Харківського Національного університету внутрішніх справ. На базі центру проходять семінари для студентів, співробітників соціальних відділів і психологів виправних установ.

Модель реінтеграції у суспільство громадян, які звільняються з міст позбавлення волі після відбуття покарань «Дім на півдорозі», може бути ефективно задіяна при впровадженні елементу спостережної пробації в Україні.

Список літератури

1. *Большой юридический словарь*/ Под ред. А. Я. Сухарева. — 3-е изд., доп. и перераб. — М.: ИНФРА-М – 2007. — 858 с.
2. Рада приняла закон о пробации – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://112.ua/glavnye-novosti/rada-prinyala-zakon-o-probatsii-185192.html>
3. Кобикова Ю.В. До питання впровадження пробації в Україні //Матеріали науково-практичної конференції “Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України” (16 квітня 2015 р.) – рукопис.
4. Ціна свободи у Європі – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://halfwayhouse.org.ua/uk/article/cina-svobodi-u-ievropi>

Одержано 20.03.2015

УДК: 316.35

Лада Петрівна ЧЕПІГА

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та психології факультету права та масових комунікацій ХНУВС

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З НЕПОВНОЛІТНІМИ ПРАВОПОРУШНИКАМИ ЗА КОРДОНОМ

Мета соціальної роботи полягає в тому, щоб встановлювати або відновлювати взаємовигідну взаємодію між окремими людьми і суспільством, з тим, щоб покращувати якість життя для всіх.

У розвинених країнах соціальна робота з неповнолітніми правопорушниками спрямована в першу чергу на те, щоб вилучити підлітка з формальної системи судів і передати турботу місцевим організаціям, що не відносяться до системи правосуддя; вивести неповнолітніх за рамки інтернату, колоній, тюрем; надати допомогу в організації дозвілля, навчальної роботи і працевлаштування. Така робота реалізується в трьох програмах:

Базові програми поліції - створення поліцейських атлетичних клубів, в яких неповнолітніх залучають до корисних справ,

Базові програми судів у справах неповнолітніх. Ці програми зорієнтовані на реабілітацію неповнолітніх і концентруються на колі осіб, які були направлені до суду у справах про неповнолітніх внаслідок вчинення ними певних правопорушень,

Базові програми шкіл. Створюються школи для важких дітей, в яких ведеться спеціальна робота, спрямована на профілактику злочинності неповнолітніх. Діти отримують освіту і не ізолюються від однолітків.

У Німеччині існують служби судової допомоги молоді, у складі яких діють соціальні працівники. У них два основні завдання: допомога молодим правопорушникам після виявлення злочинів, до порушення провадження у кримінальній справі, і організація реабілітації правопорушників, щодо яких суд не виніс рішення про ув'язнення.

Реалізуючи першу задачу, соціальні працівники служби судової допомоги молоді з'ясовують соціальні умови життя молодого правопорушника, вивчають його особистість, соціально-психологічні обставини злочину і являють письмовий звіт прокурору і суду; вони також пропонують міру покарання. При цьому в Німеччині вважається доведеним, що взяття під варту майже завжди негативно позначається на подальшому розвитку підлітків. Тому соціальні працівники повинні запропонувати такі заходи, які б в майбутньому утримували підлітка від правопорушення, але не обмежували його стінами пенітенціарних установ.

Друге завдання реалізується через комплекс так званих "амбулаторних заходів". Це залучення правопорушників до роботи в будинку престарілих, в будинку інвалідів, в лікарнях, включення їх в курси соціального тренінгу; організація спільного самотійного проживання правопорушників разом з соціальним працівником. Крім організації цих заходів, соціальні працівники надають правопорушникам і інші види допомоги, такі, як індивідуальні бесіди, бесіди з родиною, допомога у працевлаштуванні, у пошуках житла, в фінансових ускладненнях, в регулюванні питань страхування, в правильному витрачанні грошей, у регулюванні боргів, в проведенні психіатричних досліджень, психологічної експертизи.

Важкі підлітки є соціальною проблемою США з часів перших колоністів, до їх числа відносяться категорії: бродяги; прогульники; вуличні діти; діти втікачі. Цій проблемі почали приділяти увагу після 1974р.: уряд прийняв акт про дітей втікачів. За цим актом федеральні фонди спрямовувалися в служби допомоги, притулки, дослідницькі програми з проблем дітей втікачів.

Соціальна характеристика дітей втікачів у США: 56,7% - дівчатка і 43,3% - хлопчики. Число дівчаток переважало у всіх вікових категоріях, крім 12 і 16 років. Середній вік дітей-втікачів - 15 років. 70% дітей-втікачів - білі; 18% - чорношкірі; 7% - іспаномовні. Як правило, це діти з конфліктних сімей або сімей, що розпалися. Рідко тікають діти, у яких теплі стосунки в родині. Втікачі надають перевагу суспільству однолітків, а не родині, у них нижчі оцінки в школі, вони частіше прогулюють заняття та їх частіше відраховують. Вони уникають будь-якої соціально-схвалюваної діяльності та компанії однолітків, які є врівноваженими і підтримують традиції. Для дівчат-втікачів характерні висока ймовірність раннього вступу в статеве життя, проблеми ранньої вагітності та ін.

Характеризуючи психологічні особливості дітей-втікачів, соціальні працівники відзначають знижену самоповагу підлітків, неадекватність їхньої поведінки ситуації, неврівноваженість.

Найбільш простий підхід у визначенні причин втечі з дому - це втеча "від" або втеча "до". Такий поділ показує, які підлітки тікають через пригнічення. У тих, хто часто тікає з дому, є проблеми, пов'язані з соціальною адаптацією в дорослому житті, проблеми на роботі, у сімейних відносинах.

Всіх дітей-втікачів можна розділити на 4 групи: 1. Дослідники і шукачі пригод, які повертаються додому. 2. Діти, які намагаються домогтися свого в конфлікті з батьками і таким чином шантажують батьків. 3. Діти з розлучившись сімей, що реагують соціальною дезадаптацією на розлучення батьків. 4. Діти-жертви, які страждають від жорстокого поводження батьків.

Небезпека для дітей-втікачів полягає в тому, що вони часто піддаються насильству. Соціальні працівники відзначають, що з такими дітьми важко працювати, оскільки вони не довіряють дорослим і чинять опір догляду та нагляду.

Соціальні служби західних країн пропонують втікачами і бездомним дітям такі види допомоги: притулки, гуртожитки, індивідуальні, групові психологічні консультації, бесіди з батьками з метою повернути дитину в сім'ю; забезпечення місцем у виховному закладі, якщо це доцільно; надання консультативної допомоги сім'ям, які об'єдналися з дітьми.

У США виділяються три основні методика роботи з дітьми-втікачами:

Мережева модель громади. Будується на основі координації діяльності між місцевим консультативним центром, притулком для втікачів, місцевою поліцією, судом у справах неповнолітніх. Всі організації розробляють єдину політику по відношенню до втікачів і способи її здійснення.

Общинна програма розвитку. Функціонує у формі центрів, в яких проходять такі заходи, як пошук добровільних опікунів для дітей-втікачів; розвиток притулків, які беруть втікачів; розвиток центрів ресоціалізації, які сприяють працевлаштуванню і надають допомогу в соціальній адаптації дітям втікачам; організація телефонів довіри, які пропонують профілактичні консультації для підлітків, які збираються тікати з дому, інформацію про служби соціальної допомоги, що розташовуються в районі, посередницьку діяльність між підлітком і сім'єю.

Центр для втікачів та бездомних. Пропонує тимчасове проживання, консультації, допомогу в кризових ситуаціях дітям і батькам, надання харчування.

На сьогоднішній день в нашій країні очевидна гостра нестача соціальних працівників у сфері допомоги дітям, підліткам, у яких загострилися відносини в сім'ї, бездомним і біженцям, неповнолітнім правопорушникам тощо, у зв'язку з чим вкрай необхідно вивчати і переймати закордонний досвід роботи фахівців соціальної сфери.

Список літератури

1. Энциклопедия социальной работы / [под ред. Л.Э. Кунельского]. - М. : Центр общечеловеческих ценностей, 1993.- Т1.- 1993. - 446 с.
2. Пинкус А. Практика социальной работы: форма и методы / А Пинкус, А. Минахан. – М : Изд-во Союз, 1993.- 223 с.

Одержано 20.03.2015

УДК 159. 9.34

Лариса Олександрівна ШЕВЧЕНКО

кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри

соціології та психології факультету права та масових комунікацій ХНУВС;

Володимир Миколайович ФІЛОНЕНКО

старший психолог виправної колонії (№ 25), м. Харків

ДО ПИТИННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ НАРКОЗАЛЕЖНИХ ОСІБ

Об'єктивна шкода, заподіяна суспільству поведінкою людини на основі наркотичної залежності та суб'єктивна оцінка цієї шкоди самою особистістю співпадають не завжди і далеко не в повній мірі. Сьогодні наркоманія проникає у всі вікові групи, при цьому більшість наркоманів – неповнолітні та молодь. За даними Ю.А. Клейберга, кількість наркозалежних осіб, що перебувають на диспансерному обліку, складають лише четверту частину від загальної кількості наркозалежних [1, с.143].

Результати дослідження, проведеного в колонії м.Харкова показують, що із 104 наркозалежних осіб 13,6% стали вживати наркотики у віці 14-17 років, 24,4% – у віці 18-25 років. Наркомани у віці понад 25 років в більшості вживали сильнодіючі наркотики [3, с.85]. Серед тих, хто вживав наркотичні речовини 14,2% були полінаркоманами. Вживали наркотичні речовини близько року лише 9%, від року до трьох – 56,5%. Існують певні обставини, що каталізують наркотизм: соціально-економічна криза, недоліки соціокультурної сфери, кримінальна субкультура, доступність наркотиків та токсичних речовин, середовище, яке нейтрально чи схвально ставиться до вживання наркотиків. Так, майже половина респондентів зазначили, що вперше спробували наркотик «за компанію», бо так всі роблять, 27% респондентів вперше вжили наркотики з цікавості, 18% опитаним вперше дали скушувати наркотики члени родини.

Сума, необхідна для придбання наркотиків, постійно росте. У непрацюючих наркоманів таких сум просто не буває, тому гроші здобуваються злочинним шляхом, але злочинницями себе вони не вважають, наголошуючи, що вони – "жертви" наркозалежності, а злочини скоювали, щоб забезпечити себе необхідними наркотичними засобами. Крім нанесення непоправної шкоди здоров'ю небезпечність наркоманії полягає в тому, що виступає в ролі суттєвого криміногенного фактору, який сприяє скоєнню різних, нерідко – тяжких, злочинів. Зв'язок наркоманії зі злочинністю проявляється в трьох основних формах. По-перше – наркомани об'єктивно та суб'єктивно володіють підвищеною схильністю до скоєння злочинів. З іншого боку, у осіб, які страждають на наркоманію, значно послаблений індивідуальний контроль за

своєю поведінкою, що полегшує скоєння ними різних злочинів. По-друге, існуючий попит на наркотичні засоби породжує відповідні пропозиції, джерелом яких виступає та чи інша злочинна діяльність – виготовлення, збут, перевезення, виробництво наркотиків. По-третє, особи, які вживають наркотики володіють підвищеною віктимністю і нерідко стають жертвами злочину.

Таким чином, наркомани не являють собою однорідну масу, тому при плануванні та проведенні корекційних заходів з цією групою психологам установ необхідний диференційований підхід до осіб, які страждають наркозалежністю. Тобто треба враховувати – термін вживання наркотиків, вид наркотиків, переживаємий стан наркотичного сп'яніння, усвідомлення рівня залежності від наркотиків. Зазначимо, що спочатку вживання наркотиків створює позитивне відношення особи до вживання наркотиків, тому в період реабілітації наркомана необхідно розглядати цей первинний етап вживання наркотиків не як "нещасливий випадок", а як закономірний результат впливу оточуючого середовища та власного вибору. На цьому етапі суттєву допомогу можуть надати значущі люди з оточення: батьки, а також однолітки, які вживали наркотики, але змогли відмовитися від їх вживання.

На другому етапі реабілітації наркоманів необхідно вжити комплексні заходи, які спрямовані на мінімізацію шкоди здоров'ю наркомана. Паралельно тут вирішується проблема формування соціокультурної моделі поведінки особистості. Для злочинців важливими є її близькі, сім'я, друзі, тобто ті, з ким збереглися емоційні позитивно забарвлені стосунки. Значну допомогу на цьому етапі реабілітації можуть надати групи, в яких створюється простір для діалогу та обміну думками, де можна розглянути як позитивні, "захоплюючі", аспекти вживання наркотиків, так і негативні.

На останньому етапі реабілітації наркозалежних осіб вирішуються проблеми їх профорієнтації, працевлаштування, навчання. На цьому ж етапі необхідно приділити увагу психокорекційній роботі й формувати активну настанову на відмову від наркотиків. Зазначимо, що частина наркозалежних злочинців відмічають, що «припинили» вживати наркотики лише завдяки самим собі. Тобто перебування в ізоляції, відрив від звичного криміногенного середовища, де вживання наркотичних речовин є розповсюдженим, надана інформація щодо шкоди наркотиків є позитивним фактором, що дозволяє по-іншому оцінити вживання наркотиків.

Репресивні заходи спрямовані проти наркоманів не можуть принести успіху в боротьбі з наркоманією як суспільним явищем. Для ефективної профілактики наркоманії необхідно звернути серйозну увагу не лише на вікові чи гендерні особливості наркоманок, але й на наркокультуру суспільства в цілому [2, с.325]. Поняття наркокультури містить в собі певні знання про наявні

наркотики, вживання наркотиків в різних субкультурах, ритуали вживання наркотиків, формування відношення до наркотиків і осіб, які їх вживають, можливість протидії розповсюдженню наркотиків. Крім того, заходи по наданню допомоги наркоманам можуть також містити в собі збір певної інформації про ті чи інші наркотики та створення інформаційних стендів та порталів, де відображують негативні наслідки наркоманії, що дозволить сформуванню негативного відношення до вживання наркотиків.

Список літератури

1. Клейберг Ю.А. Девиантное поведение: уч. Пос./ Ю.А.Клейберг. – М.:НОУ ВПО, 2008. - 304с.
2. Молодежь и наркотики (социология наркотизма) / Под ред.проф. В.А.Соболева и доц.И.П.Рущенко. – Харьков, "Торсинг", 2000.

Одержано 24.03.2015

УДК 159.9

Наталя Григорівна ШТЕЙН

здобувач кафедри соціології та психології

факультету права та масових комунікацій ХНУВС

ПСИХОЛОГО-ПРАВОВІ ЧИННИКИ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ НАРКОЗАЛЕЖНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Актуальність теми дослідження. Проблема наркоманії та позбавлення від неї серед молоді для українського суспільства є сьогодні дуже гострою і зростаючою загрозою.

Статистичні дані підтверджують, що масштаби і темпи поширення наркоманії у світі і в країні ставлять під питання фізичне і моральне здоров'я, майбутнє значної частини молоді, зрештою, впливають на рівень соціальної стабільності українського суспільства в найближчій перспективі. За даними ООН, у всьому світі зростає кількість людей, які вживають наркотики, їх кількість досягає 200 мільйонів осіб на рік.

Соціальних причин для поширення наркотиків дуже багато: це і низький рівень життя, криза традиційних соціальних інститутів, недостатня просвітницька діяльність, і ігнорування проблеми з боку влади. Але соціальна проблема є, вона і далі поглиблюється, і для неї необхідно шукати рішення. Існує певний «вакуум», недолік психологічних досліджень, обумовлений історичними обставинами. В Україні до 90-х років майже не проводилися психологічні дослідження на тему поширення наркотиків, тому досі була

відсутня інформація відносно особливостей особистості наркозалежних, емпіричний матеріал наукових досліджень (як і в цілому інформація про справжні масштаби і темпи поширення наркотиків серед окремих груп молоді). Це було пов'язано з політичними і ідеологічними заборонами, які існували за часів СРСР, на проведення подібних досліджень, тоді масштабне поширення наркотиків заперечувалося і ховалося. Взагалі з дослідницької точки зору, наркотична ситуація характеризується високою латентністю, внаслідок чого особливої актуальності набувають саме психологічні дослідницький прийоми. Проте психологи почали приділяти увагу цій проблемі лише останнім часом, і в основному зосереджуються на окремих прикладних аспектах проблеми.

Поняття «залежна поведінка» являється міждисциплінарним. У сучасній літературі часто використовують термін «адиктивна поведінка» як синонім залежної поведінки.

Addiction (англ.) – згубна звичка, пристрасть до чого-небудь, порочна схильність. Адиктивною поведінкою (addictive behavior) називають пристрасть до різних речовин, що змінюють психічний стан до того як сформувалася фізична залежність. Це поняття має негативну забарвленість, як правило, використовується в соціально не схвалюваному контексті. Addictus - аддикт, людина, яка знаходиться в глибокій залежності від деякого об'єкту. Адиктивну поведінку прийнято розглядати як вид девіантної поведінки, з формуванням прагнення до відходу від реальності за допомогою зміни свого психічного стану, що досягається різними способами - фармакологічними (прийом речовин, що впливають на психіку) і нефармакологічними (зосередження на певних предметах і активностях), що супроводжується розвитком суб'єктивно приємних емоційних станів [5].

На відміну від делінквентної поведінки, залежності регулюються переважно моральними, медичними нормами, в найнебезпечніших своїх проявах - правовими [4].

Змановська О.В. дає уявлення про природу залежної поведінки у вигляді моделей: моральної, хвороби, симптоматичної, психоаналітичної та системно-особистісної [3]. Так, моральна модель пояснює адиктивну поведінку як наслідок бездуховності і моральної недосконалості. Ця модель виникає з релігійних поглядів на згубні звички як прояв гріховності людини. Модель хвороби представляє залежність як захворювання та вимагає отримання спеціальної допомоги. Симптоматична модель передбачає вивчення залежної поведінки як окремих поведінкових звичок. Наприклад підвищення частоти вживання алкоголю може бути пов'язано з неуспіхом на роботі, наркозалежна поведінка підлітка - служить меті утримати батьків від розлучення. Психоаналітична модель являє адиктивна поведінка як один із проявів

порушення особистісної динаміки. Відповідно до цієї моделі індивідуальна схильність до залежної поведінки визначається в перші роки життя. Далі вона викликається і підтримується як несвідомими мотивами, так і особливостями характеру людини.

В рамках системно-особистісної моделі залежна поведінка розглядається як дисфункціональне порушення, пов'язане зі збоєм в життєво важливих функціях і в системі значущих стосунків особистості. Ця модель якнайповніше реалізується у рамках сімейного консультування і психокорекції. О. В. Змановська відмічає, що на сучасному етапі розвитку адиктології пріоритет віддається комплексній (біопсихосоціальной моделі адиктивної поведінки, що розглядає залежність як наслідок порушень складної багаторівневої системи «соціум – особистість – організм».

Виходячи з різноманіття гіпотез виникнення проблематики адиктивної поведінки слід вказати на практично повну відсутність розробок індивідуально-психологічних аспектів проблеми. Саме поняття «адиктивна поведінка» не підтверджено чіткими критеріями, не розроблено його понятійного апарату, не показані межі, що дають можливість диференціації адиктивних проявів. Практично не розроблені питання психологічної структури адиктивної поведінки.

Відсутність достовірних відомостей про психологічні механізми, межі та психологічні структури адиктивної поведінки є основною причиною недостатньої ефективності корекційних заходів.

Ресоціалізація — процес освоєння індивідом соціальних норм і культурних цінностей, не освоєних, або недостатньо освоєних раніше, або оновлених на новому етапі особистісного розвитку. В даному випадку ресоціалізація може зачіпати будь-якого індивіда, оскільки розвиток особистості впродовж усього життя в суспільстві не йде тільки по висхідній. Для нормального функціонування індивіда в суспільстві можуть бути затребувані знання, уміння, навички, яких він не має, що актуалізує процес соціалізації на новому життєвому етапі. Ресоціалізація охоплює багато видів діяльності від занять з учнями по навчання їх неосвоєному знанню і навичкам до професійної перепідготовки працівників. У вужчому сенсі ресоціалізація припускає засвоєння індивідом цінностей і норм, що радикально відрізняються від освоєних їм раніше. Такий ресоціалізації передують руйнування раніше прийнятих цінностей і моделей поведінки особи. По Є. Гиденсу, ресоціалізація — вид особової зміни, при якій зрілий індивід приймає тип поведінки, відмінний від прийнятого їм раніше [2]. По П. Бергеру і Т. Лукману, крайнім випадком ресоціалізації є таке перетворення індивіда, коли він «перемикається» з одного світу на інший (еміграція, надбання нового віросповідання, висхідна

вертикальна мобільність, тривала госпіталізація) [1]. Процеси ресоціалізації людини в даному випадку нагадує первинну соціалізацію, оскільки вона повинна радикально по-новому розставити акценти реальності. Найважливішою умовою успішної ресоціалізації є наявність соціального *базису*, опосередкованого для індивіда значимими іншими, і інтенсивна взаємодія індивіда з персоналом соціалізації. Вторинна соціалізація може наближатися до ресоціалізації, але завжди відрізняється від неї тим, що будується на базі первинних інтерналізацій. У ній сьогодні інтерпретується в послідовному взаємовідношенні з минулим. Ресоціалізація ж не припускає узгодженості з минулим, тут воно перетлумачується, щоб відповідати нинішній реальності. Основою для ресоціалізації є сьогодні, а для вторинної соціалізації — минуле. Н. Смелзер визначає однією з форм ресоціалізації психотерапію, під впливом якої люди намагаються розібратися зі своїми конфліктами і змінити свою поведінку на основі цього розуміння [7]. З позицій теорії ідентичності ресоціалізація припускає надбання нової соціальної ідентичності або закріплення досягнутою раніше в нових соціальних умовах реконструйованої реальності.

Програма ресоціалізації була розроблена на кафедрі соціології та психології Харківського національного університету внутрішніх справ. Програма пройшла апробацію в Донецькому обласному центрі ресоціалізації наркозалежної молоді «Твоя перемога» (ДОЦРНМ), в якому реалізується духовно-орієнтований підхід в психокорекції «12 кроків».

Розробка психологічних аспектів процесу ресоціалізації наркозалежних є дуже актуальною і до кінця неопрацьованою. У центрі уваги в судових розслідуваннях, як правило, знаходиться наркоаддикт як злочинець і питання про міру покарання, тоді як особа наркозалежного майже не вивчається, визначається лише вид порушення (наприклад, незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилка або збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; КК України), розглядається. Взаємодія вказаних функцій створює психологічний механізм регуляції поведінки особи, зокрема — процесів ресоціалізації.

На підставі вказаних системних принципів для ресоціалізації наркозалежної особистості був побудований певний ресоциализационный комплекс, що включав програму 12 кроків і різні психотехніки. У основі духовно-орієнтованого підходу в психокорекції «12 кроків» гіпотеза про те, що повернення в суспільство можливо у випадках, якщо відмова від наркотиків і інших психоактивних речовин мотивована самою наркозалежною людиною і доповнюється тривалим реабілітаційним періодом, наповненим духовно-просвітницьким змістом і активною психокорекцією. Відмітною особливістю

від сучасних психокорекційних і психотерапевтичних підходів є звертання цього підходу до духовних початків в людині, триєдності його духу, душі і тіла.

На підставі реалізації принципів системного підходу в роботі показано, що ресоціалізація особистості детермінується певною системою об'єктивних (соціальних) і суб'єктивних (психологічних) чинників, що здійснюють процеси сприйняття і засвоєння соціальної інформації і регуляції поведінки людини. Всі психічні процеси, стани і якості можливо розглядати в плані їх інтеграції в єдине ціле за двома головними принципами: субординаційному (ієрархічному) і координаційному (багатофункціональному). Таким чином, психологічна система діяльності водночас виступає як багаторівнева (що включає психофізіологічний, психологічний і соціально-психологічний рівні) і багатофункціональна (що включає декілька підсистем: мотиваційно-цільову, когнітивну, комунікативну, емоційну і регуляторну). Взаємодія вказаних функцій створює психологічний механізм регуляції поведінки особистості, зокрема — процесів індивідуальної ресоціалізації.

До суб'єктивних чинників ресоціалізації ми відносимо структурні компоненти самосвідомості: правосвідомість; особистісне – Я (особистісна та соціальна ідентичність), самооцінка; ціннісні орієнтації (витіснення наркотиків з системи цінностей індивіда, відродження морально-етичних та сімейних цінностей, формування нових цінностей); мотивація до відновлення особистості наркоадикта; установки (формування стійкого неприйняття наркотиків, установка на здоровий спосіб життя, на розвиток навичок самостійного життя в соціумі і соціально схвалюваних моделей поведінки, придбання трудових навичок, фізичну, спортивну активність).

До об'єктивних чинників ресоціалізації можна віднести: підтримку працівників ЦР, сім'ї, позитивного оточення, державних організацій.

Системний аналіз дозволяє також підійти до виявлення індивідуальних (особистісних) і загальних психологічних механізмів ресоціалізації і розглядати результат ресоціалізації не як випадкові, епізодичні випадки поведінки особистості, а як закономірні явища, що виникають у зв'язку з детермінуючим їх комплексом об'єктивних (соціальних) і суб'єктивних (психологічних) чинників. Системний підхід до вивчення проблеми ресоціалізації дозволяє здійснювати перехід від накопичення і опису окремих її проявів до комплексного аналізу результатів ресоціалізації як інтегрального утворення в психологічній структурі особистості і виявлення його специфічної ролі в цій структурі. Такий підхід створює перспективу для подальшої розробки проблеми ресоціалізації девіантних наркоадиктів як проблеми юридичної психології.

Емпірично уточнено психолого-правові чинники, які сприяють / перешкоджають ресоціалізації наркозалежних.

Сприяють ресоціалізації наркозалежних: визнання себе хворим, бажання одужати; релігійність, віра в Бога; критичне ставлення до минулого та власного досвіду; сформованість системи життєвих цінностей (у першу чергу духовних та сімейних); наявність життєвих цілей та планів; моральний контроль по відношенню до вживання ПАР; проблемно-орієнтовані стратегії копінг-поведінки.

Перешкоджають ресоціалізації: низький рівень правосвідомості у сфері вживання ПАР; слабка мотивація до відновлення (одужання); неадекватна самооцінка; викривлена система цінностей та переконань (невідповідність реальних та декларативних цінностей, несформованість ціннісних орієнтацій; відсутність системи життєвих цілей та планів); несформованість емоційного та поведінкового самоконтролю; протидія змінам (наявність жорсткої системи психічного захисту та неадекватних копінг-стратегій); слабкий моральний контроль по відношенню до вживання ПАР; специфіка стилю життя (рентний спосіб життя, егоцентризм).

Уточнений перелік чинників ресоціалізації наркозалежних був урахований для складання подальшої реабілітаційної програми.

Список літератури

1. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М.: Медиум, 1995. — 323 с.
2. Гидденс Э. Социология / Э. Гидденс; пер. с англ., науч. ред. В.А. Ядов; общ. ред. Л.С. Гурьевой, Л. Н. Посилевича. — М.: Эдиториал УРСС, 1999. — 703 с.
3. Змановская Е. В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения) : учеб. пособие для студ. высших учеб. завед. / Змановская Е. В. – М. : Академия, 2003. – 288 с.
4. Змановская Е. В. Девиантное поведение личности и группы: учеб. пособие / Змановская Е. В., Рыбников В. Ю. – СПб. : Питер, 2012. – 352 с.
5. Мехтиханова Н. Н. Психология зависимого поведения : учеб. пособие / Мехтиханова Н. Н. – М. : Флинта : МПСИ, 2008. – 160 с.
6. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: Посібник /Л.Е. Орбан-Лембрик. — К.: Академвидав, 2003. — 448 с. (Альма-матер).
7. Смелзер Н. Социология / Н. Смелзер; под ред. В.А. Ядова. — М.: Феникс, 1994. — 688 с.
8. Ядов В.А. Личность как предмет изучения // Социальная психология в трудах отечественных психологов. — СПб., 2000.

Одержано 22.03.2015

УДК 159.9.072.43:248.1

Ірина Борисівна КОВАЛЬОВА

кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри соціології та психології

факультету права та масових комунікацій ХНУВС;

Яна Сергіївна ПОСОХОВА

магістр психології

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ РОБОТИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ В ОВС

Проблема попередження і профілактики девіантної поведінки громадян була і залишається актуальною для будь-якого суспільства. Науковці різних галузей знання приділяли їй достатньо уваги. Теоретичні проблеми профілактики девіантної поведінки різнопланово розглянуті в дослідженнях з гуманітарних наук (соціології, права, педагогіки, психології). Проте до теперішнього часу немає однозначності у позиціях вчених про сутність та підходи до профілактики різних форм девіантної поведінки на основі психотехнічних впливів. Юридико-психологічні засади вивчення девіантної та кримінальної поведінки обґрунтовано в роботах Л. В. Алексєєвої, В. П. Башкатова, С. А. Беличевой, Е. В. Змановской, О. Ю. Михайлової, А. В. Папкіна, А. Н. Пастушени, В. Ф. Пирожкова, В. Ю. Рибникова, О. Д. Сітковського, Л. В. Яссман та ін.

Значна кількість наукових першоджерел, присвячених девіантності як наслідку негативного впливу професії на працівника МВС, присвячена розгляду саме правоохоронної діяльності. До них належать, зокрема, роботи Александрова Ю.В., Андросюка В.Г., Барка В.І., Безносова С.П., Кондратьєва Я.Ю., Костицького М.В., Медведева В.С., Синьова В.М., Столбового В.П., Ткаченко Т.С., Юхновця Г.О., Яковенка С.І., Ярмиша О.Н. та ін. Профілактика і попередження девіантної поведінки, у тому числі працівників правоохоронних органів, не є суто науковою проблемою.

Професійна деформація особистості працівників правоохоронних органів розглядається як форма девіантної поведінки, що відрізняється цілим рядом специфічних особливостей та пред'являє до особистості комплекс різноманітних вимог; у зв'язку з цим представники різних напрямів науки в структурі ОВС займалися проблемами професійної деформації.

Існує певний зв'язок між девіантною поведінкою і властивостями особистості. Серед останніх найбільш значимими є емоційно-вольові порушення (імпульсивність, дратівливість, конфліктність тощо), дефектність ціннісно-нормативної сфери (цілі та сенс життя), що, у свою чергу, ускладнює

спілкування з оточуючими та призводить до виникнення емоціогенних зон із негативною забарвленістю (Максимова Н.Ю., Малкова Т.М. та ін.).

Узагальнення наявних у науковій літературі трактувань (Бобнева М.І., Братусь Б.С., Крейдун Н.П., Клейберг Ю.А., Кудрявцев В.М. та ін.) дозволило запропонувати наступне визначення: девіантна поведінка – система вчинків особистості, що виходять за загальноприйняте уявлення про нормальну (нормативну) поведінку у певній сфері суспільних відносин і носить деструктивний характер; вона є наслідком перебудови ієрархії мотивів та, з часом, домінування одного з них, внаслідок чого останній набуває для особи надзвичайного значення.

При розгляді питання генезису девіантної поведінки акцент ставиться на спотворення процесу соціалізації особистості під впливом патобіологічних, психосоціальних і соціальних факторів. Нервово-психічні відхилення, неблагополучна сімейна ситуація, конфліктні стосунки з оточуючими і т.п. на думку більшості дослідників, є лише умовами, що сприяють появі і прояву соціально-психологічної деформації особистості, яка у поєднанні з асоціальною, антигромадською та криміногенним впливом на особистість є причиною девіантної поведінки.

На даний час існує декілька класифікацій девіантної поведінки. Так, Ц. П. Короленко та Т. А. Донських [2, с.156] запропонували власну класифікацію поведінкових девіацій:

нестандартну поведінку (дії, що виходять за рамки соціальних стереотипів поведінки, але які відіграють позитивну роль у розвитку суспільства);

деструктивна поведінка;

зовнішньодеструктивна поведінка (спрямована на порушення соціальних норм);

адиктивна (використання якихось речовин або специфічної активності з метою відходу від реальності і отримання бажаних емоцій);

антисоціальна (порушення законів і прав інших людей);

внутрішньодеструктивна поведінка (спрямована на дезінтеграцію самої особистості: суїцидальна, конформістська, нарцисична, фанатична, аутична поведінка).

Формування схильності до алкоголізації та наркоманії, коли відбувається порушення опосередкованості поведінки та редукція спілкування. Як наслідок – поведінка спрощується, примітивізується, зникають перспективні мотиви. Потреба в алкоголі чи наркотиках не просто змінює ієрархію мотивів, вона створює і актуалізує нові мотиви, внаслідок чого виникає ніби інша особистість, з якісно новими потребами і мотивами та новою їх організацією.

Таку схему можна розповсюдити на всі різновиди адиктивної поведінки, оскільки вона у всіх своїх різноманітних проявах в основному є засобом подолання тривожності, соціальної невизначеності і навіть самоствердження.

Отже, можна запропонувати наступний механізм формування схильності до адиктивної поведінки: певні особливості особистості – вплив оточуючого середовища (змісту та умов професійної діяльності) – трансформація ієрархії мотивів – девіантний розвиток особистості – професійна деформація.

Дослідження схильності до різних видів залежності у студентів навчальних закладів та співробітників ОВС, дозволило нам зробити ряд певних висновків: аналізуючи схильність до залежностей у студентів, можна сказати, що вони є в тому періоді, коли ці залежності починають укорінюватися в їхньому житті. Це схильність до алкоголю, тютюну, Інтернету, статевих відносин. Що стосується залежностей у працюючих, то можна сказати, що вони є психологічно стійкішими до впливу адикцій, на відміну від інших. За умови, коли вони емоційно стабільні, не переживають стресових ситуацій і в цілому задоволені своїм життям.

Отже, психологічні механізми девіантної, адиктивної поведінки можна характеризувати як поступове формування сукупності стійких стереотипів щодо об'єкта та професійної діяльності в цілому.

Профілактична робота – складний процес, який потребує своїх методик, засобів, фахівців. Перш за все, вона повинна бути адресною і конкретною. Враховуючи зазначене, основна мета профілактичної роботи з персоналом ОВС повинна полягати у виявленні працівників, що мають девіантні тенденції особистості, схильність до девіантної поведінки ще на етапі її формування. Слід приділити увагу більш глибокій діагностиці, яка дала б змогу підтвердити чи спростувати схильність до девіантної поведінки у визначених раніше осіб; і, нарешті, при наявності інформації про визначений вид девіантної поведінки у конкретного працівника потрібна експрес-діагностика з високим ступенем ймовірності одержаних результатів. Керівникам підрозділів ОВС в роботі з підлеглими потрібно звернути особливу увагу на осіб, що проявляють недисциплінованість, емоційну нестійкість та інші, раніше не властиві особливості поведінки, серед яких заслуговують на увагу:

- необґрунтоване збудження, спалах гніву або веселоців, голосна мова, жестикулювання, надмірна рухливість, благодущність;
- немотивована поведінка, раптові вчинки, безглузді втечі, напади, спроби схватись, ненажерливість і спрага;
- своєрідний спосіб паління (недопалок тримається у закритих долонях).

Особи, що помічені у вживанні психоактивних, наркотичних речовин повинні бути взяті керівництвом підрозділу на облік і включатися до «групи особливої психологічної уваги».

Список літератури

1. Ваврик Т.Ю. Професійна деформація працівників ОВС: шляхи дослідження та профілактики / Ю.Т. Ваврик // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України. – К.: вид-во „Любіть Україну”, 2001. – Т. 3. – Ч.7. – С. 18-22
2. Короленко Ц. П. Семь путей к катастрофе: деструктивное поведение в современном мире / Ц. П. Короленко, Т. А. Донских. – Новосибирск : Наука, 1990. – 222 с.
3. Посохова Я.С. Схильність до релігійної залежності в різних вікових категоріях./Я.С. Посохова.,Е.М.Єгорова. – Х.:Вид-во Харк.нац.ун-ту внутр.справ, 2013.-177 с.

Одержано 23.03.2015

УДК 159.9.

Любов Василівна ШАЛІМОВА

ст. викладач кафедри соціології та психології

факультету права та масових комунікацій ХНУВС

ПРОФІЛАКТИКА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКІВ ЗАСІБАМИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ТРЕНІНГУ

Зростання соціально-економічної напруженості в житті суспільства пред'являє нові вимоги не тільки до людей зрілого віку, але і, насамперед, до молоді і підлітків, актуалізує проблему девіантних форм поведінки. Кількість випадків поведінки підлітків, що відхиляється від норми, як правило, збільшується в кризові періоди стану суспільства. Майже половина підлітків, за даними численних досліджень, мають девіантну поведінку, яка відрізняється різноманітністю форм і генезисом, завжди сприймається як відхилення від загальноновизнаних норм і правил.

Існують різні підходи в розумінні причин девіантної поведінки. При беззастережнім визнанні ролі натурально-біологічних факторів (генетики, фізіології та психології підростаючого покоління, особливостей функціонування вищої нервової діяльності), наочну підтримку в сьогоднішній Україні мають прихильники переважного впливу соціально-економічних чинників на девіантну поведінку. Так, справжній сплеск девіантних явищ в

суспільстві пояснюється соціально-економічними проблемами та внутрішньополітичною нестабільністю в державі.

Основними причинами, що призводять до поведінки, яка відхиляється від соціальних норм, є соціальна нерівність і низький морально-етичний рівень суспільства. Молодь реагує девіантною поведінкою на низький, часом злидений, рівень життя більшої частини населення, на безробіття, інфляцію, корупцію, бездуховність, ринкову психологію в суспільстві, в якому все продається та все купується, відчуження особистості. Деградація і падіння моралі знаходять своє вираження в масовій алкоголізації, бродяжництві, поширенні наркоманії, вибуху насильства та правопорушень.

Складається парадоксальна ситуація: девіація часто для підлітків виглядає як норма, засіб долучення до дорослого життя. Підліткова вікова група в силу несформованості своєї особистості виявляється найбільш уразливою, у порівнянні з іншими, стосовно несприятливих впливів соціального середовища, найбільш невідгодованою до своєчасної та повної адаптації до нових соціально-економічних умов.

Одними з найбільш сильних і явних факторів девіації є макро- і мікросоціальні умови, так названі негативні фактори зовнішніх умов розвитку підлітків. Найближче соціальне оточення, його сім'я (неповний склад, насильство або жорстоке поводження з дитиною в колі родини або поза нею, випадки алкогольної залежності, кримінальний досвід окремих її членів або всієї родини, розлучення, позбавлення батьківських прав, смерть батьків та ін.) або референтна група можуть бути пов'язані з ризиком виникнення психологічних проблем і поведінкових порушень [1]. Поряд із психогенними факторами соціального середовища дестабілізації психологічної стійкості сприяють такі особистісні особливості підліткового віку, як соціальна й емоційна незрілість, підвищена тривожність і нервозність, відсутність контролю за своєю поведінкою, невміння задовольняти усі свої потреби соціально-прийнятними засобами і відсутність достатнього життєвого досвіду.

Причиною девіантних форм поведінки завжди є глибокий внутрішньоособистісний конфлікт, який впливає на ціннісно-смыслову та мотиваційну сфери [3]. Зміни в ціннісній сфері проявляються в тому, що традиційні цінності морального порядку витісняються і заміщаються культом грошей, фізичної сили, має місце поява стійких прагнень до досягнення матеріального статку за будь-яку ціну, у тому числі шляхом свідомого порушення соціальних і моральних норм. Ця тенденція, призводить до зниження соціальної активності, та появи соціальної апатії та інфантильності молоді.

Виявляються такі духовні проблеми особистості, як відсутність уяв про сенс життя, про своє місце в цьому житті, незріла система відносин, відсутність

довіри до світу, редукування вищих почуттів, таких як совість, відповідальність, чесність.

Це відображається у системі відносин підлітка до самого себе, до однолітків, родини, навчальної та трудової діяльності, до соціальних груп і суспільства в цілому. Девіантна поведінка відбиває рівень психологічної готовності підлітків до дорослого життя у реальних сучасних умовах.

Психологічна допомога може полягати як у попередженні, профілактиці, так і в соціально-психологічній інтервенції (подоланні, корекції, реабілітації) поведінки, що відхиляється. У профілактиці поведінки, що відхиляється, можна спиратися на три різновиди профілактики, яку виділяє ВООЗ: первинну, вторинну і третинну.

Первинна профілактика насамперед спрямована на усунення несприятливих факторів і підвищення стійкості особистості до впливу цих факторів. Завдання вторинної профілактики - раннє виявлення та реабілітація нервово-психічних порушень з підлітками, що мають виражену схильність до формування поведінки, що відхиляється, без прояву такої в даний час. Третинна профілактика вирішує такі спеціальні завдання, як лікування нервово-психічних розладів, що супроводжуються порушеннями поведінки. і попередження рецидивів у осіб з уже сформованою девіантною поведінкою.

Серед семи форм профілактичної роботи, які виділяє Є.В. Змановська [2], таких як організація соціального середовища; інформування; організація діяльності, альтернативної девіантної поведінки; організація здорового способу життя; активізація особистісних ресурсів, мінімізація негативних наслідків девіантної поведінки, особлива роль відводиться активному соціальному навчанню соціально-важливих навичок, яке реалізується переважно у формі групових тренінгів.

Це можуть бути тренінги асертивності, стійкості до негативного соціального впливу, тренінги впевненої поведінки для підлітків, тренінг особистісного самопізнання, тренінг профілактики правопорушень з основами правових знань, тренінги формування життєвих навичок [4], тренінг самовизначення і досягнення життєвих цілей та ін.

Тренінгові форми роботи об'єднують у собі психотерапевтичні, психокорекційні та навчальні методи, спрямовані на розвиток навичок самопізнання і саморегуляції, спілкування та міжособистісної взаємодії, комунікативних умінь. Учасники тренінгових груп включаються у своєрідний досвід інтенсивного спілкування, орієнтований на надання допомоги в рішенні різноманітних психологічних проблем у самовдосконаленні, зокрема, у розвитку самосвідомості підлітків. Специфіка корекції полягає у тому, що в

процесі тренінгу приділяється увага не тільки окремим психологічним структурам, скільки формуванню навичок саморозвитку особистості в цілому.

Тренінгові форми роботи допомагають перебороти негативний життєвий досвід, виправити психологічні травми, усунути відчуття внутрішнього дискомфорту, актуалізувати позитивний потенціал особистості та процеси саморефлексії, підвищити психологічну стійкість до моральних проблем суспільства, сприяють процесу становлення підлітків як особистостей та громадян нової України.

Список літератури

1. Девиантологія : хрестоматія / автор-сост. Ю. А. Клейберг. – СПб. : Речь, 2007. – 412 с.
2. Змановская Е. В., Рыбников В. Ю. Девиантное поведение личности и группы: учебное пособие. СПб.: Питер, 2011. 352 с.
3. Макарычева Г.И. Коррекция девиантного поведения. Тренинги для подростков и их родителей — СПб.: Речь, 2007. — 368 стр.
4. Программа профилактического тренинга для подростков «СТУПЕНИ». Руководство для тренера/Под ред. Р.В.Йорика и А.В.Шаболтас – СПб.: Врачи детям, 2009. – 92 с.

Одержано 25.03.2015

УДК 159.9

Юлія ЛПКОВСЬКА

*студентка 4 –го курсу спеціальності «Психологія управління» ЛьвДУВС
науковий керівник:*

Лариса Михайлівна МАЛИНОВИЧ

старший викладач кафедри педагогіки

Львівського державного університету внутрішніх справ

ПРОФІЛАКТИКА ПРОЯВІВ ДЕВІАЦІЙ У СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІЙ НАУЦІ І ПРАКТИЦІ

Україна сьогодні переживає період, що характеризується кризами політичної і економічної системи, переглядом законодавчої бази, соціально-економічним перевлаштуванням. Особливо ці тенденції впливають на підростаюче покоління, оскільки з кожним роком відмічається ріст дитячої злочинності, наркоманії, просліджується тенденція до збільшення числа дітей з відхиленнями у поведінці (девіація), яка вважається *актуальною проблемою* сучасного суспільства. Профілактика девіацій завжди була однією з

найважливіших у психології, педагогіці, кримінології, але сьогодні, вона носить масовий характер та потребує особливої уваги, що і представляє мету нашого вивчення .

Професійний інтерес психологів до різних проявів психологічних девіацій особистості дуже високий та стійкий. Над проблемою девіантної поведінки працювали такі науковці, як : О. Змановська, І. Козубовська, Ю. Максимова, Л. Міщик, А. Лічко, Н. А. Рижкова, І. П. Підласий та ін.

Психологічну допомогу особистості, схильної до девіантної поведінки, можна розглядати як *комплекс соціально-психологічних і педагогічних заходів*, що спрямовані на створення передумов попередження відхилень у поведінці, зокрема, через пропаганду здорового способу життя; створення сприятливого соціально-психологічного клімату в мікросоціальному оточенні дитини; створення можливостей для самореалізації особистості у суспільстві тощо[4]. Останнє, зокрема, передбачає організацію спеціальної роботи психолога з девіантами, спрямовану на: розхитування і руйнування девіантних настановлень, уявлень, мотивів, стереотипів поведінки та формування нових, позитивних; розвиток соціальної активності, інтересу до себе і оточуючих, сприяння у здобутті певного статусу в позитивно спрямованих угрупованнях; навчання навичкам саморегуляції, співпраці, адекватному прояву активності, вмінню здійснювати правильний вибір форм поведінки; розвиток інтересу і здатності до творчості; оптимізацію позитивного досвіду, створення і закріплення зразків позитивної поведінки.

Власне *психологічна допомога особистості* здійснюється за напрямом *психологічної превенції* (попередження, профілактика)[3]. Загалом профілактична робота спрямована на реалізацію таких функцій, як [5]: *виховну* (поновлення позитивних якостей, що переважали до появи девіантної поведінки); *компенсаторну* (формування прагнення компенсувати певні соціальні недоліки, активізація діяльності у тій сфері, де особистість може досягти успіху, реалізувати потребу в самоствердженні); *стимулюючу* (активізація позитивної суспільно корисної діяльності через зацікавлене емоційне ставлення до особистості); *коригувальну* (виправлення негативних якостей особистості, коригування мотивації, ціннісних орієнтацій, атитюдів, поведінки); *регулятивну* (забезпечення впливу учасників міжособистісної взаємодії для зміни ступеня участі особистості у груповій діяльності з поступовим переходом до саморегуляції і самоконтролю).

Виокремлюють декілька підходів з надання психологічної допомоги особистості в профілактиці девіантної поведінки відповідно до напряму психологічної науки [2]. У вітчизняній психолого-педагогічній науці відомі давні традиції профілактики девіантної поведінки через створення спеціального

розвиваючо-виховного середовища (А. Макаренко, Т. Шацький та ін.). Гештальтпсихологія і тілесно-орієнтована терапія спрямовані, насамперед, на подолання "внутрішнього розколу" між тілесним і духовним, формування почуття довіри поняттям "тут" і "тепер". Екзистенціальний підхід передбачає сприяння особистості у переосмисленні екзистенціальної ізоляції, підкресленні цінності й розмаїття світу, створенні привабливої життєвої перспективи, осмисленні сенсу життя. Поведінкова психологія розглядає способи встановлення адекватних контактів з іншими людьми через навчання відповідним засобам соціальної поведінки, зокрема, через тренування входу до певної ролі і виходу з неї тощо, детальне відпрацювання поведінкових реакцій. Інтеракціоністський підхід фокусується на прагненні людини поділити своє життя з іншими у пошуках вирішення соціальних ситуацій через обігравання певних ролей, забезпечення гнучкості їх меж за допомогою інших людей.

Профілактика девіантної поведінки нерозривно пов'язана з процесом соціалізації особистості і залежить від таких умов, як *комплексність* (проведення спільних заходів не тільки на соціально-психологічному, але й економічному, правовому, медико-санітарному, педагогічному рівнях), *послідовність*, *диференційованість* (залежно від індивідуально-психологічних особливостей людини і особливостей її оточення), *своєчасність* (надання допомоги на ранніх етапах виникнення схильності до девіантної поведінки), пріоритет *превентивності* соціальних проблем, *прогностичність* (спрямованість у майбутнє, насичене позитивними цінностями і цілями, планування життєвих планів без девіантної поведінки).

О. Змановська називає такі *форми* психопрофілактичної роботи [1]: *організація соціального середовища*, в рамках якої передбачається соціальна реклама з формування настановлень на здоровий спосіб життя; створення негативної громадської думки щодо проявів девіантної поведінки, насамперед, через засоби масової інформації; формування соціальних "зон підтримки", зокрема, через організацію і підтримку громадських організацій, молодіжних рухів та ін.; *інформування*, що передбачає вплив на когнітивні процеси особистості для підвищення її здатності приймати конструктивні рішення щодо власної поведінки; здійснюється через організацію лекцій, бесід, групових дискусій, поширення відеофільмів тощо; *активне соціальне навчання соціально-корисним навичкам*, *активізація особистісних ресурсів*, що реалізується через групові тренінги, зокрема, тренінги асертивності або тренінги резистентності до негативних соціальних впливів, участь у групах спілкування і особистісного зростання тощо; *організація діяльності, альтернативної девіантній поведінці*, зокрема, через залучення особистості до пізнавальної діяльності, спорту, мистецтва, випробування себе у "позитивній" діяльності (подорожі, похід у

гори, екстремальні види спорту тощо); *організація здорового способу життя*, що передбачає, зокрема, розвиток екологічної культури особистості, дотримання режиму праці й відпочинку та виключає прояви надмірності; *мінімізація негативних наслідків девіантної поведінки*, яка застосовується у разі сформованої схильності до девіантної поведінки і спрямована на профілактику рецидивів або їх негативних наслідків.

Отже, профілактика девіантної поведінки нерозривно пов'язана з процесом соціалізації особистості і залежить від таких умов, як комплексність, послідовність, диференційованість, пріоритет превентивності соціальних проблем, прогностичність. Особливо дієвою профілактика девіантної поведінки особистості є на ранніх етапах, зокрема, під час навчання в школі.

Список літератури

- 1.Змановская Е. В. Девиантология (Психология отклоняющегося поведения): / Е. В. Змановская / Учеб. Пособие для студ. высш. учеб. Заведений.– М.: Издат. Центр «Академия», 2003.– 288 с.
2. Кулаков С.А. На приеме у психолога – подросток/ С. А. Кулаков.– СПб. : Питер., 2001 р. – 244 с.
- 3.Максимова Н. Ю., Толстоухова С. В. Соціально-психологічний аспект профілактики адиктивної поведінки підлітків та молоді / Н. Ю. Максимова, С. В. Толстоухова – К.: УДЦССМ, 2000.– 82 с.
- 4.Малихіна Т.П. Психологічні умови попередження аморальної поведінки підлітків / Т. П. Малихіна / Навч. Посіб.– К.: Академія, 2001.– С. 25.
- 5.Рыжкова Н. А. Поведенческие расстройства у детей: Диагностика, коррекция, психопрофилактика / Н. А. Рыжкова. – М. : ТЦ «Сфера», 2000.– 223 с.

Одержано 20.03.2015

ЗМІСТ

<i>Гусаров С.М.</i> Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний, юридичний аспекти..3	
<i>Рущенко І. П.</i> Війна і девіація6	
<i>Кононов І. Ф.</i> Луганський синдром як масова аномічна реакція на розгортання гібридної війни.....10	
<i>Поклад В.И.</i> Социально-психологические предпосылки сепаратизма на Луганщине17	
<i>Чаплик М.М.</i> Співвідношення між соціальною нормою та девіацією в умовах війни (на прикладі війни на сході України).....24	
<i>Святокум О.І.</i> Про деякі механізми лояльності до тероризму.....27	
<i>Макаренко О.О.</i> Основні соціально - психологічні особливості терористів.....30	
<i>Сапна М.М.</i> Трудоголізм як об'єкт девіантології.....33	
<i>Євдокімова О.О.</i> Злочин як варіант девіації: теорії походження.....37	
<i>Дубровський І.М.</i> Українське волонтерство як мобілізаційний ресурс суспільства41	
<i>Лобко О.П.</i> Соціологічні, психологічні, юридичні аспекти девіантної поведінки44	

<i>Жидецька С.В.</i>	
Формування антикорупційної позиції майбутніх правоохоронців в Україні та за кордоном.....	50
<i>Шульга А. М.</i>	
Місце девіантної поведінки в класифікації видів соціально значущої поведінки.....	54
<i>Землянська О.В.</i>	
Роль криміногенної ситуації в поведінці особистості.....	57
<i>Блага А.Б.</i>	
Віктимологічний аналіз жертв насильства в сім'ї.....	64
<i>Бойко-Бузиль Ю.Ю.</i>	
Професійні варіанти девіантної поведінки управлінця системи ОВС України.....	68
<i>Віденєєв І.О.</i>	
Фактори формування деформації професійної правосвідомості слідчих органів внутрішніх справ.....	71
<i>Сердюк О.О.</i>	
Динаміка споживання алкоголю серед харківської молоді (2001-2014 роки).....	75
<i>Шиліна А.А., Грєса Н. В.</i>	
Стресостійкість і соціальна адаптація педагогів з різним рівнем ургентної адукції.....	78
<i>Решетняк С.Б., Решетняк О.В.</i>	
Посилення практичної орієнтованості навчання: чи стане це нормою?...81	
<i>Бондаренко Л.О., Ламаш І.В.</i>	
Специфічно підліткові типи порушеної поведінки.....	84
<i>Логачев М.Г.</i>	
Корупція як форма девіантної поведінки персоналу правоохоронних органів.....	88

<i>Сігал Н.С.</i>	
Соціально-психологічні чинники девіантної поведінки дівчат, які виховуються в різних соціальних умовах.....	92
<i>Александров Ю.В.</i>	
Психологічні аспекти поведінки людей у конфліктних ситуаціях.....	96
<i>Шелкошвеев І.В.</i>	
Інтернет-тролінг як різновид девіантної поведінки.....	99
<i>Нежута А.В.</i>	
Агресивна поведінка підлітків як різновид девіантної поведінки.....	101
<i>Шевченко О.В.</i>	
До питання про мотивацію злочинної поведінки жінок.....	104
<i>Солохіна Л.О.</i>	
Ігрова комп'ютерна залежність як різновид адикції в дитячому та підлітковому віці.....	107
<i>Гант О.Є., Малик Я.К.</i>	
Характеристики ціннісних орієнтацій особистості в боксі та тайбоксі ...	112
<i>Молаєва С.Є.</i>	
Девіантна поведінка засуджених жінок.....	115
<i>Химишинець Ю., Легендзевич Г.Я.</i>	
Соціально-психологічні детермінанти злочинної поведінки підлітків у сучасній Україні.....	119
<i>Тюріна В.О.</i>	
Девіантна поведінка курсантів і студентів як наслідок їх соціальної і професійної адаптації	123
<i>Шевченко Л.О.</i>	
Особливості антиципації жінок-злочинниць.....	127

<i>Жданова І.В., Попова А.І.</i>	
Толерантність та її вплив на соціально-психологічну адаптацію підлітків та юнаків – вимушених переселенців.....	130
<i>Бутиліна О.В.</i>	
Фактори ефективної профілактики організаційних патологій.....	134
<i>Кобикова Ю.В.</i>	
Модель соціальної реінтеграції колишніх засуджених «Дім на півдороги».....	137
<i>Ченіга Л.П.</i>	
Соціальна робота з неповнолітніми правопорушниками за кордоном....	140
<i>Шевченко Л.О., Філоненко В.М.</i>	
До питання соціально-психологічної реабілітації наркозалежних осіб....	143
<i>Штейн Н.Г.</i>	
Психолого-правові чинники ре соціалізації наркозалежної особистості...	145
<i>Ковальова І.Б., Посохова Я.С.</i>	
Особливості профілактичної роботи девіантної поведінки в ОВС.....	151
<i>Шалімова Л.В.</i>	
Профілактика девіантної поведінки підлітків засобами соціально-психологічного тренінгу.....	154
<i>Ліпковська Ю., Малинович Л.М.</i>	
Профілактика проявів девіацій у сучасній психолого-педагогічній науці і практиці.....	157

Для нотаток

Наукове видання

**Девіантна поведінка:
соціологічний,
психологічний
та юридичний аспекти**

Матеріали науково-практичної конференції
(Харків, 10 квітня 2015 р.)

Відповідальний за випуск
Комп'ютерна верстка

Підписано до друку 19.02.2015. Формат 60x90/16. Друк цифровий.
Папір офсет. Ум. друк. арк. 41,5. Обл.-вид. арк. 9,4. Зам. №404/15
Тираж 100 прим.

Видавництво
Харківського національного університету внутрішніх справ.
61080, Харків, пр-т 50-річчя СРСР, 27
Свідоцтво серії ДК №3087 від 22.01.2008 р.

Виготівник
в поліграфцентрі «Влавке», ФОП Панов А.М.
61002, м. Харків, вул.Раднаркомівська, 10 оф.6
тел. +38(057)714-06-74, +38(050)976-32-87
copy@vlavke.com.ua , www.vlavke.com.ua
Свідоцтво серії ДК №4847